

คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน
Khlung Chamrai : A Dynamic Resource
Management Community

ณริศรา สุกแป้น
Narisara Sukpaen

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of
Master of Arts in Human and Social Development
Prince of Songkla University

2557

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ชื่อวิทยานิพนธ์   คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน
ผู้เขียน   นางสาวณริศรา สุกแป้น
สาขาวิชา   พัฒนามนุษย์และสังคม

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

คณะกรรมการสอบ

.....
(ดร.อุทิศ สังขรัตน์)

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกื้อถาวา บุญปรากฏ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย ธรรมสัจจาร)

.....กรรมการ
(ดร.อุทิศ สังขรัตน์)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และ
สังคม

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ธีระพล ศรีชนะ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ขอรับรองว่า ผลงานวิจัยนี้มาจากการศึกษาวิจัยของนักศึกษาเอง และได้แสดงความขอบคุณบุคคลที่มีส่วนช่วยเหลือแล้ว

ลงชื่อ.....

(ดร.อุทิศ สังขรัตน์)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ลงชื่อ.....

(นางสาวณริศรา สุขแป้น)

นักศึกษา

ข้าพเจ้าขอรับรองว่า ผลงานวิจัยนี้ไม่เคยเป็นส่วนหนึ่งในการอนุมัติปริญญาในระดับใดมาก่อน และ
ไม่ได้ถูกใช้ในการยื่นขออนุมัติปริญญาในขณะนี้

ลงชื่อ.....

(นางสาวณริศรา สุกแป้น)

นักศึกษา

ชื่อวิทยานิพนธ์   คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน
ผู้เขียน   นางสาวณริศรา สุขแป้น
สาขาวิชา   พัฒนามนุษย์และสังคม
ปีการศึกษา   2556

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลจากภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ (1) ผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน คือ แกนนำชาวบ้านในการจัดการคลองจำไทร และชาวบ้านผู้มีบทบาทในการจัดการคลองจำไทร (2) ผู้ให้ข้อมูลหลักภายนอกชุมชน คือ เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา) และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาข้อสรุป

ผลการวิจัย พบว่า การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนของชาวบ้านในตำบลโคกม่วง แบ่งออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ช่วง พ.ศ. 2537 – พ.ศ. 2550 เป็นระยะของการดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยชาวบ้านได้รวมตัวกันเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทร เริ่มจากการตั้งวงสนทนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันของชาวบ้าน จนนำไปสู่การตัดสินใจเลือกวิธีการสร้างฝายมาเป็นรูปแบบในการแก้ไขปัญหา โดยชาวบ้านรวมพลังกันสร้างฝายกระสอบทรายขึ้นจำนวน 5 ตัว แต่ฝายดังกล่าวสามารถกักเก็บน้ำได้เพียง 1 ปีเท่านั้น เนื่องจากไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำที่มีความเชี่ยวกราดในช่วงของฤดูน้ำหลากได้ และในระยะที่ 2 ช่วง พ.ศ. 2551 - พ.ศ. 2554 เป็นระยะของการดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน และการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เกิดการวิจัยในชุมชน และสร้างฝายกระสอบทรายกับฝายคอนกรีต จำนวน 8 จุด พร้อมกับการจัดกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทร อาทิ กิจกรรมการบำบัดน้ำเสียโดยการใช้ EM บอล การทำบุญฝาย การปลูกต้นไม้ริมคลองจำไทร และการปล่อยพันธุ์ปลาเพื่อฟื้นคืนความสมดุลทางธรรมชาติ

Thesis Title	Khlong Chamrai : A Dynamic Resource Management Community
Author	Miss Narisara Sukpaen
Major Program	Human and Social Development
Academic Year	2013

Abstract

The study on Khlong Chamrai: The Dynamics of Resource Management by the Community aimed to investigate the dynamics of resource management by the community in Khok Muang Sub-district, Khlong Hoi Khong District, Songkhla Province. The data of this qualitative study were collected from related documents and data from the field through interviewing two groups of informants. (1) key informants in the community who were core leaders in the management of Khlong Chamrai, and villagers who played important roles in the management, and (2) key informants from outside the community who were officials of the Thailand Research Fund, the Local Research Section, (TRF, Songkhla Province). Additionally, the data were collected from participatory and non-participatory observations, and the data were then analyzed and concluded.

The results of the study revealed that the resource management by the community of villagers in Khok Muang Sub-district was divided into two phases. Phase 1 was from 1994 to 2007 during which the operation was based on community participation and villagers gather themselves to be a driving force for the management of Khlong Chamrai. It started from a meeting to discuss and exchange villagers' opinions followed by a decision to build dams to solve the problem. Together, they built five dams from sand bags but the dams could store water for only one year because they could not withstand the fast-flowing water in the rainy season. Phase 2 was from 2008 to 2011 during which the operation was based on community participation with assistance from an outside organization. Research took place in the community and eight dams were built with sad bags and concrete. Activities for conservation and revival of Khlong Chamrai were organized such as wastewater treatment using EM (Effective Microorganism) balls, merit-making for the dams, planting trees along Khlong Chamrai, and releasing fish into the Khlong to restore the balance of nature.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีด้วยความกรุณาจาก ดร.อุทิศ สังข์รัตน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์เป็นอย่างดีในการให้คำแนะนำแก้ไขเพิ่มเติมในเรื่องของเนื้อหา เสียสละเวลาตรวจทานแก้ไขข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์ด้วยความเอาใจใส่โดยตลอด โดยติดตามการทำวิทยานิพนธ์อย่างใกล้ชิด และให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยตลอดมา จนผู้วิจัยสามารถทำวิทยานิพนธ์สำเร็จ ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง และขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ ที่เสียสละเวลาเป็นประธานสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เก็ตถวา บุญปรากฏ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย ธรรมสัจการ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยแนะแนวทางการแก้ไขปรับปรุงให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณพี่ก้อง สมศักดิ์ ศรีสุข และชาวบ้านทุกท่านที่คอยให้ข้อมูลในการศึกษา และขอขอบคุณพี่นง โขติรส ศรีระสันต์ ที่คอยให้แนะนำและให้ข้อมูลต่างๆ ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณ คุณกิตติปัทม์ แสงงาม ที่คอยให้คำแนะนำให้คำปรึกษา และช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ แก่ผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ พมส.8 ทุกคน ที่คอยช่วยเหลือและให้คำปรึกษาปัญหาต่างๆ แก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณ พ่อ แม่ ป้าสาว น้องออม ที่ให้การสนับสนุน ให้กำลังใจและมอบสิ่งที่ดีแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ณริศรา สุขแป้น

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ.....	(5)
ABSTRACT.....	(6)
กิตติกรรมประกาศ.....	(8)
สารบัญ.....	(9)
สารบัญตาราง.....	(11)
สารบัญภาพ.....	(12)
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญ	1
คำถามการวิจัย.....	8
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	8
ประโยชน์ของการวิจัย	9
ขอบเขตของการวิจัย	9
นิยามศัพท์เฉพาะ	11
2 บรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	12
วิธีชุมชนโคกม่วง	12
การมีส่วนร่วม : กลไกในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน	15
“วัฒนธรรมชุมชน” พื้นฐานสำคัญของการจัดการทรัพยากร	19
สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากร	22
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	24
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม.....	28
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน.....	29
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน.....	31
กรอบแนวคิด.....	34
3 วิธีดำเนินการวิจัย	
พื้นที่ศึกษา	35
การเข้าสู่พื้นที่การศึกษา	38
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	38
วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล.....	39

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 พลวัตการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน.....	40
บริบทคลองจำไทรในอดีต.....	40
การพัฒนาคลองจำไทรของภาครัฐ.....	41
ผลกระทบหลังการพัฒนาของภาครัฐ.....	44
การจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน.....	46
สถานการณ์คลองจำไทรในปัจจุบัน.....	58
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	61
สรุปผล.....	61
อภิปรายผล.....	65
ข้อเสนอแนะจากการวิจัย.....	67
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	67
บรรณานุกรม.....	68
บุคลากร.....	75
ภาคผนวก.....	76
ภาคผนวก ก ภาพประกอบการศึกษาวิจัย.....	77
ประวัติผู้เขียน.....	85

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 จำนวนประชากรในตำบลโคกม่วง.....	13
2 สรุปผลการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในระยะที่ 1 พ.ศ.2537 - พ.ศ.2550.....	49
3 สรุปผลการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในระยะที่ 2 พ.ศ.2551 - พ.ศ.2554.....	56

สารบัญญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	กรอบแนวคิด.....	34
2	แผนที่ตำบลโคกม่วง.....	37
3	อ่างเก็บน้ำคลองจำไทร ในหมู่ที่ 6 บ้านเก่าร้าง ตำบลคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.....	42
4	สภาพขาดแคลนน้ำของคลองส่งน้ำคลองจำไทร.....	42
5	ฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำ ในหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเลียบ ตำบลคลองหอยโข่ง ที่ผันน้ำลงสู่พื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.....	43
6	บ่อน้ำซีเมนต์ของชาวบ้าน.....	47
7	เส้นทางการไหลของสายคลองจำไทรในอดีต.....	52
8	ลักษณะฝายที่พังทลายในพื้นที่ของหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ.....	54
9	สภาพคลองจำไทรในพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ ซึ่งไม่ได้เกิดการขุดลอก.....	54
10	ภาพวาดแสดงทิศทางการไหลของสายคลองจำไทรและโครงการพัฒนาของ ภาครัฐ.....	59
11	บรรยากาศการเดินทางสำรวจคลองจำไทรของชาวบ้าน.....	78
12	บรรยากาศการเดินทางสำรวจคลองจำไทรของชาวบ้านและเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา).....	78
13	บรรยากาศการสร้างฝายกั้นถาวรของชาวบ้านร่วมกับทหารจากกองพลพัฒนาที่ 4 ในหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ.....	79
14	ฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์.....	79
15	ฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ.....	80
16	ฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน.....	80
17	บรรยากาศการปล่อยพันธุ์ปลาลงสู่คลองจำไทร.....	81
18	เขตอภัยทาน ในหมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ.....	81
19	ฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ.....	82
20	การพังทลายของฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์.....	82
21	การพังทลายของริมตลิ่งที่เกิดจากการกัดเซาะของกระแสน้ำในบริเวณพื้นที่ของ หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ.....	83
22	การพังทลายของฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ.....	83

สารบัญญภาพ

ภาพที่		หน้า
23	บรรยากาศการประชุมการแก้ไขปัญหาคอลงจำไทรของชาวบ้าน ณ โรงพยาบาล ส่งเสริมสุขภาพตำบลโคกม่วง.....	84
24	รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมการแก้ไขปัญหาคอลงจำไทร ณ โรงพยาบาลส่งเสริม สุขภาพตำบลโคกม่วง.....	84

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญ

“ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” สำนวนนี้สื่อได้เด่นชัดถึงสภาพความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ราชอาณาจักรสยามไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่เรียบง่าย และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ภายใต้ระบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพที่ผลิตอาหารจากพืช สัตว์ บนฐานความพอเพียงต่อการดำรงชีพของตนเอง ครอบครัวและชุมชนของตน หรือกลุ่มของตน (อาภากร ว่องเขตกร, 2545, น.1) วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นกับทรัพยากรธรรมชาติจึงดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพันและเอื้ออำนวยต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นก็คือประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็นชุมชนและพื้นที่ทำการเกษตร (ยศ สันตสมบัติ, 2543, น. 93) โดยมีครอบครัวเป็นหน่วยการผลิตและอาศัยวัตถุดิบที่มีในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งชาวบ้านจะผลิตเพื่อสามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ก่อน หากมีเหลือจากการบริโภคจึงจะขาย หรือแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชน ลักษณะวิถีชีวิตเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน การพึ่งพิงกันเองภายในชุมชน และการพึ่งพิงอิงกันกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้การก่อตัวรวมกันเป็นชุมชน สิ่งที่เกิดควบคู่มาด้วยคือ การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ระหว่างกลุ่มตนกับคนกลุ่มอื่นๆ และระหว่างคนกับธรรมชาติรอบตัว ตลอดจนระหว่างคนทั้งหลายกับสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ได้หลอมรวมกลายเป็นวิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกันและถือเป็น “ระบบคุณค่า” ของสังคมไทย (พลเดช ปิ่นประทีป, 2551, น.61-62)

เมื่อระบบคุณค่าเหล่านี้ได้จัดจางลง และการพัฒนาของไทยเริ่มเป็นรูปธรรมด้วยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ. 2504-2509) ภายใต้คำแนะนำของธนาคารโลก โดยมุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ภายใต้กรอบแนวคิดทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) ที่มุ่งเน้นการเพิ่มรายได้ประชาชาติ การผลิตสินค้าและบริการตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญของรัฐ อาทิ การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การสร้างทางหลวงแผ่นดิน โดยมีตัวชี้วัด คือ เงิน จนรัฐบาลในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีคำกลอนว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” (สุมิตร สุวรรณ อ่างถึงใน กิตติ ตันไทย และคณะ, 2555, น.41) ทำให้ชุมชนท้องถิ่นต้องปรับเปลี่ยนสภาพการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตที่มุ่งตลาดและเงินในที่สุด นำไปสู่การผลิตเพื่อการส่งออกและอุตสาหกรรมที่ใช้ทุนและเทคโนโลยีสูงขึ้น ถึงแม้ว่าระบบเศรษฐกิจจะมีการขยายตัวในอัตราสูง แต่การเติบโตดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของ

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การที่ทรัพยากรถูกทำลายและเริ่มขาดแคลนได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนในสังคมจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ (โชติมา เพชรเอม, 2550, น.1)

ผลจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยนโยบายของรัฐในแบบรวมศูนย์สั่งการจากบนลงล่างที่เข้มงวดนี้ ทำให้ชุมชนอ่อนแอลงเนื่องจากชุมชนต้องพึ่งพารัฐมากขึ้นในทุกๆด้าน โดยที่ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตน ประกอบกับการประสานผลประโยชน์ของภาครัฐและภาคธุรกิจ ที่ส่งผลให้เกิดความไม่โปร่งใสในการบริหารงานและไม่สนใจความคิดเห็นของประชาชนในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการและนักธุรกิจที่แนบแน่นเกินกว่าที่ประชาชนจะเข้าไปแทรก ได้นำไปสู่การแบ่งปันทรัพยากรที่ขาดประสิทธิภาพและความเป็นธรรม ก่อให้เกิดความขัดแย้งในผลประโยชน์ การฉ้อราษฎร์บังหลวง และการแข่งขันที่ไม่สมบูรณ์จากการผูกขาดและบั่นทอนความยุติธรรมและประสิทธิภาพทางสังคม (โชติมา เพชรเอม, 2550, น.1-2) ทรัพยากรธรรมชาติจึงกลายเป็นสมบัติของรัฐ ทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งการป้องกัน ฟื้นฟู ดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์ ตกเป็นอำนาจหน้าที่ของรัฐที่จะเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ข้อบังคับในการจัดการผ่านกลไกต่างๆ (ดิเรก เครือจินลี, 2545, น.1)

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนในประเทศไทยจำนวนมากไม่เข้มแข็ง คือ การที่ชุมชนถูกตัดตอนพลัง เนื่องจากผลกระทบของแนวคิดการพัฒนาในอดีตที่มองว่า เจ้าหน้าที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นผู้รู้ปัญหา และบอกให้ชุมชนปฏิบัติตาม การที่ชุมชนไม่ได้รับการพัฒนาทักษะในการคิดและแก้ไขปัญหาของตนเอง ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพาการช่วยเหลือและการชี้แนะจากเจ้าหน้าที่อยู่ตลอดเวลา การพัฒนาตามแนวคิดดังกล่าวจึงเป็นการลดพลังของชุมชนอย่างต่อเนื่อง (จุฑารัตน์ สธิปัญญา และรุ่งศิริ เข้มตระกูล, 2552, น.11) รวมถึงวิถีชีวิตอันดีงามของชุมชนยังถูกบั่นทอนและถูกคุกคาม ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมอีกนานาประการที่แก้ไขยากขึ้นทุกวัน สถานการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิชุมชน เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐและทุน และยังกระตุ้นให้คนภายในชุมชนและท้องถิ่นขัดแย้งกันเอง (สนั่น ชูสกุล และคณะ, 2550, น.3) เมื่อการพัฒนาได้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นที่พึ่งพาทรัพยากรเหล่านั้นในการทำมาหากินตลอดจนก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงเรื่อยมา ความพยายามของรัฐซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรจึงไม่บรรลุผลเท่าที่ควรและกลับมีปัญหาแทรกซ้อนเกิดขึ้นตามมา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543, น.คำนำ)

อนึ่ง ปัญหาวิกฤติของทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นปัญหาที่มีความสำคัญยิ่งของประเทศในปัจจุบัน วิกฤติดังกล่าวเกิดมาจากผลการพัฒนาที่เน้นอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรน้ำและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องเพื่อการผลิต การอุตสาหกรรมและการอุปโภคบริโภค มากเกินกว่าที่จะฟื้นคืนกลับสู่ความสมดุลของระบบธรรมชาติได้ (ไกรสร เพ็ญสกุล, 2551, น.คำนำ) ซึ่งทิศทางการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย ก็ยังคงสืบเนื่องด้วยแนวทางการแสวงหาน้ำ

มาตอบสนองความต้องการใช้น้ำที่เพิ่มขึ้นอย่างไม่สิ้นสุด ตามอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของภาคเมืองและภาคอุตสาหกรรมที่ถูกเร่งเร้าพัฒนา โดยไม่มีการตระหนักถึงขีดจำกัดของทรัพยากรน้ำในแต่ละลุ่มน้ำ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง และคณะ, 2549, น.61) และยังคงต่อยอดการใช้ทรัพยากรน้ำในฐานะที่เป็นเพียง “น้ำ” เท่านั้น โดยที่ภาครัฐไม่เคยเรียนรู้ว่า น้ำ นั้นมีชีวิตและเป็นส่วนประกอบสำคัญต่อความสมบูรณ์ของระบบนิเวศแหล่งน้ำหรือแม่น้ำ และชุมชนต่างได้อาศัยพึ่งพา จนกลายเป็นวัฒนธรรมและความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำมานานหลายชั่วคน (มนตรี จันทวงศ์, 2552, น.267)

เมื่อชุมชนที่พึ่งพาฐานทรัพยากรธรรมชาติ ต่างได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ อาทิ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เดิมพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนับเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ นับเป็นอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชและภาคใต้มาตั้งแต่สมัยอดีต และยังคงเป็นเมืองท่าที่สำคัญในการติดต่อค้าขายกับเมืองอื่นๆ หรือประเทศใกล้เคียง แต่ต่อมาเมื่ออำนาจรัฐมีความเข้มแข็งขึ้นและได้ขยายตัวไปสู่ความทันสมัย จึงเกิดการเข้ามาจัดการการพัฒนาต่างๆ โดยเน้นที่โครงสร้างพื้นฐาน เช่น การขุดคลอง การตัดถนน การสร้างทางรถไฟ และด้านอื่นๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้อำนาจในการตัดสินใจของท้องถิ่นอ่อนแอลง มีการรวบรวมอำนาจแทบทุกอย่างเข้าสู่ส่วนกลาง เป็นเหตุให้ความเข้มแข็งในด้านเศรษฐกิจและการพึ่งตนเองของท้องถิ่นต้องถูกลดทอนลงไปอย่างมาก จากพื้นที่ที่พึ่งตนเองได้สูงกลับกลายเป็นพื้นที่พึ่งพิงภายนอก รวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลง ค่านิยม วัฒนธรรมต่างๆ เริ่มถูกแทรกแซงจากวัฒนธรรมภายนอก และด้วยความหวังใต้อุปสรรคของพระองค์ จึงได้เกิดแนวพระราชดำริในเรื่องการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังเพื่อให้ความอุดมสมบูรณ์กลับมาเช่นดังก่อน และหลังจากที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริเกิดขึ้น ทำให้กระแสการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ จากหน่วยงานหลังไหลเข้าสู่พื้นที่อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ประชาชนในเขตลุ่มน้ำปากพนังต้องปรับตัวกันอย่างขนานใหญ่ เพื่อรองรับการพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ต่างตั้งรับไม่ทันกับการพัฒนา ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งเกิดขึ้นในพื้นที่ เกิดการแย่งชิงทรัพยากรขึ้นโดยเฉพาะทรัพยากรน้ำ ที่มีความต้องการแตกต่างกันไป เช่น เกิดความขัดแย้งในการจัดการเรื่องของการเปิดปิดเขื่อนของราชการกับประชาชนในพื้นที่ เกิดความขัดแย้งเรื่องแนวความคิดการพัฒนาของประชาชนในพื้นที่ เกิดปัญหาน้ำเสียในแม่น้ำ เกิดปัญหาน้ำท่วมในเขตเทศบาลเมืองปากพนังเป็นเวลานานและมีระดับที่สูงขึ้น เป็นต้น ปรากฏการณ์เหล่านี้ล้วนเกิดมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐที่มุ่งแก้ปัญหาให้ประชาชน แต่การเข้าสู่พื้นที่อย่างรวดเร็วและขาดการประสานงานของหน่วยงานต่างๆ หรือขาดความเข้าใจและขาดการศึกษาถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในพื้นที่ ทั้งทางด้านฐานทรัพยากร สภาพสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้การแก้ไขปัญหา กลับกลายเป็นการทำให้เกิดปัญหามากยิ่งขึ้น (ตฤณ สุขนวล, 2546, น.1-4)

หรืออีกกรณีตัวอย่าง โครงการสร้างเขื่อนราษีไศล ในจังหวัดศรีสะเกษที่ขาดการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมก่อนการดำเนินโครงการกักเก็บน้ำของเขื่อน ส่งผลให้ป่าทามราษีไศลจมอยู่ใต้อ่างเก็บน้ำ ทำให้พรรณพืชในป่าทามตาย พันธุ์ปลาลดลง และเกิดการระบาดของดินเค็ม ซึ่งการสูญเสียป่าทามทำให้ชาวบ้านสูญเสียความมั่นคงทางอาหาร สุขภาพ และรายได้ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากป่าทาม คือ แหล่งหาปลา พรรณพืชอาหาร สมุนไพร ที่ทำเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้การสร้างเขื่อนราษีไศลยังทำให้เกิดปัญหาความแตกแยกและขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชนรอบป่าทามและระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง (คณะนักวิจัยไทบ้านราษีไศล, 2548, น.32)

จากกรณีตัวอย่างข้างต้น ล้วนสื่อถึงมิติการพัฒนาที่บกพร่องในด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญต่อการพัฒนาเพราะหากขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชนแล้วนั้น กระบวนการพัฒนาจะเป็นไปได้ยากยิ่ง และถ้าขาดการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ด้วยแล้ว กระบวนการพัฒนาอาจเป็นเพียงการสั่งการจากภาครัฐเท่านั้น มิได้ก่อให้เกิดความต่อเนื่องของการพัฒนา (พระมหาสุทิตย์ อาภากร, 2549, น.39) การมีส่วนร่วมจึงถือเป็นการระดมสรรพกำลังของผู้คน กลุ่ม หน่วยงาน และสถาบัน ทั้งภายในและภายนอกชุมชนให้เข้ามาช่วยกันคิด ทำ วิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปบทเรียน ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีพลังทั้งในแง่พลังความรู้และพลังในทางสังคมที่จะรับมือกับความผันผวนของสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการต่อรองกับอำนาจรัฐ และอำนาจทุนภายนอกที่ขยายเข้ามาแย่งทรัพยากรของชุมชน (วิญทร์ จัรัสพันธ์, 2547, น.32)

นอกจากนี้ยังสื่อให้เห็นถึงการมีค่านึงถึงมิติวัฒนธรรมชุมชน ที่เป็นทั้งระบบภูมิปัญญา ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ของชุมชนที่ได้ตั้งไว้ผ่านการกลั่นกรองและสืบเนื่องต่อกันมา ภายใต้ความสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากินและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก เงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ระหว่างคนกับทรัพยากร อันมีอิทธิพลสูงต่อความรู้สึกรักหวงแหน การให้คุณค่า และเงื่อนไขทางด้านประวัติศาสตร์ของการอยู่ร่วมกันของชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537 อ้างถึงใน ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554, น.131)

อีกทั้งยังเป็นการละเมิดสิทธิชุมชน ซึ่งสิทธิชุมชนเป็นพลังยึดเหนี่ยวสำคัญของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และกำกับอยู่ในทุกระบบของชุมชน ทั้งระบบเศรษฐกิจ ระบบการดูแลสุขภาพ ระบบการศึกษา ระบบการปกครอง ระบบยุติธรรม วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างดุลยภาพในการอยู่ร่วมกัน เพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข อีกทั้งแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและอำนวยความสะดวกให้แก่ทุกคน สิ่งเหล่านี้ล้วนวางอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและศีลธรรมทางศาสนา อันเป็นคุณค่าที่สมาชิกชุมชนยึดเป็นคุณค่า

ร่วมกัน (สนั่น ชูสกุล และคณะ, 2550, น.2) ซึ่งในปัจจุบันสิทธิชุมชน ได้บัญญัติเป็นข้อกำหนดใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (2550) ที่ได้ระบุไว้ใน มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและ ยั่งยืน และมาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะ ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ตามความเหมาะสม

การบัญญัติข้อกำหนดด้านสิทธิชุมชน จึงเป็นเสมือนช่องทางในการจัดการ ทรัพยากรโดยชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเป็นการจัดการทรัพยากรในเชิง จิตสำนึก เพราะมีพื้นฐานวิถีคิดแบบบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ที่ไม่เห็นด้วยกับการมอง สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่แยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์อย่างเด็ดขาด แต่กลับพยายามทำ ความเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง ซึ่งถือว่ามีปฏิสัมพันธ์กันอย่าง ซับซ้อน ภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่งในระบบนิเวศที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย โดยที่ จิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการ ปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543, น.11) โดยเฉพาะในมิติฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีคุณค่าและความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชน เพราะสมาชิกในชุมชนต่างต้องใช้ทรัพยากร ร่วมกัน และมีการจัดการทรัพยากรทั้งการอนุรักษ์ การฟื้นฟู การพัฒนาวิธีการใช้ทรัพยากรเพื่อให้ ตอบสนองความอยู่รอด ความต้องการของชุมชน ในอีกด้านหนึ่งชุมชนก็ต้องร่วมมือปกป้องรักษาฐาน ทรัพยากรมิให้ภายนอกเข้ามารุกราน ทำลาย หรือปิดกั้นการใช้ทรัพยากรของชุมชน (ประภาส ปันตบ แต้ง และคณะ, 2549, น.13)

จิตสำนึกสาธารณะและการรวมกลุ่มของคนในชุมชน จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการ ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลายให้เป็นฐานการพัฒนาที่มั่นคงและ ยั่งยืน การดำรงชีวิตของคนและธรรมชาติต่างพึ่งพาซึ่งกันและกันมายาวนาน นอกจากนี้ระบบคุณค่า และการมีจิตสำนึกที่ดีก่อให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างรู้ คุณค่า จึงเกิดการรวมตัวที่จะร่วมคิด ร่วมดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนให้ อยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์เพื่อเป็นแหล่งอาหาร แหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้เชิงธรรมชาติที่สำคัญ รวมทั้งรักษาระบบนิเวศน์เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตหรืออยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ได้อย่างเกื้อกูล ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการลดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ลดความขัดแย้งจากการแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งยังช่วยคืนสมดุลทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้กับสังคมและระบบนิเวศน์ (สุชาติ นวนทอง, 2555, น.32)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนจึงเป็นลักษณะของพลวัตที่มีการปรับเปลี่ยน เปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การจัดการที่สมดุลและยั่งยืน ซึ่งการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเป็นเสมือนอำนาจหรือพลังที่แฝงอยู่บนฐานของวิถีชีวิตชุมชนที่พยายามค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาเพื่อจัดการทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม ตำบลโคกม่วงเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ขับเคลื่อนการจัดการด้วยพลังชุมชน จนนำไปสู่การจัดการทรัพยากรน้ำบนฐานของการอนุรักษ์และฟื้นฟู ทั้งนี้ก็เพื่อความอยู่รอดของชุมชนนั่นเอง

สืบเนื่องจากตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่ได้ผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ โดยทรัพยากรน้ำสายหลักของตำบลโคกม่วง คือ คลองจำไทร อันเป็นสายคลองที่มีต้นกำเนิดจากน้ำตกผาดำบนเทือกเขาแก้ว ซึ่งสายคลองจำไทรจะไหลผ่านจากตำบลคลองหอยโข่ง ตำบลโคกม่วง ตำบลทุ่งลาน ก่อนจะไหลสู่คลองอู่ตะเภาและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา โดยระยะทางทั้งหมดประมาณ 27 กิโลเมตร และจากเส้นทางการไหลผ่านของสายคลองจำไทร ตำบลโคกม่วงจึงเป็นเสมือนพื้นที่กลางน้ำของสายคลอง ซึ่งคลองจำไทรไหลผ่านครอบคลุมพื้นที่ตำบลโคกม่วงถึง 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนันท หมู่ที่ 3 บ้านโคกสักตก หมู่ที่ 4 บ้านโคกสักออก หมู่ที่ 5 บ้านปลักคล้า หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน และหมู่ที่ 8 บ้านโคกม่วง จากพื้นที่ทั้งหมด 9 หมู่บ้าน

เดิมคลองจำไทรในเขตพื้นที่ตำบลโคกม่วงมีความหลากหลายทางชีวภาพและอุดมไปด้วยพันธุ์สัตว์น้ำและพันธุ์ไม้นานาชนิด ซึ่งหนึ่งในพันธุ์ไม้ที่เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอนุบาลของสัตว์น้ำนั้นคือ ต้นสาคร ที่ขึ้นอยู่เต็มสองฝั่งคลองจำไทร นอกจากจะให้ประโยชน์ทางธรรมชาติแล้ว ต้นสาครยังเป็นหนึ่งทรัพยากรที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านตั้งแต่การใช้ประโยชน์จากลำต้นและใบ ซึ่งในอดีตสภาพคลองจำไทรมีลักษณะคดเคี้ยวและโค้งคล้ายลักษณะของงูเลื้อย โดยโค้งของสายคลองจะมีความลึกอันเกิดจากการกัดกร่อนของกระแสน้ำตามธรรมชาติ ทำให้กลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด คลองจำไทรจึงเป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำของชาวตำบลโคกม่วง และจากความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของสายคลองจำไทร ชาวบ้านในตำบลโคกม่วงจึงใช้ประโยชน์จากคลองจำไทรมาเป็นฐานทรัพยากรหลักในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นทำนา ทำสวน ยางพารา ทำสวนผลไม้ ทำสวนผัก ทำไร่ยาสูบ สืบเนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ลาดุ่มจึงเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม นอกจากนี้ชาวบ้านยังพึ่งพิงคลองจำไทรโดยการหาสัตว์น้ำเพื่อสร้างรายได้ให้ครอบครัวอีกทางหนึ่ง ความอุดมสมบูรณ์ของคลองจำไทรจึงเป็นต้นทุนหลักในการดำรงชีวิต

บนฐานการพึ่งพาตนเองและยังก่อเกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคลอง เกิดความรัก ความหวงแหน ในฐานทรัพยากรชุมชนที่มีมาอย่างยาวนาน

กระทั่งการพัฒนาในโครงการขนาดใหญ่สืบคลานเข้าสู่พื้นที่อำเภอลองหอยโข่ง ทำให้ในช่วง พ.ศ. 2527 ภาครัฐได้ดำเนินโครงการด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทรและคลองส่งน้ำคอนกรีตเพื่อประโยชน์ของประชาชนในพื้นที่อำเภอลองหอยโข่ง ตลอดไปถึงพื้นที่อำเภอหาดใหญ่ การก่อสร้างดังกล่าวถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของสายคลองจำไทร เนื่องจากการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทรได้ปรับเปลี่ยนทิศทางการไหลของสายคลองจำไทรตามธรรมชาติ เพื่อให้น้ำในคลองจำไทรไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำที่ได้ก่อสร้างขึ้น พร้อมกับการสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีตตัดผ่านเส้นทางน้ำตามธรรมชาติและเหมืองไส้ไก่ของชาวบ้านซึ่งเป็นระบบส่งน้ำลงสู่พื้นที่ทำนา ทำให้น้ำในคลองจำไทรไม่สามารถไหลตามธรรมชาติได้ดังเดิม จากการกระทำของภาครัฐได้ส่งผลกระทบต่อการทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา เมื่อเหมืองไส้ไก่ของชาวบ้านไม่สามารถผันน้ำได้ดังเดิม พื้นที่นาจึงขาดแคลนน้ำทำให้ชาวบ้านเริ่มทำนาลดน้อยลง

หลังจากการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทรและคลองส่งน้ำคอนกรีตแล้วนั้น ภาครัฐได้สร้างฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำในบริเวณหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเลียบ ตำบลคลองหอยโข่ง โดยตั้งอยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วง เพื่อทดน้ำเข้าสู่คลองชลประทานและผันน้ำเข้าสู่หน่วยงานของภาครัฐเพื่อการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ การดำเนินงานดังกล่าวเป็นการกั้นสายคลองจำไทรทำให้น้ำในคลองจำไทรไม่สามารถไหลตามธรรมชาติได้ดังเดิม อีกทั้งยังส่งผลให้สภาพดินมีความแห้งแล้งและไม่สามารถอุ้มน้ำได้ดังเดิม และเมื่อกรมชลประทานผันน้ำลงสู่คลองจำไทรในปริมาณมากหรือในช่วงฤดูฝนที่มีปริมาณน้ำจำนวนมาก ทำให้ดินบริเวณริมตลิ่งที่มีสภาพไม่อุ้มน้ำก็พังทลายลง

นอกจากการเข้ามาดำเนินการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทร คลองส่งน้ำคอนกรีต และฝายทดน้ำคอนกรีตพร้อมกับประตูเปิด-ปิดน้ำแล้วนั้น ในช่วง พ.ศ. 2536 ภาครัฐได้เข้ามาดำเนินการขุดลอกคลองทุกสายในพื้นที่อำเภอลองหอยโข่ง ซึ่งหนึ่งในสายคลองที่ถูกขุดลอก คือ สายคลองจำไทรในเขตพื้นที่ตำบลโคกม่วง โดยการขุดลอกก็เพื่อลดสิ่งกีดขวางทางน้ำในฤดูน้ำหลากและน้ำท่วม อีกทั้งเพื่อป้องกันปัญหาน้ำเอ่อล้นเข้าท่วมในเขตเมืองหาดใหญ่ซึ่งเป็นพื้นที่เศรษฐกิจ แต่คลองจำไทรเป็นเพียงคลองสายเดียวในพื้นที่อำเภอลองหอยโข่งที่ไม่ถูกขุดลอกตลอดสาย เนื่องจากชาวบ้านร่วมกันต่อต้านการดำเนินงานดังกล่าว เพราะสภาพคลองจำไทรจากเดิมที่มีความกว้างเพียง 2-3 เมตร ได้ถูกขุดลอกโดยขยายแนวคลองให้กว้างถึง 70 เมตร โดยขยายออกไปฝั่งละ 35 เมตร จากแนวคลองเดิม ทำให้บางส่วนของพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหียง และหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนที้ไม่ถูกขุดลอก ซึ่งช่วงเวลาที่ภาครัฐกำลังขุดลอกคลองจำไทรอยู่นั้น ชาวบ้านต่างก็ได้รับผลกระทบจากการดำเนินการ เพราะการขุดลอกต้องการปรับเปลี่ยนเส้นทางไหลของสายคลองให้มีความตรงมากที่สุด ทำให้ไค้ังน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า วัง ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่างถูกทำลายไป พร้อมกับพันธุ์ไม้มริ

คลองต่างๆ ก็ถูกทำลายไปเช่นกัน จากสภาพคลองที่เขียวขจีเต็มไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด ก็กลายเป็นคลองที่ว่างเปล่าขาดซึ่งความอุดมสมบูรณ์ การขุดลอกคลองจำไทรของภาครัฐยังส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านโดยตรง จากเดิมที่ชาวบ้านต่างพึ่งพาทรัพยากรจากคลองจำไทร ไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำและพันธุ์พืชต่างๆ ริมคลองจำไทร ทั้งเพื่อประกอบอาหารและเพื่อการประกอบอาชีพ จากที่เคยจับสัตว์น้ำไปขายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน ก็ไม่สามารถจะกระทำดังเดิม เนื่องจากพันธุ์สัตว์น้ำต่างๆ ล้วนลดปริมาณลงและในบางชนิดก็สูญหายไปจากสายคลองจำไทร อีกทั้งยังส่งผลให้พันธุ์พืชสมุนไพรที่ชาวบ้านใช้เป็นยารักษาโรคก็สูญหายไปเช่นกัน ชาวบ้านจึงไม่สามารถใช้ประโยชน์จากคลองจำไทรได้เช่นในอดีต

เมื่อการพัฒนากลายเป็นจุดบอดของพื้นที่และได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนและชาวบ้านโดยตรง จนกลายเป็นความวิตกกังวลในปัญหาที่เริ่มส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรของชุมชน จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวในวงแคบๆ โดยเริ่มมีการพูดคุยและตั้งวงสนทนาเพื่อค้นหาแนวทางและทางเลือกที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และสามารถจัดการต่อความขัดแย้งด้านทรัพยากรน้ำที่อาจเกิดขึ้นได้ในชุมชน จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน จึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทรให้กลับสู่ความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม

จากปัญหาที่กล่าวข้างต้น จึงสนใจศึกษาพลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา เพื่อให้เข้าใจพลวัตและทิศทางการเปลี่ยนแปลงของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน และเป็นการทบทวนบทเรียนประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อสร้างทางเลือกในการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ อันนำไปสู่การกำหนดนโยบายแก้ไขปัญหาระบบทรัพยากรธรรมชาติในตำบลโคกม่วงให้มีความสอดคล้องกับสภาพพื้นที่อย่างยั่งยืน

คำถามการวิจัย

1. การจัดการคลองจำไทรของชาวบ้านในอดีตเป็นอย่างไร
2. การจัดการคลองจำไทรของชาวบ้านในปัจจุบันเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาพลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

ประโยชน์ของการวิจัย

1. เป็นข้อมูลให้กับหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อใช้ในการวางแผนหรือกำหนดนโยบายในการส่งเสริมกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดพลังในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง เพื่อประโยชน์ต่อพื้นที่และระบบนิเวศน์โดยรวม
2. เป็นแนวทางในการพัฒนาความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐกับชุมชน เพื่อลดและยับยั้งความขัดแย้งที่เกิดจากการพัฒนา
3. เป็นข้อมูลให้กับชุมชนในการเรียกร้องสิทธิในการจัดการฐานทรัพยากรชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล คือ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการพัฒนาของภาครัฐอย่างเห็นได้เด่นชัด จากการเข้ามาดำเนินโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทร และคลองส่งน้ำคอนกรีต เพื่อประโยชน์ของประชาชนในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่ง ตลอดไปถึงอำเภอหาดใหญ่ และสิ่งที่ตามมาหลังจากการดำเนินโครงการดังกล่าว คือ การสร้างฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำในบริเวณหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเลียบ ตำบลคลองหอยโข่ง โดยตั้งอยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วง เพื่อทดน้ำเข้าสู่คลองชลประทานและผันน้ำเข้าสู่หน่วย การสร้างประตูเปิด-ปิดน้ำของชลประทานจึงเป็นการกั้นน้ำไม่ไห้สามารถไหลได้อย่างธรรมชาติ คลองจำไทรจึงเปลี่ยนสภาพจากคลองธรรมชาติกลายเป็นคลองระบายน้ำเพียงเท่านั้น และนอกจากการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทร คลองส่งน้ำคอนกรีต และฝายทดน้ำคอนกรีตพร้อมกับประตูเปิด-ปิดน้ำแล้วนั้น ภาครัฐได้เข้ามาดำเนินโครงการขุดลอกคลองทุกสายในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่ง ซึ่งหนึ่งในสายคลองที่ภาครัฐเข้ามาดำเนินการขุดลอก คือ สายคลองจำไทร แต่คลองจำไทรเป็นเพียงคลองสายเดียวในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่งที่ไม่ถูกขุดลอกตลอดสาย เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนออกมาคัดค้านการขุดลอก พื้นที่ในช่วงของหมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ และหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ บางส่วนจึงไม่ถูกขุดลอก ทำให้บริเวณพื้นที่ดังกล่าวยังคงความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้สาकुและพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิด ซึ่งมีความแตกต่างกับบริเวณพื้นที่ที่เกิดการขุดลอก เนื่องจากสภาพคลองมีลักษณะเสื่อมโทรม ไม่มีสัตว์น้ำและพันธุ์ไม้ริมคลองดั้งเดิม รวมถึงน้ำในคลองจำไทรก็ค่อยๆ ลดปริมาณลง ส่งผลให้พื้นที่ตำบลโคกม่วงต้อง

ประสบกับปัญหาน้ำแห้ง อันทำให้ชุมชนขาดแคลนน้ำในการทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ และทำให้บ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในครัวเรือนก็มีลักษณะแห้งขอด เพราะปริมาณน้ำในบ่อมีความสัมพันธ์กับระดับน้ำในคลองจำไทรโดยตรง อีกทั้งในช่วงฤดูน้ำหลาก คลองจำไทรยังต้องประสบกับปัญหาตลิ่งพัง เนื่องจากริมตลิ่งไม่มีพืชหรือพันธุ์ไม้ปกคลุมหน้าดิน เมื่อคลองที่มีสภาพแห้งแล้งได้รับน้ำในปริมาณมากและฉับพลัน ก็จะทำให้ดินที่ไม่เคยอุ้มน้ำพังทลายลง เมื่อปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและชุมชนโดยตรง จึงนำไปสู่กระบวนการแก้ไขและการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม จากปรากฏการณ์ดังกล่าว จึงเป็นชนวนให้ผู้วิจัยเลือกตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย

ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูล

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มประชาชนที่มีลักษณะตรงตามวัตถุประสงค์ที่จะศึกษา คือ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการคลองจำไทรในตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. ผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน ได้แก่ แกนนำในการจัดการคลองจำไทร และชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการคลองจำไทร ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้จัดเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดและผูกพันกับพื้นที่มาอย่างยาวนาน รวมถึงเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐโดยตรง อีกทั้งยังเป็นกลุ่มที่ริเริ่มจัดการคลองจำไทรอย่างจริงจัง
2. ผู้ให้ข้อมูลหลักภายนอกชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา) โดยเป็นบุคคลภายนอกที่ไม่ได้อาศัยอยู่ในชุมชน แต่มีความเกี่ยวข้องและสนใจในปรากฏการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งถือเป็นพลังหนุนเสริมอันสำคัญของชุมชน

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน” เป็นการศึกษาครอบคลุมถึงวิถีชีวิตของชาวตำบลโคกม่วงที่มีความสัมพันธ์กับคลองจำไทร และผลกระทบที่เกิดจากการเข้ามาดำเนินโครงการพัฒนาของภาครัฐ รวมถึงการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน ซึ่งสื่อให้เห็นถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลงของฐานทรัพยากรชุมชน และกลวิธีที่ชาวบ้านนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาที่กำลังคุกคามฐานทรัพยากรหลักของชุมชนในฐานะเจ้าของชุมชนและผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐโดยตรง

นิยามศัพท์เฉพาะ

คลองจำไทร หมายถึง สายคลองที่ไหลผ่านในบริเวณพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากน้ำตกผาดำบนเทือกเขาแก้ว โดยคลองจำไทรจะไหลผ่านจากตำบลคลองหอยโข่ง ตำบลโคกม่วง ตำบลทุ่งลาน ก่อนจะไหลสู่คลองอู่ตะเภาและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา

พลวัต หมายถึง การเปลี่ยนแปลง/การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการจัดการคลองจำไทร ซึ่งเป็นคลองสายหลักของชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การวางแผนและการดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เพื่อความอุดมสมบูรณ์และเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยาวนาน

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา และเป็นกลุ่มคนที่มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันทางด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งชุมชนในตำบลโคกม่วง ประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน คือ บ้านโคกเหรียญ บ้านทุ่งนนท์ บ้านโคกสักตก บ้านโคกสักออก บ้านปลักคล้า บ้านพรุเตาะ บ้านทุ่งโชน บ้านโคกม่วง และบ้านทอนคลอง

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลวัตการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชนในตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ซึ่งผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อให้เห็นในมิติของวิถีชุมชนและกลวิธีในการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้นำแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์หาข้อสรุป เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างชัดเจน ดังต่อไปนี้ (1) วิถีชุมชนโคกม่วง เพื่อให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ชุมชน สภาพสังคม สภาพเศรษฐกิจ ความเชื่อและวัฒนธรรมต่างๆ ของชุมชน (2) การมีส่วนร่วม : กลไกในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ซึ่งการมีส่วนร่วมจะเป็นกลไกกระตุ้นให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกรัก ห่วงแหน ทรัพยากรในฐานะเจ้าของชุมชน และยังเป็นช่องทางในการแสดงความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง จึงกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือสกัดกั้นความล้มเหลวของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน (3) “วัฒนธรรมชุมชน” พื้นฐานสำคัญของการจัดการทรัพยากรที่แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะของชุมชน อันแสดงออกถึงวิถีชีวิต วิถีชุมชนผ่านระบบความคิด ความเชื่อที่มีการบ่มเพาะและสืบทอดมาอย่างยาวนาน (4) สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากร เนื่องจากประชาชนทุกคนย่อมมีสิทธิขั้นพื้นฐานที่จะเข้าถึงการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน โดยชุมชนจะมีการเคลื่อนไหวเพื่อปรับสมดุลและลดการตัดทอนสิทธิจากอำนาจภายนอกชุมชน สิทธิชุมชนจึงเป็นหนทางที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างถูกต้องชอบธรรม (5) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และ (6) กรอบแนวคิด

วิถีชุมชนโคกม่วง

ตำบลโคกม่วง ตั้งอยู่ในอำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ตำบลโคกม่วงถือเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน เดิมนั้นหมู่บ้านในเขตตำบลโคกม่วงอยู่ในความดูแลของตำบลทุ่งลาน กระทั่งปี พ.ศ. 2530 ตำบลโคกม่วงได้แยกออกจากตำบลทุ่งลาน ซึ่งตำบลโคกม่วงประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 3 บ้านโคกสักตก หมู่ที่ 4 บ้านโคกสักออก หมู่ที่ 5 บ้านปลักคล้า หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน หมู่ที่ 8 บ้านโคกม่วง และหมู่ที่ 9 บ้านทอนคลอง ต่อมา พ.ศ. 2537 ได้รับการจัดตั้งเป็นสภาตำบล และได้รับการจัดตั้งในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 113 ตอนที่ 9 ง. ลงวันที่ 30 มกราคม 2539 มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 30 มีนาคม 2539 เป็นองค์การบริหารส่วนตำบลโคกม่วง กระทั่งในปี พ.ศ. 2551 ได้มี

ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง จัดตั้งเทศบาลตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา เป็นเทศบาลตำบลโคกม่วง ตั้งแต่วันที่ 25 กรกฎาคม 255 เป็นต้นไป

ตำบลโคกม่วง มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 38.40 ตารางกิโลเมตร ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้ ทางทิศเหนือติดต่อกับเทศบาลเมืองควนลัง อำเภอหาดใหญ่ ทางทิศใต้ติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพธิ์ อำเภอสะเดา ทางทิศตะวันออก ติดต่อกับเทศบาลตำบลทุ่งลาน อำเภอคลองหอยโข่ง และทางทิศตะวันตกติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลคลองหอยโข่งและองค์การบริหารส่วนตำบลคลองหลา อำเภอคลองหอยโข่ง ซึ่งตำบลโคกม่วงมีประชากรทั้งสิ้น 7,553 คน ดังแสดงในตาราง

ตารางที่ 1 จำนวนประชากรในตำบลโคกม่วง

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ครัวเรือน	ชาย(คน)	หญิง(คน)	รวม
1	บ้านโคกเหรียญ	295	421	453	874
2	บ้านทุ่งนนท์	285	432	450	882
3	บ้านโคกสักตก	226	393	425	818
4	บ้านโคกสักออก	248	450	478	928
5	บ้านปลักคล้า	127	227	211	438
6	บ้านพรุเตาะ	134	245	266	511
7	บ้านทุ่งโซน	224	313	337	650
8	บ้านโคกม่วง	710	1,343	592	1,935
9	บ้านทอนคลอง	184	245	272	517
รวม		2,433	4,069	3,484	7,553

ที่มา : งานทะเบียนราษฎรอำเภอคลองหอยโข่ง ข้อมูล ณ วันที่ 3 เมษายน 2557

ตำบลโคกม่วงตั้งอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ส่งผลให้ตำบลโคกม่วงมีสภาพภูมิอากาศแบ่งออกเป็น 2 ฤดู คือ ฤดูร้อน และฤดูฝน ซึ่งลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มและที่ลาดเชิงเขา ประกอบกับสภาพดินเป็นดินร่วน ดินร่วนปนดินทราย และดินร่วนปนดินเหนียว ชาวบ้านจึงสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดินได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งในอดีตยังมีความอุดมสมบูรณ์จากทรัพยากรน้ำ เนื่องจากตำบลโคกมีสายคลองจำไทรไหลผ่าน โดยคลองสายนี้มีต้นกำเนิดมาจากน้ำตกผาดำบนเทือกเขาแก้ว ซึ่งคลองจำไทรไหลผ่านครอบคลุมพื้นที่ตำบลโคกม่วงถึง 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 3 บ้านโคกสักตก หมู่ที่ 4 บ้านโคกสักออก หมู่ที่ 5 บ้านปลักคล้า หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ

หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน และหมู่ที่ 8 บ้านโคกม่วง จากพื้นที่ทั้งหมด 9 หมู่บ้าน และตลอดเส้นทางของคลองจำไทรในอดีตต่างอุดมไปด้วยพันธุ์สัตว์นานาชนิด อาทิ ปลาตูด ปลาตุ๊กหัวเข็บ ปลาชะโด ปลาตุ๊กลำพัน ปลาตุ๊กเนื้ออ่อน ปลาแก้มขี้ ปลาช่อนท้องขาว ปลาหมอ ปลาฉลาม ปลาแป้น ปลาบาฮีชะ หอยหวาย หอยกาบ ปูดำ ปูหิน กุ้ง เป็นต้น นอกจากนี้สองฝั่งคลองยังเต็มไปด้วยพันธุ์พืชสมุนไพร อาทิ ต้นฟ้าทะลายโจร ต้นสาบเสือ ต้นมะแว้งเครือ ต้นย่านาง ต้นโสนกินดอก ต้นสาบแร้งสาบกา ต้นหญ้าวงช้าง ต้นหญ้าแพรก ต้นหงอนไก่ป่า ต้นอุตพิศ ต้นกะทกรก เป็นต้น และยังอุดมไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด อาทิ ต้นหวายน้ำ ต้นจิกน้ำ ต้นเต่าร้าง ต้นเลียบ ต้นคล้า ต้นนนท์ทรี ต้นพะยอม ต้นตะเคียน ต้นนนท์ ต้นปาบ ต้นเม่า ต้นชะชะ ต้นเสม็ด ต้นเพกา ต้นตะแบก ต้นเสม็ดชุน ต้นตะโก ต้นเซียด ต้นสาคุ เป็นต้น โดยเฉพาะต้นสาคุจะขึ้นอยู่เต็มสองฝั่งคลอง ซึ่งชาวบ้านต่างได้ใช้ประโยชน์จากต้นสาคุ ทั้งจากลำต้นและใบจนกลายเป็นแหล่งอาชีพ โดยชาวบ้านจะนำใบของต้นสาคุมาเย็บเป็นตับเพื่อใช้ประโยชน์ในการมุ้งหลังคาบ้านเรือนเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และชาวบ้านบางส่วนก็ยึดอาชีพเย็บใบสาคุเป็นอาชีพหลักเพื่อส่งขายในพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้ฐานทรัพยากรของชุมชนกลายเป็นต้นทุนอาชีพของชาวบ้านอีกทางหนึ่ง

นอกจากพันธุ์ไม้ริมคลองจะเป็นต้นทุนอาชีพแล้ว ชาวบ้านยังคงใช้ประโยชน์จากคลองจำไทรโดยในอดีตชาวบ้านใช้เส้นทางของสายคลองเป็นเส้นทางในการคมนาคมภายในตำบล รวมถึงในพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อนำผลผลิตออกจำหน่าย อีกทั้งชาวบ้านยังใช้ประโยชน์จากสายคลองเป็นปัจจัยหลักในการทำเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็น ทำสวนผัก สวนผลไม้ ทำนา ซึ่งเดิมอาชีพทำนาถือเป็นอาชีพหลักของชาวตำบลโคกม่วง โดยชาวบ้านจะสร้างเหมืองไส้ไก่เพื่อผันน้ำจากสายคลองจำไทรเข้าสู่พื้นที่ทำนา ซึ่งการทำนาในอดีตจะใช้แรงงานภายในครัวเรือนเป็นหลัก ทั้งจากพ่อ แม่ ลูก หลาน และญาติพี่น้อง ทำให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติเกิดความใกล้ชิด ความสามัคคี เมื่อถึงฤดูกาลผลผลิตบางส่วนก็จะเก็บเพื่อบริโภค และในบางส่วนก็จะแจกจ่ายและแลกเปลี่ยนกันในชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้รวมถึงไม่ต้องพึ่งพาระบบตลาดที่ใช้ปัจจัยเงินเป็นฐานหลัก นอกจากนี้ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากคลองจำไทรเป็นปัจจัยหลักในการทำเกษตรกรรมแล้ว ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองจำไทรเพื่อประโยชน์ในครัวเรือน โดยชาวบ้านจะขุดดินให้เกิดความลึกประมาณ 2-3 เมตร เพื่อวางบ่อซีเมนต์ ซึ่งทำให้ปริมาณน้ำใต้ดินที่เชื่อมโยงกับน้ำในคลองจำไทรถูกกักอยู่ในบ่อซีเมนต์ดังกล่าว เมื่อชาวบ้านต้องการใช้น้ำชาวบ้านจะใช้ถังน้ำผูกกับเชือกแล้วหย่อนลงไปใบบ่อซีเมนต์เพื่อตักน้ำขึ้นมาใช้ประโยชน์ และจากความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติทำให้พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลเป็นพื้นที่การเกษตรถึง 17,565 ไร่ จากพื้นที่ทั้งหมด 24,000 ไร่ และมีครอบครัวเกษตรกรจำนวน 1,181 ครัวเรือน (แผนชุมชนตำบลโคกม่วง , 2557)

ความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติยังมีอิทธิพลต่อลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านเริ่มก่อตั้งบ้านเรือนตามขอบแนวคลองจำไทร ทำให้ตลอดเส้นทางสองฝั่ง

คลองเต็มไปด้วยบ้านเรือนของชาวบ้านที่สร้างขึ้นให้สอดคล้องกับธรรมชาติ โดยจะยกระดับพื้นบ้านเรือนให้สูงกว่าระดับพื้นดิน เนื่องจากป้องกันปัญหาน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน ส่วนในช่วงเวลาอื่นชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากไต้ถุนบ้านเรือน เป็นที่เก็บวัสดุที่ใช้ในการทำเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นจอบ เสียม คันไถนา เป็นต้น ซึ่งความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในอดีตเป็นไปในลักษณะของการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน โดยส่วนใหญ่ความสัมพันธ์เหล่านี้ล้วนตั้งอยู่บนฐานของระบบเครือญาติ ทำให้ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตต่างๆ แก่กัน และเมื่อถึงฤดูกาลของการทำนา ชาวบ้านจะร่วมลงแรงเพื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงเป็นเสมือนสายใยผูกเลี้ยงชุมชนไม่ให้ล่มสลายไป นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งภายในตำบลโคกม่วงมีวัด จำนวน 4 วัด คือ วัดโคกม่วง วัดปลักคล้า วัดโคกเหรียญ และวัดขุนพลรัตนาราม (พะยอมทอง) ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงมีผลต่อการดำเนินชีวิตมาตั้งแต่ในอดีต

ในยุคปัจจุบัน ถึงแม้สภาพสังคมของชุมชนจะเปลี่ยนแปลงไปทิศทางของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่ออุตสาหกรรม มากกว่าการผลิตเพื่อยังชีพดั้งเดิม ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ของชุมชนเริ่มมีการติดต่อกับภายนอกมากขึ้น เนื่องจากแรงงานในครัวเรือนเริ่มทยอยออกสู่ภายนอกชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้แรงงานในฐานอาชีพเกษตรกรรมเริ่มลดน้อยลง ถึงแม้ฐานอาชีพของชุมชนจะมีความหลากหลายมากขึ้น แต่ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนยังคงเหนียวแน่นดั้งเดิม การช่วยเหลือซึ่งกันและกันยังคงมีให้เห็นภายในชุมชน รวมถึงชาวบ้านก็ยังยึดฐานทรัพยากรคลองจำไทรเป็นฐานหลักในการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมเอกชนเดี่ยว

การมีส่วนร่วม : กลไกในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

สังคมไทยถือเป็นสังคมเกษตรกรรมอันมีวิถีการทำมาหากินดำเนินควบคู่กับทรัพยากรธรรมชาติ อันก่อเกิดความผูกพันและเอื้ออำนวยกันมาช้านาน แต่ด้วยแนวทางการพัฒนาของภาครัฐที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ได้กลายเป็นผลร้ายต่อทรัพยากรธรรมชาติซึ่งก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมตามมา และยิ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรเหล่านั้น ความพยายามของรัฐผู้ซึ่งมีบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรจึงไม่บรรลุผลเท่าที่ควรและกลับมีปัญหาแทรกซ้อนเกิดขึ้นเรื่อยมา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543, น.คำนำ) อาทิ ปัญหาวิกฤติของทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นปัญหาที่มีความสำคัญยิ่งของประเทศในปัจจุบัน วิกฤติดังกล่าวเกิดจากผลการพัฒนาที่เน้นอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจ อันส่งผลให้การใช้ทรัพยากรน้ำเพื่อการผลิต การอุตสาหกรรม และการอุปโภคบริโภคมากเกินกว่าที่จะฟื้นคืนกลับสู่ความสมดุลของระบบธรรมชาติได้ (ไกรสร พึ่งสกุล, 2551, น.คำนำ)

เมื่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติกลายเป็นการทำลายมนุษย์ เนื่องจากการดำรงชีวิตจะต้องอาศัยปัจจัยต่างๆ ที่กำเนิดและเป็นผลผลิตมาจากดิน น้ำ ป่า ซึ่งอยู่ในระบบนิเวศ ดังนั้นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติประสบความสำเร็จนั้นคือ จะต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการและมีระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างชัดเจน ซึ่งแต่เดิมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของภาครัฐเป็นไปในลักษณะสั่งการจากบนลงล่าง(top down approach) โดยพยายามใช้นโยบายและกฎหมายเป็นเครื่องมือในการจัดการ ทำให้ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้ซึ่งอาศัยอยู่ในท้องถิ่นและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น ดังนั้นยุทธศาสตร์สำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ภาครัฐควรให้ความสำคัญอย่างมาก คือ การส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมุ่งให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ สร้างความเข้าใจที่สอดคล้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืนต่อจากฐานชีวิตและระบบนิเวศ ควบคู่กับการมีมาตรการและกฎระเบียบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนเป็นฝ่ายกระตุ้น และสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ สิ่งสำคัญคือจะต้องกระจายภาระหน้าที่การมีส่วนร่วม การตัดสินใจ การจัดการ การควบคุม การฟื้นฟู และแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปสู่ชาวบ้านและองค์กรชุมชนเป็นหลัก (สหทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม, 2547, น.11-12)

การมีส่วนร่วมจึงมีความหมายในลักษณะของการเข้าไปมีส่วนในการทำกิจกรรมด้วยความสมัครใจ ซึ่งเป็นการให้อำนาจแก่ประชาชนในการกำหนดการพัฒนา เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้น โดยเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการในลักษณะของการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผล (สุชาติ นวนทอง, 2555, น.14) ซึ่งสอดคล้องกับ โกวิท พวงงาม (2545) อ้างถึงใน ญาณิกา แก้วบริสุทธิ์ (2554, น.17) ที่มองว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชนในการพัฒนาควรจะต้องประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ซึ่งหากประชาชนยังไม่เข้าใจในสาเหตุและปัญหา การดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาต่างย่อมไร้ประโยชน์ เนื่องจากประชาชนจะไม่เห็นถึงความสำคัญของการดำเนินงานเหล่านั้น 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพราะจะทำให้ประชาชนได้รู้จักวิธีการคิด การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ทำให้ประชาชนรู้จักการวางแผนในการปฏิบัติงาน 3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงานบนฐานต้นทุนของตนเอง อันทำให้ประชาชนได้เรียนรู้การดำเนินงานอย่างใกล้ชิด และ 4) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านได้ทราบถึงผลดีและผลประโยชน์ของการดำเนินงานเหล่านั้น

การมีส่วนร่วมจึงเป็นเสมือนเครื่องมือกระตุ้นให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกรัก ห่วงแทน ทรัพยากรในฐานะเจ้าของชุมชน และเป็นช่องทางแสดงศักยภาพ ความต้องการของชุมชน อีกทั้งเป็นการสกัดกั้นความล้มเหลวของการพัฒนาเชิงเดี่ยวอันเกิดจากนโยบายของภาครัฐ สืบเนื่องจากในอดีตชุมชนต่างถูกตัดทอนพลัง อันเกิดจากแนวคิดการพัฒนาที่มองว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นผู้รู้ปัญหาและเป็นผู้สั่งให้ชุมชนปฏิบัติตาม ส่งผลให้ชุมชนต้องพึ่งพาการช่วยเหลือและชี้แนะจากเจ้าหน้าที่อยู่ตลอดเวลา การพัฒนาตามแนวคิดดังกล่าวจึงเป็นการลดพลังของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแนวทางในการสร้างพลังชุมชนให้กลับมาเข้มแข็งดังเดิม จะเกิดขึ้นได้เมื่อเจ้าหน้าที่ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ โดยเน้นแนวคิดที่ชุมชนเป็นผู้รู้ปัญหาและได้รับผลกระทบโดยตรง ตลอดจนชุมชนเป็นเจ้าของโครงการแก้ไขปัญหาดังกล่าว (จุฑารัตน์ สติปัญญา และรุ่งศิริ เข้มตระกูล, 2552, น.11)

สำหรับประโยชน์ของการมีส่วนร่วมนั้น เฉลียว บุรีภักดี และคณะ (2545, 115) ได้กล่าวว่ามีด้วยกันหลายประการ คือ 1) การมีส่วนร่วมย่อมก่อให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด เนื่องจากประชาชนเกิดการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาของชุมชนผ่านกิจกรรมและกระบวนการทำงานของโครงการต่างๆ 2) เป็นการสะท้อนถึงความจริงใจของรัฐที่มีต่อการสนับสนุนให้ประชาชนมีเสรีภาพในการตัดสินใจ 3) เป็นช่องทางสะท้อนปัญหาความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่นได้ถูกต้องและตรงประเด็น 4) เป็นการสร้างฉันทามติหรือความเห็นชอบ ความพอใจร่วมกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจ เนื่องจากเป็นการสร้างข้อตกลงที่เกิดจากการยอมรับร่วมกันภายในกลุ่ม 5) เป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคล เพราะในกระบวนการมีส่วนร่วมจะต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้ และข้อคิดเห็นระหว่างกัน การมีส่วนร่วมจึงเป็นเสมือนเวทีในการเรียนรู้ของประชาชน 6) เป็นการสนับสนุนการพัฒนาความรักในท้องถิ่นและความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นในพฤติกรรมของประชาชนในท้องถิ่น และ 7) ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงานหรือโครงการพัฒนานั้นๆ และยังช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐในการดูแลบำรุงรักษาสิ่งต่างๆ ภายในชุมชนอีกด้วย

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ควรเกิดจากการร่วมมือระหว่างภาครัฐและชุมชน ที่เกิดจากพลังและขีดความสามารถของชุมชนที่ได้ผนึกกำลังขึ้นมา และผสมผสานกับการสนับสนุนจากพลังของการปกครองแห่งรัฐ ซึ่งการที่จะให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการฝ่ายเดียวนั้น นอกจากยากที่จะประสบความสำเร็จยังอาจนำไปสู่การขยายช่องว่างและสร้างความขัดแย้งระหว่างพลังทั้งสองฝ่ายอีกด้วย (พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์, 2549, น.3) ซึ่ง วิชัย เทียนน้อย (2542, น.17-21) ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ว่าหมายถึง การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยืดอายุการใช้งานให้ยาวที่สุด ดังนั้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจึงต้องกระทำด้วยความฉลาด แต่มิได้หมายความว่า จะเก็บรักษาสิ่งเหล่านั้นไว้โดยมิได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์ ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสามารถเกิดขึ้นโดย 1) การสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ เพราะปัญหาและสาเหตุที่สังคมกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ก็คือการไม่เคารพต่อระเบียบกฎเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้ ดังนั้นผู้

ที่มีหน้าที่กำกับดูแลการใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ จะต้องปฏิบัติอย่างจริงจังและเข้มงวด 2) การใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพสูงมาเป็นเครื่องมือช่วยในการลดปัญหาการสิ้นเปลืองของทรัพยากรธรรมชาติ 3) การสร้างระเบียบวินัย โดยส่งเสริมให้มีการจัดตั้งชมรมหรือสมาคมเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งชมรมหรือสมาคมจะเป็นตัวช่วยเสริมในการสร้างระเบียบวินัยในการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติในวงกว้างต่อไป และ 4) การให้การศึกษา โดยเน้นการศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติให้กับประชาชนในทุกระดับและทุกกลุ่ม ตลอดจนการเผยแพร่ความรู้ผ่านทางสื่อสารมวลชนเพื่อกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เมื่อปัญหาการมีส่วนร่วมนั้นเป็นปัญหาสำคัญต่อการพัฒนา ดังนั้นหากขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชนแล้วกระบวนการพัฒนาจะเป็นไปได้ยากยิ่ง และถ้าขาดการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ด้วยแล้ว กระบวนการพัฒนาอาจเป็นเพียงการสั่งการจากภาครัฐเท่านั้น (พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, 2549, น.39) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็เช่นเดียวกัน จะต้องตั้งอยู่บนฐานการมีส่วนร่วม เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานของอาชีพ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ ดังนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ประสบความสำเร็จจะต้องยึดถือและปฏิบัติตามหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน อันประกอบด้วย 1) ต้องถือว่าชาวบ้าน คือ ตัวหลัก (Main Actor) ในการแก้ปัญหาของตนเอง และองค์กรภายนอกเป็นเพียงตัวเสริมหรือผู้สนับสนุนเท่านั้น 2) เมื่อชาวบ้านเป็นตัวหลักขึ้นมาแล้ว ก็ให้ชาวบ้านมีโอกาสประเมินตนเองว่าอะไรที่ถือว่าสำเร็จ อะไรล้มเหลว ตามมาตรฐานของชุมชน ซึ่งบางครั้งชาวบ้านอาจมองเห็นตรงกันข้ามกับหน่วยงานของรัฐที่ได้ประเมินไว้ล่วงหน้า อันทำให้ภาครัฐได้ซึมซับหรือได้เรียนรู้ประสบการณ์ของชาวบ้านในอีกมุมมองหนึ่ง 3) องค์กรภายนอกจะต้องปรับทัศนคติของตนเองให้ยอมรับทัศนคติของชาวบ้าน เพื่อจะได้เข้าใจฐานความคิดของชาวบ้าน 4) กิจกรรมการพัฒนาจะต้องเริ่มจากพื้นฐานของชุมชนและต้องมีความสอดคล้องกับกรอบแนวคิดและวัฒนธรรมชุมชน และ 5) หน่วยงานภาครัฐจะต้องมองเป้าหมายรวมของประเทศให้มีส่วนสนับสนุนเป้าหมายของชุมชน (ไกรสร เฟิงสกุล, 2551, น.15-16)

จากแนวทางดังกล่าว กระบวนการมีส่วนร่วมจึงเป็นกลไกสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งก็มีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ที่ได้กล่าวถึง การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้อย่างชัดเจน โดยภาครัฐได้ปรับแนวทางการพัฒนาเพื่อสนับสนุนและเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนตัดสินใจ และติดตามประเมินผลในโครงการพัฒนาของรัฐอันส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นของตน และได้รับแรงค์ เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกให้แก่ประชาชนและองค์กรชุมชนในการตระหนักถึงผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งให้ความร่วมมือในการป้องกัน ติดตาม เฝ้าระวัง และแก้ไขปัญหา

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบอันส่งผลให้การพัฒนาที่ยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540) การมีส่วนร่วม จึงถือเป็นการระดมสรรพกำลังของผู้คน กลุ่ม หน่วยงาน และสถาบัน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ให้เข้ามาร่วมกันคิด ทำ วิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปทบทเรียน ซึ่งก่อให้เกิดพลังทั้งในแง่พลังความรู้และพลังทางสังคมที่จะรับมือกับความผันผวนของสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงภายนอก อีกทั้งยังเป็นการเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการต่อรองกับอำนาจรัฐ และอำนาจทุนภายนอกที่ขยายเข้ามายึดแย้งทรัพยากรของชุมชน (วิญญู จารัสพันธ์, 2547, น.32)

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นหน้าที่หลักของคนในชุมชน เพราะเป็นผู้ซึ่งมีความใกล้ชิด ความเข้าใจในพื้นที่ดีที่สุด อีกทั้งยังเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐโดยตรง ทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติควรเกิดขึ้นจากพลังและความต้องการของชุมชน โดยดำเนินควบคู่กับการสนับสนุนทางด้านความรู้ งบประมาณจากภาครัฐ ซึ่งการที่จะปล่อยให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการเพียงฝ่ายเดียวนั้น นอกจากยากที่จะประสบความสำเร็จแล้ว ยังอาจนำไปสู่การขยายช่องว่างและความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับภาครัฐอีกด้วย

“วัฒนธรรมชุมชน” พื้นฐานสำคัญของการจัดการทรัพยากร

การพัฒนาประเทศของภาครัฐในอดีตมิได้คำนึงถึงคุณค่าของทรัพยากรน้ำ ซึ่งภาครัฐคิดเพียงว่าจะทำอย่างไรที่จะใช้ทรัพยากรน้ำเหล่านั้นให้เกิดมูลค่ามากที่สุด โดยที่ภาครัฐไม่เคยเรียนรู้เลยว่า “น้ำ” นั้นเป็นที่มาของวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของชุมชน จนกลายเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่พึ่งพิงและพึ่งพากันอย่างยาวนาน ซึ่งการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้โครงการพัฒนาต่างๆ กลายเป็นปัญหาและสร้างความเดือดร้อนให้ชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยไม่มีแผนการแก้ไขปัญหาและไม่มีแผนที่กำหนดไว้เลยว่า วัฒนธรรมที่มีอยู่ของแต่ละพื้นที่เหล่านั้นเป็นอย่างไรและจะพัฒนาไปอย่างไร ซึ่งจะไม่ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนถาวรได้เลย ดังนั้นการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ การสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ จะต้องพิจารณาถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับคน สังคม และวัฒนธรรมเป็นสำคัญ โดยให้ถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นต้นทุนในการพัฒนาด้วย (กฤษณา วงษาสันต์, 2542, น.137)

การรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรในชุมชนจึงต้องขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นตัวหลัก เพราะชุมชนมีความสามารถสูงทั้งด้านการเข้าถึง การใช้ประโยชน์ การวางแผนดูแลรักษา การกำหนดทางเลือก และตัดสินใจให้เข้ากับวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และลักษณะทางกายภาพของชุมชน ดังนั้น สิ่งหนึ่งที่ชุมชนควรตระหนักในการดูแลรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรชุมชน คือ การคำนึงถึงอนาคต

ของอนุชนรุ่นหลังที่อาจจะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรชุมชน แล้วยังต้องมารับผลการกระทำของบรรพชนตนเอง (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ, 2548 อ้างถึงใน โกวิทย์ พวงงาม, 2553, น.391) ซึ่งแนวทางหนึ่งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้คงความอุดมสมบูรณ์เฉกเช่นในอดีต นั่นคือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน โดยวัฒนธรรมชุมชนเป็นความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เรียนรู้และสั่งสมมาจากบรรพบุรุษ หรือการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่มีฐานคิดมาจากความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติของชุมชน (สหทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม, 2547, น.93) ซึ่งแกนกลางของวัฒนธรรมชุมชน คือ การให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและการที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลาช้านาน เพราะว่ามี ความผสมกลมกลืนกันในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกัน และหากนับย้อนไปสมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกก็จะทำได้ (อำภา จันทรา กาศ และคณะ, 2545, น.9) สอดคล้องกับ นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์ (2547) อ้างถึงใน ณัฐนรี ศรีทอง (2551, น.215) ที่กล่าวว่าหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นประกอบด้วย 5 หลักที่สำคัญ คือ

- 1) การพัฒนาต้องมีลักษณะเป็นองค์รวมของสรรพสิ่งต่างๆ เป็นพื้นฐานอันดับแรก
- 2) การพัฒนาจะต้องให้ความสำคัญต่อการพัฒนาคน ซึ่งเมื่อคนได้รับการพัฒนาแล้วจึงทำการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีควบคู่กันไป โดยมีระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ
- 3) การพัฒนาจะต้องพัฒนาให้คนเป็นผู้มีคุณภาพ กล่าวคือ เป็นคนมีความรู้และมีคุณธรรม รู้จักให้ รู้จักแบ่งปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเคารพตนเอง เคารพผู้อื่น เคารพสิ่งแวดล้อมรอบด้าน และที่สำคัญต้องมีความรู้ลึกถึงความเป็นชุมชน รักและสามัคคีในหมู่คณะ
- 4) การพัฒนาจะต้องกระจายผลการพัฒนาไปสู่ทุกส่วนของชุมชน ไม่ใช่ในลักษณะการพัฒนาที่มีผลต่อกลุ่มของประชาชนบางกลุ่ม และ
- 5) การพัฒนาจะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน โดยมีการพัฒนาในทุกๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีความเชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียวกันในลักษณะของบูรณาการอย่างสมดุลและมีความมั่นคงต่อไปในอนาคต

โดยฐานวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีหลักสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ (นิพนธ์ เทียนวิหาร, อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540 อ้างถึงใน ชมพูนุช ประจักษ์สุนทร, 2549, น.25-26) 1) ชุมชนมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองอยู่แล้ว อันมีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาจากประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชน โดยแกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนจะเน้นให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและความผสมกลมกลืนกันในชุมชน ทั้งในปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกันและและในอดีตที่มีบรรพบุรุษร่วมกันอีกด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากรากฐานของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็น

ปรากฏที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็งการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมของชาวบ้านก็จะประสบความสำเร็จ และยังสามารถต่อต้านการเอาเปรียบจากภายนอกได้อีกด้วย และ 2) วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมาเอง การจะเข้าใจและปฏิบัติให้สอดคล้องกับชาวบ้านนั้น จึงจำเป็นต้องเข้าใจพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้นต้องศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนจะสามารถช่วยหรือฟัน ค้นหาได้ว่าการปฏิบัติและพิธีกรรมมีที่มาอย่างไร อันส่งผลให้ชาวบ้านมีความตื่นตัวและรับรู้เอกลักษณ์คุณค่าของตนเอง อีกทั้งยังเป็นการป้องกันภัยจากการครอบงำของวัฒนธรรมแปลกปลอมภายนอกที่มุ่งเอาเปรียบชาวบ้านในชุมชน

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามแนววัฒนธรรมชุมชน จึงเป็นการจัดการทรัพยากรในเชิงจิตสำนึกบนพื้นฐานการบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ที่ไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมธรรมชาติแบบแยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์ แต่กลับพยายามทำความเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง ซึ่งถือว่ามีปฏิสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่ โดยที่จิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชน จะทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543, น.11) เมื่อวัฒนธรรมชุมชนเป็นทั้งระบบภูมิปัญญา ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ของชุมชนที่ได้ตั้งไว้ผ่านการกลั่นกรองและสืบเนื่องต่อกันมาภายใต้ความสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากินและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก เงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิธีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ระหว่างคนกับทรัพยากร อันมีอิทธิพลสูงต่อความรู้สึกนึกคิด การให้คุณค่า และเงื่อนไขทางด้านประวัติศาสตร์ของการอยู่ร่วมกันของชุมชนหมู่บ้าน มีอิทธิพลต่อความรู้สึกในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเอง บรรพบุรุษ ชุมชน และตำแหน่งแห่งที่ในชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537 อ้างถึงใน ชีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554, น.131)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของวัฒนธรรมชุมชน จึงแสดงให้เห็นถึงพลังที่แฝงอยู่ในรากฐานของความเป็นชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนนั้นจะมีอัตลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะ อันทำให้สภาพปัญหา ความต้องการ และขีดความสามารถของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันออกไป วัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความสมดุลระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับระบบสังคม โดยการทำนุบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ในสภาพที่คงความเป็นธรรมชาติไว้ สิ่งเหล่านี้ยังเป็นเครื่องแสดงถึงเอกลักษณ์หรือวัฒนธรรมของชาติ สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประเพณีที่บ่งบอกถึงนิสัยใจคอของคนในชาติ เนื่องจากการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดกับผู้ที่มิมีจิตใจอันดีงามและมีวัฒนธรรมสูงเท่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมที่คงอยู่จึงเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความเจริญทางด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชนหรือประเทศนั้นด้วย (ราตรี ภารา, 2540, น.16)

วัฒนธรรมชุมชนจึงถือได้ว่าเป็นทรัพยากรอันมีค่าของชุมชน ที่ผ่านการสั่งสม ปฏิบัติ สืบทอดต่อกันมา อันก่อให้เกิดจิตสำนึกรักหวงแหนชุมชน ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามแนววัฒนธรรม จะไม่เป็นไปในรูปแบบและกระบวนการสำเร็จรูป หากแต่เป็นการพัฒนาในลักษณะ “คิดไปทำไป” เมื่อทำไปพบปัญหาที่ช่วยกันคิด ทำให้ชาวบ้านทุกเพศทุกวัย ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ใหญ่และเด็ก ได้ช่วยกันทำงาน เรียนรู้การทำงาน และแก้ปัญหาาร่วมกัน การทำงานตามแนววัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นไปในลักษณะ “ผู้เฒ่านำ ผู้ใหญ่หนุน ด็กเด็กตาม” (กาญจนา แก้วเทพ, 2538 อ้างถึงใน วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ และประสิทธิ์ คุณรัตน์, 2543, น.251) สิ่งเหล่านี้เองจะคอยสร้างความสามัคคีและความสัมพันธ์อันดีในชุมชน ซึ่งเป็นตัวเสริมให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด

สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากร

ชุมชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ หากปราศจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ และเมื่อก่อตั้งชุมชนขึ้นมาแล้ว ฐานทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวก็จะกลายเป็นหลักประกันให้ชุมชนสามารถเลี้ยงดูตัวเอง ชุมชนจึงอยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติ ทำให้ชุมชนต้องพยายามปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขธรรมชาตินั้น ชาวบ้านจึงให้ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างไปจากคนในปัจจุบัน กล่าวคือชาวบ้านไม่มีมองทรัพยากรธรรมชาติในแง่ผลประโยชน์ที่ตนจะได้รับ แต่กลับมองในเชิงของการให้คุณค่าในลักษณะเป็นสิ่งที่อำนาจที่ตนต้องเคารพ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นถึงฐานความเชื่อของชุมชนที่แสดงว่าทุกฐานทรัพยากรล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตหรือดูแลรักษาอยู่ทั้งสิ้น เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา ผีทะเล ฯลฯ (เลิศชาย ศิริชัย และคณะ, 2546, น.271) ซึ่งท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมไทยในปัจจุบัน ในลักษณะของการขับเคลื่อนโดยระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีอันเป็นแบบแผนการพัฒนากระแสหลักของสังคม ได้ก่อผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างลึกซึ้งและรุนแรง ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท วิถีชีวิตอันดั้งเดิมของชุมชนถูกบั่นทอนและคุกคาม และเกิดปัญหาทางสังคมอีกนานาประการที่แกยากขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกใช้แบบล้างผลาญและไม่เห็นคุณค่าของทรัพยากรเหล่านั้น สถานการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิชุมชนอย่างมากมาย ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ และยังกระตุ้นให้คนภายในชุมชนและท้องถิ่นขัดแย้งกันเอง (สนั่น ชูสกุล และคณะ, 2550, น.3)

แต่เดิมนั้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมย่อมอยู่ภายใต้อำนาจของชุมชน โดยถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน ต่อมาเมื่อระบบกรรมสิทธิ์รวมหมู่หรือกรรมสิทธิ์ส่วนรวมของชุมชนค่อยๆ คลายความเข้มแข็งลง และกรรมสิทธิ์เอกชนมีความมั่นคงมากขึ้นพร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ ทำให้ภาครัฐเข้าถือและยึดอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งในแง่ของการมุ่งจะได้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจและในแง่ของการคุ้มครองให้มีความสมดุลและยั่งยืน ทำให้สำนักในควมมีอยู่ของสิทธิส่วนรวมของชุมชนค่อยๆ เลือนหายไป (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550, น.161-162) ดังนั้นเมื่อชุมชนถูกละเมิดสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ จึงได้ก่อเกิดเป็นกลุ่มภาคประชาชนที่เข้ามาดำเนินงานเพื่อเรียกร้องสิทธิที่สมควรจะได้รับ ซึ่งภาคประชาชนก็คือคนในชุมชนนั่นเอง ผู้ซึ่งมีความเข้าใจมีความสัมพันธ์กับพื้นที่อย่างใกล้ชิด ทั้งยังเป็นผู้ซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของภาครัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สิทธิของชุมชน จึงเป็นการให้ความหมายในลักษณะของการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาในการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานของการให้สมาชิกของชุมชนต่างๆ ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกันได้มีโอกาสในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม ในขณะที่สามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติหรือระบบนิเวศไว้ได้ (เลิศชาย ศิริชัย และคณะ, 2546, น.292) สอดคล้องกับ ยศ สันตสมบัติ (2542) อ้างถึงใน จตุพร หล้าใจ (2550, น.10) ได้กล่าวถึง สิทธิชุมชน ว่า เป็นสิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชนสมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น จึงมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว

ปัจจุบัน “สิทธิ” ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญในการบำรุงรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในประเด็นของ “สิทธิชุมชน” ที่ได้บัญญัติเป็นข้อกำหนดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (2550) ที่บัญญัติไว้ในมาตรา 66 และมาตรา 67 ความว่า มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน และมาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการ หรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การบัญญัติสิทธิชุมชนขึ้นเป็นกฎหมายได้กลายเป็นช่องทางของชุมชนที่จะทวงสิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน ซึ่งภาครัฐจะต้องยอมรับในสิทธิของชุมชนและส่งเสริมในด้านของความรู้ ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของชุมชน รวมทั้งภาครัฐจะต้องกระจายสิทธิอำนาจให้กับชุมชนอย่างแท้จริง เพราะชุมชนล้วนมีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิดทั้งด้านวิถีชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ดังนั้นชุมชนจึงมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของเขานั่นเอง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้จัดหมวดหมู่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ไว้ 4 ประเภท คือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การศึกษาของชลตรงค์ ทองวง (2546) เรื่อง พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวงมีปัจจัยต่างๆเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องหลายปัจจัยด้วยกัน คือ ปัจจัยภายใน ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีส่วนผลักดันหรือส่งเสริมให้เกิดพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรชาติ อาทิ ความเข้มแข็งขององค์กรสิ่งแวดล้อมชุมชน เนื่องจากภายในชุมชนยังมีระบบเครือข่าย ระบบเพื่อนฝูง ระบบอาวุโสที่ยังมีความผูกพันกันอย่างเข้มแข็ง ซึ่งลักษณะเช่นนี้สามารถช่วยลดความขัดแย้งในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน นอกจากนี้ภายในชุมชนยังมียึดถือหลักการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับระบบการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาให้ผสมผสานเข้ากับวิถีชีวิต ตลอดจนประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ ที่สืบทอดต่อกันมา เช่น หนังตะลุง มโนราห์ พิธีเบิกป่า พิธีทำบุญหน้าท่า เป็นต้น ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเคารพยำเกรงให้คนในชุมชนดูแลรักษาทรัพยากรนั่นเอง นอกจากนี้แล้วยังมีปัจจัยภายนอกที่เข้ามาช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ ด้านนโยบายจากภาครัฐที่หันมาให้ความสำคัญต่อชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน นอกจากนี้สถาบันการศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชนยังได้เข้ามาช่วยเหลือด้านเงินทุน สนับสนุน ด้านความรู้ ด้านการสร้างความเข้มแข็งในองค์กร เป็นต้น ปัจจัยต่างๆเหล่านี้ทำให้การการทำลายทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาหลวงลดน้อยลง เนื่องจากองค์กรสิ่งแวดล้อม

ชุมชนได้เกิดขึ้นรอบอุทยาน ทำให้เป็นเสมือนเกาะป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาตินั่นเอง และสิ่งที่สำคัญคือ ทำให้ชุมชนเกิดความรักความหวงแหนในทรัพยากรนั่นเอง

การศึกษาของณัฐชัย ชีวะศิริ (2544) เรื่อง ความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน กรณีศึกษาบ้านท่าโป่ง ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชนในการแก้ไขปัญหา บทบาทของผู้ชุมชน และจิตสำนึกของชุมชน ซึ่งปัจจัยทั้งสามประการนี้ถือเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงศักยภาพชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอก อีกทั้งชุมชนยังให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน โดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและอาศัยผู้นำที่มีความรู้ควบคู่กับคุณธรรม ทำให้ชุมชนบ้านท่าโป่งเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับสูง ซึ่งสิ่งต่างๆเหล่านี้ได้สะท้อนภาพของการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนโดยคนในชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจร่วมกัน คิดหาสาเหตุของปัญหาร่วมกัน และคิดหาทางออกร่วมกัน โดยเริ่มจากการลองผิดลองถูกในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ทำให้เกิดเป็นประสบการณ์ของคนในชุมชนเอง อันส่งผลให้ชุมชนได้พัฒนาตนเองจนสามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยชุมชนเอง

การศึกษาของพงษ์ศักดิ์ คชประเสริฐ (2548) เรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำอิง กรณีศึกษาดำบลแม่เนาเรือ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่า ชาวบ้านในตำบลแม่เนาเรื่อนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นวัฒนธรรมในการดำเนินการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ในลักษณะที่เป็นนามธรรมโดยให้คุณค่าและความสำคัญของป่า รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนและป่า การพึ่งพาอาศัยกันและกันในลักษณะรูปธรรมโดยประยุกต์รูปแบบพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีฝาย และการบวชป่าเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ นอกจากนี้ชุมชนยังปรับเปลี่ยนจารีตและกฎเกณฑ์ดั้งเดิมมาเป็นกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชนในปัจจุบัน แต่การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำต้องเผชิญกับปัญหา อุปสรรคในด้านความเชื่อและการมีส่วนร่วมที่ลดน้อยลงในการประกอบพิธีกรรมของชุมชน เพราะในปัจจุบันชุมชนมีการติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอกมากขึ้น ทำให้เกิดการยอมรับวิทยาการเทคโนโลยีสมัยใหม่และวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองมากขึ้น สาเหตุต่างๆ เหล่านี้จึงทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนลดน้อยลง

การศึกษาของอภิษฐา คุณาพรธรรม (2551) เรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่ายองค์กรชุมชน กรณีศึกษา กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ดใน จังหวัดตราด พบว่า การแก้ไขปัญหาป่าชายเลนของชุมชนบ้านเปรี๊ดในได้เน้นและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยพัฒนากระบวนการกลุ่มขึ้นมาเป็นองค์กรชุมชนที่เรียกว่า “กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ดใน” เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในคุณค่าและประโยชน์ของป่าชายเลน รวมถึงชุมชนได้ขยายเครือข่ายตลอดจนสร้างภาคีความร่วมมือ

กับส่วนต่างๆ เพื่อก้าวไปสู่องค์กรชุมชนที่สามารถจัดการป่าชายเลนได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้กระบวนการมีส่วนร่วมแล้วชุมชนยังนำหลักปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในชุมชน โดยมีแนวปฏิบัติที่ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตมาเป็นกระบวนการผลิตที่ไม่ทำลายระบบนิเวศเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน และมีการกำหนดข้อตกลงในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนและสัตว์น้ำเพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยาวนาน พร้อมกันนี้ได้มีการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยจัดให้มีการเรียนการสอนหลักสูตรท้องถิ่นในชุมชนและได้จัดตั้งกองทุนเพื่อการดูแลป่าชายเลน ทั้งนี้ก็เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

การศึกษาของชานรินทร์ ศรีบุญเรือง (2550) เรื่อง เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำแม่ตำ อำเภอสระมิงงาม จังหวัดลำปาง พบว่า เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำแม่ตำ เกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มบุคคลซึ่งเป็นแกนนำในหมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยมีเป้าหมายในการกลุ่มเป็นเครือข่าย เพื่อร่วมกันจัดการปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาทิ ปัญหาการขาดแคลนน้ำ เพราะปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อตรงต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ และปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าของกลุ่มนายทุนหรือกลุ่มบุคคลภายนอกที่ได้เข้าไปตัดไม้ทำลายป่า ทำให้การแก้ไขปัญหาดังกล่าวกลายเป็นเรื่องที่มีความเสี่ยง เนื่องจากนายทุนเหล่านี้ต่างมีอิทธิพลสูง การจัดการปัญหาจึงเป็นไปได้ยาก เนื่องจากชาวบ้านเป็นเพียงกลุ่มคนเล็กๆ ดังนั้นชุมชนจึงรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายเพื่อจะได้มีอำนาจต่อรองในการเข้าไปดูแลจัดการป่า ทำให้เกิดเป็นพลังในการต่อสู้กับอิทธิพลของนายทุน จนทำให้การจัดการปัญหาในพื้นที่ประสบผลสำเร็จ เมื่อขจัดปัญหาต่างๆออกไปได้กลุ่มแกนนำเครือข่ายจึงตั้งแนวทางอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำแม่ตำ โดยยึดหลักการดูแลรักษาป่าไม่ให้ถูกทำลายลงไปมากกว่านี้ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้กลับมามีสภาพที่เหมือนเดิม ซึ่งวิธีการนี้นำไปสู่การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การตั้งกฎกติกาของเครือข่าย การปฏิบัติการอนุรักษ์ อาทิ การทำฝาย การบวชป่าการสืบชะตาป่า โดยมีการประชาสัมพันธ์ และการประยุกต์ใช้พิธีกรรมทางศาสนาร่วมกับจารีตประเพณีและความเชื่อของคนในท้องถิ่น เข้ามาช่วยสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ให้มากขึ้น

การศึกษาของกาญจนากร สามเมือง (2551) เรื่อง ทุนทางสังคมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองยาง หมู่ 2 อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ พบว่า ทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างยิ่งในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ซึ่งทุนทางสังคมเป็นวิธีคิดในการจัดการชุมชนโดยชุมชนเอง โดยสิ่งเหล่านี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความช่วยเหลือเกื้อกูล การไว้วางใจซึ่งกันและกัน การเอื้ออาทร การรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน การมีจิตสำนึกสาธารณะ และการมีความเชื่อศรัทธาต่อผู้นำชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนผ่านการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนและหน่วยงานภายนอกได้จัดขึ้นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน เมื่อมีการจัดกิจกรรมใดๆ ก็ตามคนในชุมชนก็

จะให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมเป็นอย่างดี ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์อันดีและความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ในตัวของผู้นำชุมชนเองก็มีส่วนในการสนับสนุน ส่งเสริมให้การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนประสบความสำเร็จได้มากขึ้น โดยที่ผู้นำชุมชนเป็นผู้ประสานงานทั้งภายในชุมชนและองค์กรภายนอก ชุมชนเข้าด้วยกัน อีกทั้งยังเป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำคนในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ อีกด้วย นอกจากนี้หลักศาสนาก็มีผลต่อระบบความคิดของคนในชุมชน ทำให้การดำเนินกิจกรรมมักจะได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนเป็นอย่างดี และชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองยางไม่มีการแบ่งแยกศาสนาทำให้ไม่มีความขัดแย้งกันระหว่างมุสลิมและชาวไทยพุทธ เนื่องจากคนในชุมชนมีการปรับตัวเข้าหากันได้อย่างกลมกลืน

การศึกษาของอิสราฟ มาเรื่อน (2550) เรื่อง ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน พบว่า พัฒนาการของกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ เริ่มจากการประสบปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของทรัพยากรป่าและทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ ชุมชนจึงได้รวมตัวกันเพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาโดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้การสนับสนุนด้านองค์ความรู้ วิธีการบริหารจัดการและการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน จนนำไปสู่การพัฒนาารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนและการอนุรักษ์แม่น้ำ ผ่านพิธีกรรมต่างๆ อาทิ การบวชป่าชุมชน การสืบชะตาแม่น้ำ และการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (วังปลา) ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่มีรูปธรรมในทางปฏิบัติอย่างชัดเจนและมีความสอดคล้องกับวิถีชุมชน นอกจากนี้ชุมชนยังนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและทรัพยากรน้ำ อาทิ หนึ่ง ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ โดยผ่านกระบวนการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ซึ่งประกอบด้วยภูมิปัญญาในการใช้อำนาจ ผ่านการบังคับใช้กฎระเบียบหรือมาตรการทางสังคม ลงโทษผู้ล่วงละเมิดหรือบุกรุกทำลายทรัพยากร สอง ภูมิปัญญาในการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันผ่านกระบวนการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน สาม ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติผ่านกระบวนการผลิตและระบบนิเวศ และสี่ ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้อำนาจเหนือธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือในการควบคุม กำกับพฤติกรรมของมนุษย์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าและทรัพยากรน้ำ โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนา ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำดังกล่าว ถือเป็นแนวทางการจัดการที่นำไปสู่ความยั่งยืนและการพึ่งตนเองในที่สุด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

การศึกษาของนันท์นภัส สืบสัมพันธ์ (2548) เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีศึกษากลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชุมชนในกลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้สร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการน้ำ และได้พยายามพัฒนาความเข้มแข็งและพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชนท้องถิ่นที่ได้จัดตั้งขึ้น ทั้งนี้มีการนำข้อตกลงร่วม(กติกา) เรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ซึ่งข้อตกลง ดังกล่าวเป็นเสมือนกลไกหรือเครื่องมือทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น โดยกติกาดังกล่าวชุมชนในกลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้ร่วมกันพิจารณาขึ้น ส่วนการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในกลุ่มน้ำแม่ตาช้างจะต้องอาศัยปัจจัยด้านผู้นำชุมชน อาทิ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน เข้ามาร่วมเป็นสมาชิกในการดูแลรักษาทรัพยากรของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่าไม้ โดยเน้นบทบาทให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้บริหารจัดการทรัพยากร และการสร้างตัวตนของเครือข่ายสมาชิกในชุมชนกับกลุ่มน้ำให้มีความตระหนักในการเป็นเจ้าของทรัพยากรท้องถิ่นของตน

การศึกษาของอมรรัตน์ รัตนาศัย (2553) เรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าบ้านป่าคาสุขใจ ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย พบว่า รูปแบบการจัดการป่าของชาวบ้านป่าคาสุขใจแบ่งออกเป็น สอง รูปแบบ คือ หนึ่ง รูปแบบการจัดการป่าปลูกภายใต้โครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ 50 ปี โดยเป็นการปลูกป่าบนฐานกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เริ่มตั้งแต่ร่วมคิดวิเคราะห์ปัญหา ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับประโยชน์ ซึ่งมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาเป็นที่เล็งสนับสนุนทั้งด้านของความรู้ งบประมาณ การปลูกป่าดังกล่าวจึงเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายและยังสร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวบ้านทุกคน สอง การให้ความสำคัญกับป่าโดยสร้างจิตสำนึกลูกหลานให้มีความเชื่อและให้ความสำคัญป่าพอกๆกับชีวิต โดยนำพิธีกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการดูแลป่า จากรูปแบบการจัดการป่าชุมชนทั้งสองรูปแบบทำให้การฟื้นฟูป่าจากภูเขาหัวโล้นให้กลายเป็นป่าสมบูรณ์ ทำให้หมู่บ้านป่าคาสุขใจได้รับการยกย่องให้เป็นหมู่บ้านเขียวขจีดีเด่นระดับจังหวัดเชียงรายและมีการขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชน จำนวน 2,000 ไร่ เมื่อปี พ.ศ.2551 และเป็นหมู่บ้านนำร่องในการจัดการป่าชุมชน ปี พ.ศ.2552 อีกด้วย

การศึกษาของเสื่อ อภิชาติเกรียงไกร (2543) เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ : กรณีพื้นที่ลุ่มน้ำลำตะคอง จังหวัดนครราชสีมา พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำลำตะคองจะต้องมีการจัดการอย่างเต็มรูปแบบ โดยจะให้ประชาชนมาเป็นผู้กำหนดและมีส่วนร่วมในกระบวนการทุกขั้นตอน เพื่อการจัดการที่สมบูรณ์แบบและตอบสนองความต้องการร่วมกันของสังคมได้ ส่วนรูปแบบองค์กรที่จะทำหน้าที่จัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำลำตะคองนั้น ควรจะเป็นองค์กรเดียวที่ครอบคลุมการทำหน้าที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อ

ความคล่องตัวในการจัดการ โดยอาจจะเป็นในรูปคณะกรรมการลุ่มน้ำหรือประชาคมลุ่มน้ำ ส่วนอำนาจหน้าที่นั้นควรบัญญัติไว้ให้เกิดความสะดวกในการจัดการต่างๆ ด้วย องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดคือ ประชาชนจะต้องเข้ามามีบทบาทอย่างชัดเจนในคณะกรรมการดังกล่าวและเป็นผู้ที่มีอำนาจด้วย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน

การศึกษาของนฤมล สุขพันธ์ (2549) เรื่อง วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษา ธนาคารน้ำของชุมชนตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง พบว่า วัฒนธรรมชุมชนภายในชุมชนตะโหนดประกอบด้วยองค์ประกอบ สาม ประการคือ หนึ่ง ระบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ ซึ่งมีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อต่อรองภาคทุนและมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตในรูปตลาดนัดสอง ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันในลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และบทบาทของผู้อาวุโสที่มีส่วนสำคัญทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสงบและสันติ สาม ระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อ แบบดั้งเดิมกับศาสนาหลัก คือ ศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม ซึ่งพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนตะโหนดร่วมกับชาวบ้านในการจัดตั้งองค์กรชุมชน เพื่อเป็นแกนกลางในการประสานความร่วมมือระหว่างชาวบ้านทั้ง 2 ศาสนา โดยใช้วัดเป็นสถานที่นัดพบ องค์ประกอบเหล่านี้มีความสำคัญในการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างธนาคารน้ำของชุมชน สำหรับปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขสำคัญในการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ประกอบด้วยปัจจัยภายนอก ได้แก่ นโยบายรัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ผลักดันให้ท้องถิ่นตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น และปัจจัยภายใน ได้แก่ ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ศักยภาพของผู้นำชุมชน การมีองค์กรชุมชนเข้มแข็ง องค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ผลที่เกิดจากการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ก่อให้เกิดวิคิดและองค์ความรู้ใหม่ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืน และชุมชนได้อาศัยฐานวัฒนธรรมชุมชนเพื่อสร้างองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งเพื่อการเจรจาต่อรองกับรัฐและหน่วยงานภายนอก อีกทั้งคนในชุมชนได้ร่วมกันจัดตั้งและพัฒนาองค์กรชุมชนขึ้นมาในชื่อ “สภาลานวัดตะโหนด” เพื่อเป็นแกนกลางในการจัดการทรัพยากร นอกจากนี้ได้ร่วมประสานกับองค์กรชุมชนอื่นๆ ในการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำที่จะอนุรักษ์คลองตะโหนดร่วมกัน

การศึกษาของชยดี ผลชวนปัญญา (2543) เรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนววัฒนธรรมชุมชน : กรณีศึกษาบ้านแม่สาใหม่ ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนววัฒนธรรมชุมชน โดยชุมชนมีระบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ มีระบบความสัมพันธ์ทั้งในครอบครัว กลุ่มเครือญาติ และชุมชนมีวิถีการดำเนินชีวิตเช่นเดียวกับชาวม้งทั่วไป คือมีระบบความเชื่อในลักษณะแบบพุทธผี ทั้งสามระบบนี้

มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน จึงทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนว
วัฒนธรรมชุมชนขึ้น ซึ่งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีปัจจัยภายนอก
ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในชุมชน ได้แก่ การดำเนินงานของรัฐ นอกจากนี้ยังรวมถึงการ
ร่วมกิจกรรมของชุมชนในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน และสิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกประการหนึ่งคือ ปัจจัยทางด้านระบบเศรษฐกิจ ระบบการ
ปกครอง และเทคโนโลยีต่างๆที่เข้ามาในชุมชนนั่นเอง

การศึกษาของสุदारัตน์ รอดบุญส่ง (2549) เรื่อง การปรับตัวทางวัฒนธรรมชุมชน
บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ พบว่า การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านท่าเรือ
อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ นับตั้งแต่เกิดโครงการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ในพื้นที่อยู่อาศัยชุมชนท่าปลา
(เก่า) ซึ่งเป็นพื้นที่เดิมของชุมชนเป็นผลให้ต้องเกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานไปยังพื้นที่จัดสรร แต่
เนื่องจากความไม่พร้อมของพื้นที่ที่รัฐจัดเตรียมให้ทำให้ชาวบ้านเกิดปัญหานานาประการในการดำรง
ชีพ ในเวลาต่อมาได้มีกลุ่มชาวบ้านรวมตัวแก้ไขปัญหาโดยการหาถิ่นฐานแห่งใหม่ที่เหมาะสมกว่าเดิม
จนกระทั่งมาพบพื้นที่ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์หรือชุมชนบ้านท่าเรือในปัจจุบัน ซึ่งการเข้ามาอยู่อาศัย
ในพื้นที่ใหม่นั้นชาวบ้านต้องปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่ ระบบนิเวศทรัพยากรธรรมชาติแห่งใหม่ที่ไม่ได้อุดม
สมบูรณ์มากเท่าเดิม และสิ่งแวดล้อมในการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ ได้กลับกลายเป็นการ
พึ่งพิงทรัพยากรในน้ำเป็นหลัก อีกทั้งการที่ต้องสร้างและผสมผสานระบบสังคมชุมชนกันให้กลับฟื้นขึ้นมา
จนสามารถอยู่ร่วมกัน พึ่งพาอาศัยกันได้เช่นเดิม โดยกระบวนการที่เกิดขึ้นนั้นล้วนแล้วแต่เป็นการที่
ชาวบ้านได้อาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาภายนอกที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ภายใต้บริบทที่
เปลี่ยนแปลงไป วิถีชีวิตที่เกิดขึ้นใหม่นั้นชาวบ้านได้ดำรงชีพภายใต้แนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียง
พึ่งพาตนเองประกอบอาชีพเพียงพอ มีรายได้สม่ำเสมอ เมื่อบริโภคเหลือจึงแบ่งจำหน่าย ซึ่งจาก
เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงบทเรียนกับชาวบ้านในเรื่องของความจำเป็นในการจัดการ
กับความอยู่รอดของตนเองโดยการร่วมมือกันในชุมชนมีระบบการจัดการชุมชนและสังคมของตน
ก่อนที่จะไปพึ่งพาหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพราะถ้าหากชาวบ้านไม่เรียนรู้ความต้องการของ
ตนเอง ไม่ร่วมมือกันแก้ไขปัญหา ก็จะไม่สามารถปรับตัวเองในระยะเวลาต่อมาได้ดังเช่นปัจจุบัน
นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้ในการที่ชุมชนถูกระงับจากภายนอกทำให้ชุมชนได้ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ใน
การดำรงชีพของตนโดยได้ฝึกคิด ได้รวมตัวกันก่อให้เกิดการนำภูมิปัญญานำมาใช้เป็นเครื่องมือในการ
ต่อสู้เพื่อความอยู่รอดภายใต้ระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน

การศึกษาของพงษ์สวัสดิ์ อักษรสวาสดี (2550) เรื่อง สิทธิการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเป็นชุมชนอันเป็นที่รวมกลุ่มบุคคลที่อาศัยอยู่ในที่แห่งเดียวกัน จนก่อเกิดภาษา ทัศนคติ ความเชื่อ ศาสนพิธี ทัศนคติ วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอย่างเดียวกัน จนกลายเป็นความผูกพันขึ้นระหว่างกัน โดยมีวิถีชีวิตที่ประสานสอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งมีสภาพเป็นอัตลักษณ์ (Identity) ประจำท้องถิ่นของตน ชุมชนท้องถิ่นจึงมีสิทธิในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนมาแล้วตั้งแต่ในอดีต และได้อาศัยสิทธิดังกล่าวนี้ในการสร้างความสมดุลและยั่งยืนให้กับทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นหากภาครัฐส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มากขึ้นกว่าเดิม ก็จะทำให้การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และยังเป็นการช่วยลดปัญหาที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างภาครัฐกับความต้องการของประชาชนอีกด้วย

การศึกษาของบุญชู ณ ป้อมเพ็ชร (2552) เรื่อง สิทธิในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน : ศึกษาเปรียบเทียบต่างประเทศกับประเทศไทย พบว่า การรับรองสิทธิชุมชนในต่างประเทศได้มีการรับรองสิทธิชุมชนทั้งกฎหมายระหว่างประเทศและกฎหมายภายในประเทศ รวมทั้งในคำพิพากษาของศาลซึ่งมีบทบาทอย่างมากในการวางหลักกฎหมายรับรองสิทธิชุมชนบนหลักการของสิทธิที่ชุมชนมีมาตามจารีตประเพณี สำหรับในประเทศไทยแม้ว่ารัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 และรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 จะได้บัญญัติรับรองสิทธิชุมชนไว้ แต่การบัญญัติกฎหมายลำดับรองเพื่อรับรองสิทธิ เช่น พระราชบัญญัติป่าชุมชนยังไม่เกิดขึ้น รวมถึงคำพิพากษาของศาลที่ยังตัดสินตามกฎหมายลายลักษณ์อักษรและวินิจฉัยในปัญหาด้านเทคนิคต่างๆ โดยไม่ได้วินิจฉัยถึงเนื้อหาของสิทธิชุมชนแต่อย่างใด ทำให้เกิดปัญหาในการรับรองสิทธิชุมชนในประเทศไทยที่ไม่อาจพัฒนาไปได้ ดังนั้นการรับรองสิทธิชุมชนในประเทศไทยจะต้องดำเนินการตรากฎหมายลำดับรองเพื่อขยายเนื้อหาและขอบเขตการรับรองสิทธิชุมชน รวมถึงการตัดสินคดีของศาลที่จะต้องเปิดกว้างยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนโดยไม่ยึดติดกับกฎหมายลายลักษณ์อักษรและปัญหาด้านเทคนิค ซึ่งดำเนินการดังกล่าวจะมีส่วนช่วยสนับสนุนและเปิดพื้นที่ทางแนวคิดและการรับรองสิทธิชุมชนทางกฎหมายให้มีการพัฒนาต่อไป

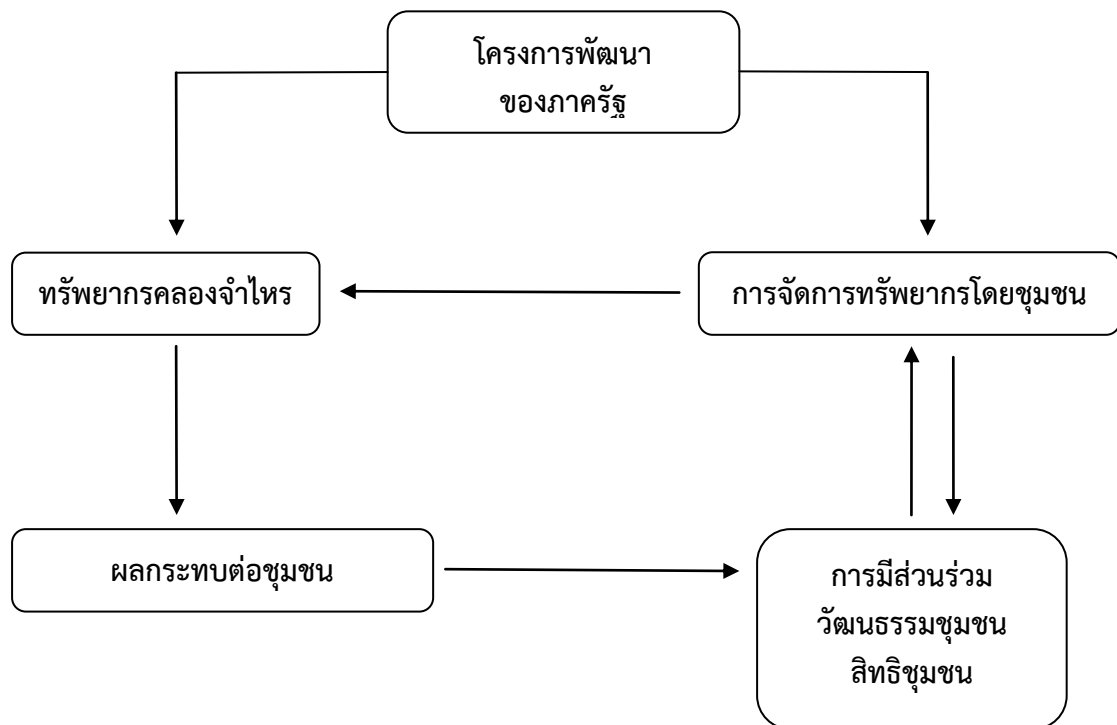
การศึกษาของวิโรจน์ พาที (2554) เรื่อง การกระจายอำนาจและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลตำบลในเขตอำเภอกลางจังหวัดภูเก็ต พบว่าการรับรู้ต่อการกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่นและสิทธิชุมชนที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นส่วนใหญ่เทศบาลจะรับทราบข้อมูลด้านการกระจาย

อำนาจทุกเรื่อง แต่ชุมชนจะรับรู้เพียงบางเรื่องเท่านั้น โดยช่องทางในการรับทราบข้อมูลข่าวสารนั้น ส่วนท้องถิ่นจะรับทราบจากหนังสือสั่งการหรือการเข้าร่วมประชุมชี้แจงจากส่วนกลาง ขณะเดียวกัน ชุมชนจะมีช่องทางในการรับทราบข้อมูลข่าวสารได้จากการประชุมของหมู่บ้าน ป้ายประชาสัมพันธ์ หอกระจายข่าวของหมู่บ้านและเทศบาลสัญจร เป็นต้น และในส่วนของผลผลิตและผลกระทบที่เกิดจากการกระจายอำนาจและสิทธิชุมชนที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการต่างๆ ด้านการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในด้านการป้องกัน การฟื้นฟู การอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์ เพราะการกระจายอำนาจยังถือเป็นการสร้างโอกาสและช่องทางให้ภาคประชาชนและองค์กรภาครัฐได้เรียนรู้ร่วมกันผ่านกระบวนการพูดคุย ทำความเข้าใจ และปฏิบัติการร่วมกัน ซึ่งในปัจจุบันภาครัฐได้มีการตระหนักและให้ความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยสิทธิของชุมชนเองมากขึ้น

การศึกษาของจตุพร หล้าใจ (2550) เรื่อง กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง พบว่า กระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในการ ป้องกันและแก้ไขปัญหา ได้เริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการพัฒนากระบวนการเรียกร้องสิทธิตามสภาพการณ์ ของปัญหา และปัจจัยแวดล้อมจากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จากระบบเกษตร ดั้งเดิมที่คำนึงถึงความสมดุลของระบบนิเวศ และความเกื้อกูลของทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นเกษตร แขนงใหม่ ที่พึ่งพาองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่ทันสมัย โดยเฉพาะการประกอบกิจการสวนส้มซึ่งได้ ส่งผลกระทบต่อชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ทั้งด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาสุขภาพอนามัย และปัญหาด้านสังคม ซึ่งวิธีการที่ชุมชนใช้ในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การศึกษาข้อมูลของการประกอบกิจการสวนส้ม เพื่อเรียนรู้ และทำความเข้าใจกระบวนการผลิตของ ระบบเกษตรแผนใหม่ การประชุมเพื่อวิเคราะห์ ประเมินสถานการณ์ การเจรจาต่อรองกับ ผู้ประกอบการสวนส้ม การยื่นหนังสือร้องเรียน การประสานงานและแสวงหาความร่วมมือกับ หน่วยงานภายนอก การเข้าร่วมเวทีนำเสนอผลกระทบ การแลกเปลี่ยนแนวคิด กระบวนการ เคลื่อนไหวเรียกร้อง การเข้าร่วมในคณะทำงานแก้ไขปัญหา การรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านการ สร้างเครือข่าย การใช้จารีต ประเพณี ความเชื่อของชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนได้ประสานความร่วมมือ และได้รับการหนุนช่วยจากองค์กรพันธมิตร ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ แนวคิด อุดมการณ์ และประสบการณ์ระหว่างกัน เพื่อนำไปสู่การ จัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนทั้งในระดับชุมชนและระดับ นโยบายอย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

การศึกษาของสวรินทร์ เบ็ญเด็มอะหลี (2554) เรื่อง พลวัตสิทธิชุมชนคลองนาทับ ตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา พบว่า ชุมชนคลองนาทับมีความตระหนักรู้เป็นอย่างดีว่า คลองนาทับเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานและทุกคนมีสิทธิใช้ ร่วมกัน สามารถแบ่งปันพื้นที่กันได้โดยไม่มี ความขัดแย้ง หรือแย้งชิงสิทธิการใช้ที่รุนแรง ด้วยยึดหลัก จารีต ความสัมพันธ์ส่วนตัว และระบบเครือญาติ ซึ่งสถานการณ์ด้านสิทธิชุมชนนั้น มีหลายโครงการ ทั้งจากภาครัฐและกลุ่มทุนในพื้นที่ซึ่งมีทั้งที่ได้เข้าสู่ชุมชนและกำลังจะเกิดขึ้นในเวลาอันใกล้ โดย ปัญหาสิทธิชุมชนที่สำคัญ ก็คือ ปัญหาน้ำเสียในคลองนาทับซึ่งเกิดจากการปล่อยสิ่งไม่พึงประสงค์ลงสู่ คลองนาทับที่ละลายต่อสิทธิชุมชน และสิ่งเหล่านั้นได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งจากการรับรู้ ของชาวประมงพื้นบ้านต่อปริมาณสัตว์น้ำที่ลดลงหรือสูญพันธุ์ไปจากคลองนาทับ ตลอดจนการประสบ ปัญหาปลาตายจำนวนมากของกลุ่มที่เลี้ยงปลาในกระชัง นับได้ว่าเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญต่อภาวะวิกฤติ ของคลองนาทับ และท่ามกลางภาวะวิกฤติของคลอง ชุมชนได้มีการปรับตัวในรูปแบบต่างๆ ตาม เงื่อนไขด้านทรัพยากรของแต่ละครัวเรือน โดยครัวเรือนที่ยั่งยืนหยุดเลี้ยงปลาในกระชังจะปรับตัวด้วยการ เพาะพันธุ์ปลาเอง หรือเปลี่ยนชนิดพันธุ์ปลาที่ทนต่อสภาวะน้ำที่มีมลภาวะได้ สำหรับครัวเรือนซึ่ง มีที่ดินเพียงพอจะประกอบอาชีพทำสวนผัก สวนดอกไม้และสวนยางพาราส่วนครัวเรือนที่ยึดอาชีพ ประมงพื้นบ้านซึ่งต้องออกเรือไกลจากฝั่งมากกว่าในอดีต จะปรับตัวด้วยการแสวงหาวิธีการรักษาภาพ สัตว์น้ำที่หาได้ให้คงความสดได้นาน ทำให้ชุมชนมีโครงการเพื่ออนุรักษ์คลองนาทับ เพื่อพลังในการ ปกป้องรักษาทรัพยากรของชุมชนและความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มอนุรักษ์ยังอ่อนแรงแและขาดความ ต่อเนื่อง จึงยังไม่สามารถสร้างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชุมชนที่จะทำให้เกิดข้อปฏิบัติเชิงนโยบายของ รัฐได้

กรอบแนวคิด

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิด

จากภาพที่ 1 ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดเบื้องต้นของการทำวิจัยในครั้งนี้ อันเกิดขึ้นจากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ชุมชนคลองจำไทร โดยการสำรวจชุมชนและพูดคุยกับชาวบ้านในหลากหลายเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสายคลองจำไทร สภาพทั่วไปของชุมชน ตลอดจนวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา และจากการลงพื้นที่ผู้วิจัยได้พบว่า ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ ที่เกิดจากการก่อสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีต ฝ่ายทตน้ำคอนกรีตพร้อมกับประตูเปิด-ปิดน้ำ และการขุดลอกคลองจำไทร ซึ่งโครงการเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของชาวบ้านที่พึ่งพิงคลองจำไทรเป็นฐานทรัพยากรหลัก จากผลกระทบดังกล่าวชาวบ้านจึงรวมกลุ่มเพื่อขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทรบนฐานของชุมชน โดยกรอบแนวคิดหลักที่สำคัญของการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษา คือ

ประการแรก แนวคิดการมีส่วนร่วม ซึ่งนำมาวิเคราะห์กระบวนการดำเนินการจัดการคลองจำไทรของชาวบ้านว่าดำเนินไปในรูปแบบใด ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนใดบ้าง

ประการที่สอง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งนำมาวิเคราะห์วิถีชีวิต วิถีชุมชน ระบบความคิด และความเชื่อที่เชื่อมโยงกับการจัดการคลองจำไทรอย่างไร

และประการสุดท้าย แนวคิดสิทธิชุมชน ซึ่งนำมาวิเคราะห์การเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากคลองจำไทรของชาวบ้าน ว่าเป็นอย่างไร

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาในประเด็นพลวัตการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชนในตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดจากการศึกษาแนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเตรียมความพร้อมก่อนที่จะลงไปศึกษาในตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยเลือกเป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ได้ผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ อันส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของคลองจำไทร ลักษณะการดำรงชีวิตของชาวบ้านในตำบลโคกม่วงที่พึ่งพิง พึ่งพาคลองจำไทรเป็นทรัพยากรหลักในการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งอาชีพ แหล่งน้ำบริโภคใช้สอยของชุมชน และยังส่งผลให้ชุมชนต้องประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำใช้ในช่วงฤดูแล้งและต้องประสบกับปัญหาอุทกภัยในช่วงฤดูฝน อีกทั้งยังกระทบต่อระบบความเชื่อและวัฒนธรรมชุมชนที่มีการสืบทอดมาอย่างยาวนาน ปรากฏการณ์ของปัญหาดังกล่าวกลายเป็นพลังในการขับเคลื่อนชุมชน จนนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อศึกษาและแก้ไขปัญหาด้วยพลังชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกทำการเก็บข้อมูลด้วยตนเองเพื่อทำความเข้าใจจนสามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน โดยผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการศึกษาวิจัย ดังนี้

พื้นที่ศึกษา

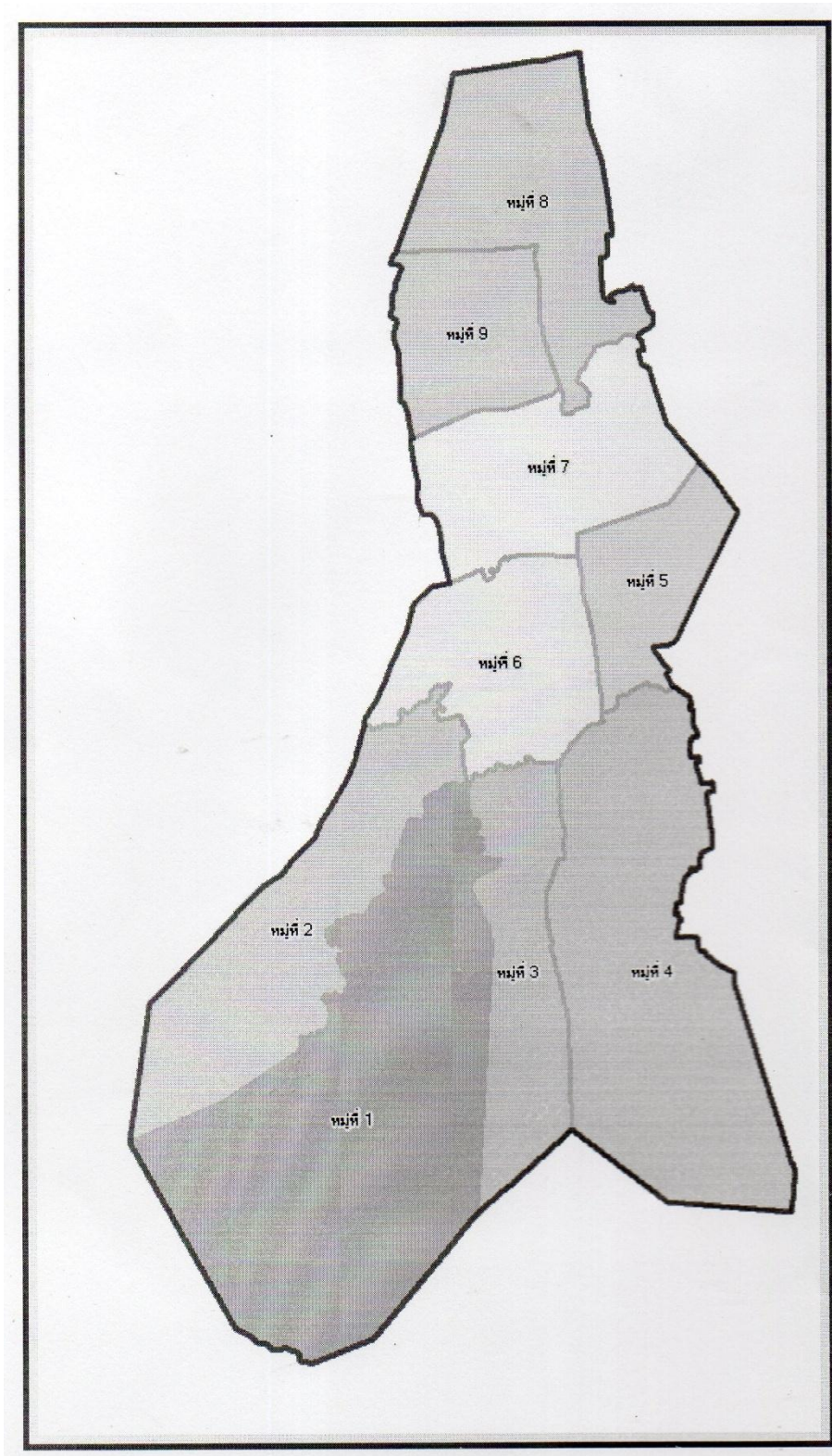
สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเพื่อเปิดเผยมิติการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน ซึ่งจากการที่ผู้วิจัยเคยทำรายงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในขณะที่กำลังศึกษาปริญญาตรี ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาในพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าชุมชนดังกล่าวมีพลังเป็นตัวขับเคลื่อนชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ ดังนั้นพื้นที่ดังกล่าวจึงน่าจะสะท้อนแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนได้เป็นอย่างดี และการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอันนำไปสู่การค้นหาและทบทวนรูปแบบการจัดการคลองจำไทรที่เหมาะสม อีกทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดพลังในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่องเพื่อประโยชน์ต่อพื้นที่และระบบนิเวศโดยรวม รวมถึงเป็นข้อมูลสำหรับการพัฒนาชุมชนด้านทรัพยากรน้ำแก่ชุมชนที่มีสภาพปัญหาสอดคล้องคล้ายคลึงกัน

ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา จึงเป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยเลือกเป็นพื้นที่ในการศึกษา คลองจำไทรมีต้นกำเนิดจากน้ำตกผาดำบนเทือกเขาแก้ว ซึ่งไหลผ่านจากตำบลคลองหอยโข่ง ตำบลโคกม่วง ตำบลทุ่งลาน ก่อนจะไหลสู่คลองอู่ตะเภาและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา เป็นระยะทางทั้งหมดประมาณ 27 กิโลเมตร และจากเส้นทางการไหลผ่านของสายคลองจำไทร ตำบลโคกม่วงจึงเป็นเสมือนพื้นที่กึ่งกลางน้ำของสายคลอง ซึ่งคลองจำไทรไหลครอบคลุมพื้นที่ตำบลโคกม่วงถึง 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 3 บ้านโคกสักตก หมู่ที่ 4 บ้านโคกสักออก หมู่ที่ 5 บ้านปลักคล้า หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน และหมู่ที่ 8 บ้านโคกม่วง จากพื้นที่ทั้งหมด 9 หมู่บ้าน คลองจำไทรจึงเป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำของชาวตำบลโคกม่วง

กระทั่งช่วง พ.ศ. 2527 ภาครัฐได้เข้ามาดำเนินโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทรและคลองส่งน้ำคอนกรีต เพื่อการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ แต่โครงการดังกล่าวกลับมาพร้อมกับ การสร้างฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำในบริเวณหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเลียบ ตำบลคลองหอยโข่ง โดยตั้งอยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วง เพื่อทดน้ำเข้าสู่คลองชลประทานและผันน้ำเข้าสู่หน่วยงาน การกระทำดังกล่าวเป็นการปิดกั้นสายคลอง สายน้ำที่เคยไหลตามธรรมชาติก็ต้องเปลี่ยนทิศทางไปจากเดิม ส่งผลให้คลองจำไทรขาดแคลนน้ำและทำให้สภาพดินริมตลิ่งมีสภาพไม่อุ้มน้ำ และเมื่อกรมชลประทานเปิดประตูน้ำเพื่อระบายน้ำลงสู่คลองจำไทร ดินริมตลิ่งที่มีสภาพไม่อุ้มน้ำก็พังทลายลง

นอกจากนี้ในช่วง พ.ศ.2536 ภาครัฐยังได้เข้ามาดำเนินโครงการขุดลอกคลองทุกสายในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่ง ซึ่งหนึ่งในสายคลองที่ถูกขุดลอกนั้นก็คือ สายคลองจำไทร แต่คลองจำไทรในพื้นที่ของตำบลโคกม่วงเป็นเพียงคลองสายเดียวในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่งที่ไม่ถูกขุดลอกตลอดสาย เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนได้ร่วมตัวกันออกมาคัดค้านการขุดลอกคลองจำไทร ถึงแม้การขุดลอกจะกระทำขึ้นเพื่อลดสิ่งกีดขวางทางน้ำในฤดูฝน แต่ในทางกลับกันการขุดลอกได้ทำลายระบบนิเวศริมคลองจำไทรจนหมดสิ้น พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิดเริ่มหายไป และวิถีชีวิตคนริมคลองก็ค่อยๆ สูญหายเช่นกัน จากสภาพปัญหาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและชุมชนโดยตรง จนกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มเพื่อขับเคลื่อนพลังชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทร ซึ่งการรวมกลุ่มได้แสดงถึงศักยภาพของชุมชนที่พร้อมจะดำเนินการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

ภาพที่ 2 แผนที่ตำบลโคกม่วง ซึ่งเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัย
ที่มา : เทศบาลตำบลโคกม่วง 2557

การเข้าสู่พื้นที่ศึกษา

เมื่อผู้วิจัยตัดสินใจเลือกพื้นที่ในการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อสำรวจและศึกษาข้อมูลเบื้องต้น เพื่อให้ทราบถึงบริบทพื้นที่โดยรวมของชุมชน และจากการที่ผู้วิจัยเคยทำรายงานในพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ทำให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับบริบทของชุมชน แต่ข้อมูลดังกล่าวอาจยังขาดความชัดเจน ดังนั้นการลงพื้นที่ในครั้งนี้จึงเป็นเสมือนการทบทวนข้อมูลและเพิ่มเติมในรายละเอียดต่างๆ ให้มีความชัดเจนมากขึ้น ทั้งนี้จากการที่ผู้วิจัยเคยศึกษาชุมชนมาก่อนจึงเป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยอย่างมาก เนื่องจากผู้วิจัยมีความคุ้นเคยกับชาวบ้านในพื้นที่ ทำให้การลงพื้นที่ได้เต็มเปี่ยมไปด้วยความร่วมมือร่วมใจในการให้ข้อมูลต่างๆ เป็นอย่างดี

ผู้วิจัยเริ่มต้นจากการเตรียมความพร้อมด้วยวิธีการศึกษาเอกสารและข้อมูลชุมชนก่อนเข้าสู่สนาม ซึ่งการศึกษาชุมชนถือเป็นการศึกษาที่มีพลวัตอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจึงเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถเข้าใจชุมชนมากยิ่งขึ้น เมื่อมีความพร้อมผู้วิจัยได้เริ่มจากการลงพื้นที่เพื่อพูดคุยกับแกนนำชาวบ้านในการจัดการคลองจำไทร การพูดคุยในเบื้องต้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการนำข้อมูลมาใช้เป็นฐานในการศึกษาวิจัย อีกทั้งยังเป็นการสร้างความไว้วางใจและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลมากยิ่งขึ้น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพนั้น ผู้วิจัยถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด เนื่องจากการเก็บรวบรวมข้อมูลมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้วิจัยจะต้องลงไปคลุกคลีกับชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้องและชัดเจน ดังนั้นก่อนการลงพื้นที่เก็บข้อมูล ผู้วิจัยต้องพร้อมตัวและจัดเตรียมอุปกรณ์ในการเก็บข้อมูล อาทิ สมุดจดบันทึก กล้องถ่ายรูป เทปบันทึกเสียง เป็นต้น ซึ่งอุปกรณ์เหล่านี้จะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเก็บบันทึกข้อมูลได้อย่างสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยได้กำหนดแหล่งข้อมูลออกเป็น 2 ประเภท คือ

ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม ซึ่งผู้วิจัยถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะเก็บรวบรวมข้อมูลให้เกิดความสมบูรณ์ของข้อมูลในประเด็นที่ศึกษา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

การสัมภาษณ์ โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

ผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน ซึ่งเป็นคนในชุมชน โดยสัมภาษณ์แกนนำชาวบ้าน จำนวน 6 คน และชาวบ้านผู้มีบทบาทในการจัดการคลองจำไทร จำนวน 2 คน แนวทางการ

สัมภาษณ์จะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน การใช้ประโยชน์จากคลองจำไทร การเข้ามาพัฒนาของภาครัฐ ผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาของภาครัฐ และการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน

ผู้ให้ข้อมูลหลักภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและเกี่ยวข้องกับชุมชนในด้านการจัดการคลองจำไทรโดยที่ไม่ได้เป็นคนในชุมชนเอง คือ เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา) จำนวน 1 คน เพื่อสัมภาษณ์ในส่วนของการสนับสนุนและส่งเสริมการวิจัยชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยได้เข้าร่วมประชุมในประเด็นการแก้ไขปัญหาคลองจำไทรร่วมกับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อศึกษาบริบทชุมชน วิถีชีวิต พฤติกรรมของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการคลองจำไทร และระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับคลองจำไทร การศึกษาในลักษณะนี้ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและการให้ความหมายความสำคัญของการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชนได้เป็นอย่างดี

ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยรวบรวมจากการศึกษาหนังสือ บทความวิชาการ วารสาร รายงานการวิจัย เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคลองจำไทร ข้อมูลพื้นฐานของตำบลโคกม่วง เช่น สภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจจากแผนพัฒนาตำบล ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจในพื้นที่ศึกษามากขึ้น

การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน โดยใช้ข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและข้อมูลจากภาคสนาม ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลถือเป็นขั้นตอนสำคัญที่ผู้วิจัยมีบทบาทหลักในขั้นตอนนี้ โดยผู้วิจัยได้การเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล โดยใช้ประเด็นคำถามแบบเดิมสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ทำให้ลักษณะของข้อมูลมีความแตกต่างกันทั้งด้านบุคคล เวลา และสถานที่ ซึ่งระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยได้สังเกตพฤติกรรมของผู้ให้ข้อมูลว่ามีน้ำเสียงหรือมีปฏิกิริยาอย่างไรกับประเด็นการสนทนา เมื่อผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาแยกแยะเพื่อจัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา เพื่อตรวจสอบว่าลักษณะของข้อมูลมีความสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันหรือไม่ ทั้งนี้ก็เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม เมื่อผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลครบถ้วนแล้ว ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนามมาเชื่อมโยงกับข้อมูลเอกสาร เช่น ข้อมูลสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับคลองจำไทร เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลและเพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาข้อสรุป

บทที่ 4

พลวัตการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน

ในส่วนของบทนี้เป็นการนำเสนอถึงบริบทคลองจำไทรในอดีต การพัฒนาคลองจำไทรของภาครัฐ ผลกระทบหลังการพัฒนาของภาครัฐ การจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน และสถานการณ์คลองจำไทรในปัจจุบัน เพื่อสะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ ระบบคิด ศักยภาพ และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคลองจำไทรซึ่งเป็นฐานทรัพยากรหลักของชุมชน

บริบทคลองจำไทรในอดีต

“คลองจำไทร” คลองซึ่งถูกเรียกขานตามพันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่เต็มสองฝั่งคลองในอดีต นั่นคือ ต้นจำไทร ซึ่งคลองจำไทรเป็นคลองสายหลักของตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ที่มีต้นกำเนิดจากน้ำตกผาดำบนเทือกเขาแก้ว อันมีพรมแดนติดต่อระหว่างอำเภอคลองหอยโข่ง อำเภอสะเตา อำเภอรัตนภูมิ และอำเภอควนโดน จังหวัดสตูล โดยสายคลองจำไทรจะไหลผ่านจากตำบลคลองหอยโข่ง ตำบลโคกม่วง ตำบลทุ่งลาน ตามลำดับก่อนจะไหลสู่คลองอู่ตะเภาและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีระยะทางทั้งหมดประมาณ 27 กิโลเมตร และจากเส้นทางการไหลผ่านของสายคลองจำไทร ตำบลโคกม่วงจึงเป็นเสมือนพื้นที่กึ่งกลางน้ำของสายคลอง ในอดีตคลองจำไทรในเขตพื้นที่ตำบลโคกม่วงเต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งด้านพันธุ์สัตว์น้ำ อาทิ ปลากระดี่ ปลาช่อนทองขาว ปลาหมอ ปลากด ปลาไหล ปลากด ปลาชะโด ปลาดุกลำพัน ปลาแป้น หอยหวาย หอยกาบ ปูดำ ปูหิน เต่า ตะพาบน้ำ กุ้ง เป็นต้น และพันธุ์ไม้นานาชนิด อาทิ ต้นตะแบก ต้นจิก ต้นสักน้ำ ต้นเพกา ต้นเขียด ต้นขี้เหล็ก ต้นพะยอม ต้นตะเคียน ต้นเสม็ด ต้นเสม็ดชุน ต้นตะโก ต้นปาบ ต้นชะเอม ต้นสาคุ ต้นนนท์ทรี ต้นหวานา ต้นพันต้น เป็นต้น ซึ่งพันธุ์ไม้แต่ละชนิดต่างมีคุณประโยชน์มากมาย อาทิ ต้นสาคุ ที่ขึ้นอยู่เต็มสองฝั่งคลองจำไทร ต้นสาคุได้กลายเป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอนุบาลของสัตว์น้ำ และนอกจากจะให้ประโยชน์ทางธรรมชาติแล้ว ต้นสาคุยังเป็นหนึ่งทรัพยากรที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ตั้งแต่การใช้ประโยชน์จากลำต้นและใบ โดยเฉพาะชาวบ้านจะนำใบของต้นสาคุมาเย็บเป็นตับเพื่อใช้ประโยชน์ในการมุงหลังคาบ้านเรือน ซึ่งเป็นการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และชาวบ้านบางส่วนก็ยึดอาชีพเย็บใบสาคุเป็นอาชีพหลักเพื่อส่งขายในพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้ฐานทรัพยากรของชุมชนกลายเป็นต้นทุนอาชีพของชาวบ้านอีกทางหนึ่ง

เดิมนั้นสภาพคลองจำไทรมีลักษณะคดเคี้ยวและโค้งคล้ายลักษณะของงูเลื้อย ซึ่งโค้งของสายคลองจะมีความลึกอันเกิดจากการกัดกร่อนของกระแสน้ำตามธรรมชาติ ทำให้กลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด โค้งน้ำดังกล่าวชาวบ้านในตำบลโคกม่วงจะเรียกว่า “วัง” ซึ่งในแต่ละ

วังจะมีการตั้งชื่อจากชื่อต้นไม้ใหญ่ในบริเวณนั้น อาทิ วังยาง วังพร้าวเล วังเนียน วังเลียบ วังหลุมพอ วังเหรียญ นอกจากนี้ยังมีการตั้งชื่อวังจากที่มาที่ไปของวัง อาทิ วังหลาน้ำ วังความ เป็นต้น และในแต่ละวังชาวบ้านจะมีความเชื่อ ความศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติแฝงอยู่

คลองจำไทรไหลผ่านในพื้นที่ตำบลโคกม่วงถึง 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 3 บ้านโคกสักตก หมู่ที่ 4 บ้านโคกสักออก หมู่ที่ 5 บ้านปลักคล้า หมู่ที่ 6 บ้านพรูเตาะ หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งซอน และหมู่ที่ 8 บ้านโคกม่วง จากพื้นที่ทั้งหมด 9 หมู่บ้าน คลองจำไทร จึงเป็นเสมือนอยู่ข้างอู่บ้านของชาวตำบลโคกม่วง และจากความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของสายคลองจำไทร ชาวบ้านในตำบลโคกม่วงจึงพึ่งพิงพึ่งพาคลองจำไทรเป็นฐานทรัพยากรหลักในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็น การทำนา ทำสวนผลไม้ ทำสวนผัก ทำสวนยาสูบ สืบเนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ลุ่มจึงเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม นอกจากนี้ชาวบ้านยังพึ่งพิงคลองจำไทรโดยการหาสัตว์น้ำเพื่อสร้างรายได้ให้ครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง อีกทั้งในอดีตคลองจำไทรยังเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำของชาวบ้านอีกด้วย และด้วยความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ คลองจำไทรจึงเป็นต้นทุนหลักในการดำรงชีวิตบนฐานการพึ่งพาตนเองและยังก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคลอง เกิดความรัก ความหวงแหนในฐานทรัพยากรชุมชน ซึ่งเป็นสายใยที่ยากแก่การแยกแยะจากกัน

การพัฒนาคลองจำไทรของภาครัฐ

การพัฒนาของภาครัฐในนโยบายเริ่มเข้ามาปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยเฉพาะการเข้ามาเพื่อพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ในช่วง พ.ศ.2527 ภาครัฐได้เริ่มโครงการพัฒนาขนาดใหญ่โดยการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทรและคลองส่งน้ำคอนกรีต เพื่อการใช้ประโยชน์ของประชาชนในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่ง ตลอดไปถึงอำเภอหาดใหญ่ และต่อมาภาครัฐได้สร้างฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำในบริเวณหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเลียบ ตำบลคลองหอยโข่ง โดยตั้งอยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วง ซึ่งการก่อสร้างดังกล่าวเป็นการกั้นสายคลองจำไทร ทำให้คลองจำไทรไม่สามารถไหลได้ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะการสร้างประตูเปิด-ปิดน้ำที่มีความลึกถึงท้องคลอง ทำให้น้ำที่อยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วงไม่สามารถไหลลงสู่ชุมชนได้ดั้งเดิม คลองจำไทรซึ่งเป็นคลองสายหลักของตำบลโคกม่วง จึงเปลี่ยนสภาพจากคลองธรรมชาติกลายเป็นคลองระบายน้ำเพียงเท่านั้น

ภาพที่ 3 อ่างเก็บน้ำคลองจำไทร ในหมู่ที่ 6 บ้านเก่าร้าง ตำบลคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา
ที่มา : ถ่ายโดยผู้วิจัย 1 มิถุนายน 2557

ภาพที่ 4 สภาพขาดแคลนน้ำของคลองส่งน้ำคลองจำไทร
ที่มา : ถ่ายโดยผู้วิจัย 1 มิถุนายน 2557

นอกจากการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทร คลองส่งน้ำคอนกรีตและฝายทดน้ำคอนกรีตพร้อมกับประตูเปิด-ปิดน้ำแล้วนั้น ในช่วง พ.ศ.2536 ภาครัฐได้เข้ามาดำเนินโครงการขุดลอกคลองทุกสายในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่ง ซึ่งสายคลองจำไทร ก็ถูกภาครัฐเข้ามาดำเนินการขุดลอกเช่นกัน การขุดลอกดังกล่าวต้องการปรับสายคลองให้เกิดความตรงมากที่สุด เพื่อลดสิ่งกีดขวางทางน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก และเพื่อป้องกันน้ำเอ่อล้นเข้าท่วมในเขตพื้นที่อำเภอหาดใหญ่ซึ่งเป็นเสมือนศูนย์เศรษฐกิจสำคัญของจังหวัดสงขลา แต่สายคลองจำไทรเป็นเพียงคลองสายเดียวในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่งที่ไม่ถูกขุดลอกตลอดสาย เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนรวมตัวกันออกมาคัดค้านการขุดลอกคลองจำไทรในช่วงพื้นที่ของหมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ และหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ ทำให้พื้นที่บางส่วนไม่ถูกขุดลอก ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวจึงยังคงความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้และพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิด ซึ่งมีความแตกต่างกับบริเวณพื้นที่ที่เกิดการขุดลอกเนื่องจากสภาพคลองมีลักษณะเสื่อมโทรมและยังส่งผลกระทบต่ออื่นๆ ตามมา

ภาพที่ 5 ฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำ ในหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเลียบ ตำบลคลองหอยโข่ง
ที่ผันน้ำลงสู่พื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

ที่มา : ถ่ายโดยผู้วิจัย 1 มิถุนายน 2557

ผลกระทบหลังการพัฒนาของภาครัฐ

การเข้ามาดำเนินการพัฒนาของคลองจำไทรของภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็น การสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีต ฝ่ายท่อน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำ และการขุดลอกคลองจำไทร ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของชาวบ้านตำบลโคกม่วงโดยตรง อาทิ

ด้านระบบนิเวศ

การพัฒนาของภาครัฐเริ่มเข้ามาปรับเปลี่ยนระบบนิเวศของคลองจำไทรจนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยเริ่มตั้งแต่การสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีตที่ได้ปรับเปลี่ยนทิศทางการไหลของสายคลองจำไทร เพื่อผันน้ำเข้าสู่คลองส่งน้ำคอนกรีตและผันน้ำเข้าสู่หน่วยงานของภาครัฐ ซึ่งการสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีตยังได้ตัดผ่านเส้นทางน้ำตามธรรมชาติและเหมืองไส้ไก่ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อผันน้ำเข้าสู่พื้นที่นา ประกอบการสร้างฝ่ายท่อน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำในบริเวณหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเสียบ ตำบลคลองหอยโข่ง โดยตั้งอยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วง ซึ่งการก่อสร้างดังกล่าวเป็นการกั้นสายคลองจำไทร ทำให้คลองจำไทรไม่สามารถไหลได้ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะการสร้างประตูเปิด-ปิดน้ำที่มีความลึกถึงท้องคลอง ทำให้น้ำที่อยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วงไม่สามารถไหลลงสู่ชุมชนได้ดังเดิมนอกจากนี้จากที่ภาครัฐดำเนินการขุดลอกคลองจำไทรที่ต้องการปรับสายคลองให้เกิดความตรงมากที่สุด ซึ่งการขุดลอกดังกล่าวได้ส่งผลให้ไค้่งน้ำ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “วัง” ที่เป็นด่านชะลอน้ำอันเกิดขึ้นตามธรรมชาติและเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำสูญหายไป อีกทั้งการขุดลอกยังทำลายพันธุ์พืชสมุนไพรและพันธุ์ไม้นานาชนิด เช่น ต้นลังกาถา ต้นตะแบก ต้นสักน้ำ ต้นเพกา ต้นเสม็ดชุน รวมถึงต้นไม้สาคุ ซึ่งเป็นแหล่งรายได้ของชุมชนและแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำสูญหายไปเช่นกัน เมื่อแหล่งที่อยู่อาศัยถูกทำลายจึงส่งผลกระทบต่อให้พันธุ์สัตว์น้ำลดน้อยลงตามไปด้วย อีกทั้งยังส่งผลให้พันธุ์สัตว์น้ำบางชนิดสูญหายไปจากชุมชน อาทิ ปลาตุ๊กหัวเข็บ ปลาตุ๊กด้าง ปลาชะโด ปลากั้ง ปลาคูกลำพัน ปลาบาโอ๊ะ เป็นต้น

ความมั่นคงทางด้านอาหาร

ก่อนการเข้ามาดำเนินการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติของภาครัฐ แหล่งอาหารหลักของชุมชนคือ คลองจำไทร เนื่องจากชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้และพันธุ์พืชที่อาศัยอยู่ตามริมคลองจำไทร รวมถึงสัตว์น้ำต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในคลองจำไทร หรือแม้กระทั่งเวลาเจ็บป่วยชาวบ้านยังคงได้ใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติบริเวณริมคลองจำไทร ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ แต่หลังการเข้ามาดำเนินการขุดลอกคลองจำไทรของภาครัฐ แหล่งอาหารหลักของชุมชนลดน้อยลงไม่เพียงพอต่อความต้องการของชุมชน เนื่องจากไม่มีพันธุ์พืชริมคลอง ไม่มีสัตว์น้ำประกอบอาหารดั้งเดิม ชาวบ้านจึงหันไปพึ่งพิงระบบตลาดมากขึ้น ทำให้อัตราค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูงตามไปด้วย

ความมั่นคงทางด้านอาชีพ

ในอดีตตลอดสองฝั่งคลองอุดมไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด อาทิ ต้นตะแบก ต้นสักน้ำ ต้นเพกา ต้นเสม็ดชุน ต้นสาคุ เป็นต้น โดยเฉพาะต้นสาคุ ได้กลายเป็นทรัพยากรสำคัญของชุมชน เนื่องจากชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากลำต้นและใบ โดยชาวบ้านจะนำใบสาคุมาเย็บให้เป็นตับ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการมุงหลังคา และชาวบ้านบางส่วนได้ยึดการเย็บใบสาคุเป็นอาชีพหลัก ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลายเป็นต้นทุนรายได้ให้กับชาวบ้าน แต่แล้วเมื่อภาครัฐเข้ามาดำเนินการขุดลอกคลองจำไทร ต้นสาคุที่เคยขึ้นอยู่สองฝั่งคลองต่างถูกทำลาย หลงเหลืออยู่เพียงแต่บริเวณที่ไม่ถูกขุดลอกในบางส่วนของหมู่ที่ 1 บ้านโคกเหียง และหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ เท่านั้น เมื่อต้นสาคุซึ่งเป็นแหล่งอาชีพหนึ่งของชุมชนถูกทำลาย ชาวบ้านที่เคยมีรายได้จากอาชีพเย็บใบสาคุ ก็ไม่มีรายได้จากส่วนนี้ดังเดิม และนอกจากอาชีพเย็บใบสาคุจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาแล้ว อาชีพเกษตรกรรม ไม่ว่าจะทำสวนผัก สวนผลไม้ ทำนา ต่างก็ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะอาชีพทำนาจากที่เคยผันน้ำในคลองจำไทรเข้าสู่พื้นที่นา แต่เมื่อภาครัฐสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีตตัดผ่านเส้นทางน้ำตามธรรมชาติและเหมืองไส้ไก่ของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงไม่สามารถผันน้ำเข้าสู่พื้นที่นาได้ดังเดิม เมื่อทุ่งนาขาดแคลนน้ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเริ่มที่จะทำนายน้อยลง และนำไปสู่พื้นที่นาร้างเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านบางส่วนจึงหันไปปลูกยางพาราในที่นาทดแทน จากสถานการณ์ดังกล่าวจึงส่งผลโดยตรงต่อความมั่นคงทางด้านอาชีพของชุมชน

ปัญหาการขาดแคลนน้ำ

การทำเกษตรกรรม ปัจจัยที่สำคัญที่สุดก็คือ น้ำ แต่เดิมชาวบ้านตำบลโคกม่วงยึดถืออาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักของชุมชน เนื่องจากต้นทุนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ กระทั่งภาครัฐเข้ามาดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็น การสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีต ที่มีความต่ำกว่าระดับพื้นดิน และการฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำที่เป็นการกั้นสายคลองจำไทร ทำให้คลองจำไทรไม่สามารถไหลได้ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะการสร้างประตูเปิด-ปิดน้ำที่มีความลึกถึงท้องคลอง ทำให้น้ำที่อยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วงไม่สามารถไหลลงสู่ชุมชนได้ดังเดิม สภาพคลองจำไทรในพื้นที่ตำบลโคกม่วงจึงตกอยู่ในสถานการณ์แห้งแล้ง ประกอบกับเมื่อถึงกรมชลประทานผันน้ำลงสู่คลองจำไทรในปริมาณมากหรือในช่วงฤดูฝนที่มีปริมาณน้ำจำนวนมาก ทำให้ดินบริเวณริมตลิ่งที่มีสภาพไม่อุ้มน้ำก็พังทลายลง และการขุดลอกคลองจำไทร ซึ่งทำให้คลองมีความลึกจากระดับคลองเดิม ส่งผลให้เกิดความแตกต่างของระดับน้ำในทุ่งนาก็ระดับน้ำในลำคลอง ซึ่งความแตกต่างของระดับในคลองจำไทร ยังส่งผลกระทบต่อโดยตรงกับบ่อน้ำซีเมนต์ที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ อีกด้วย

ปัญหาตลิ่งพัง

เมื่อการขุดลอกคลองต้องการปรับทิศทางการไหลของสายคลองให้มีความตรงมากที่สุด จึงจำเป็นต้องขุดลอกทำลายพันธุ์พืชและพันธุ์ไม้ริมตลิ่งที่ทำหน้าที่ยึดและปกคลุมหน้าดิน ทำให้คลองจำเริญขาดซึ่งความอุดมสมบูรณ์ เมื่อถึงช่วงฤดูฝนคลองที่มีสภาพแห้งแล้งได้รับน้ำในปริมาณมากและฉับพลัน ก็จะส่งผลให้ดินที่ไม่เคยอุ้มน้ำพังทลายลง

การจัดการคลองจำเริญโดยชุมชน

เมื่อการพัฒนาของภาครัฐกลายเป็นชนวนปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและชาวบ้านโดยตรง จากในอดีตที่ยึดทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานหลักในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อการพัฒนาของภาครัฐเข้ามาพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจุดปัญหาที่เป็นชนวนของความวิตกกังวลของชาวบ้าน คือ บ่อซีเมนต์ที่ชาวบ้านขุดลงไปใต้ดิน เพื่อใช้ประโยชน์จากน้ำใต้ดิน ซึ่งปริมาณน้ำใต้ดินจะมีความเชื่อมโยงกับน้ำในคลองจำเริญ น้ำใต้ดินจึงถูกกักอยู่ในบ่อซีเมนต์ดังกล่าว เมื่อชาวบ้านต้องการใช้น้ำชาวบ้านจะใช้ถังน้ำผูกกับเชือกแล้วหย่อนลงไปใต้ดินเพื่อตักน้ำขึ้นมาใช้ประโยชน์ในครัวเรือน รวมถึงใช้ประโยชน์ในการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ เมื่อบ่อซีเมนต์ที่เคยมีน้ำเต็มอยู่ตลอดเวลาเริ่มไม่มีน้ำดังเดิม ชาวบ้านจึงเริ่มพูดคุยถึงประเด็นปัญหาดังกล่าว จุดนี้เองจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อค้นหาแนวทางในการยับยั้งและแก้ไขปัญหาก่เกิดขึ้นกับฐานทรัพยากรของชุมชนและเพื่อความอยู่รอดของชุมชนนั่นเอง

ภาพที่ 6 บ่อน้ำซีเมนต์ของชาวบ้าน

ที่มา : ถ่ายโดยผู้วิจัย 1 มิถุนายน 2557

เมื่อปัญหากลายเป็นจุดขับเคลื่อนพลังชุมชนในการจัดการคลองจำไทร ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรหลักของชุมชน ทั้งนี้เพื่อการอธิบายรายละเอียดได้อย่างครอบคลุมถึงพลวัตการจัดการคลองจำไทร ผู้วิจัยจึงขอแบ่งช่วงเวลาของการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน ออกเป็น 2 ระยะเวลา คือ ระยะเวลาที่ 1 ช่วง พ.ศ.2537 - พ.ศ.2550 ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาของการดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน และระยะเวลาที่ 2 ช่วง พ.ศ.2551 - พ.ศ.2554 เป็นช่วงของการดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน และการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ระยะที่ 1 ขับเคลื่อนพลังชุมชนในการแก้ไขปัญหา (พ.ศ.2537 - พ.ศ.2550)

จากโครงการพัฒนาของภาครัฐเมื่อปี พ.ศ.2527 ที่เริ่มก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทร คลองส่งน้ำคอนกรีต ฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำของชลประทาน และในช่วงปี พ.ศ. 2536 ภาครัฐยังได้เข้ามาดำเนินการขุดลอกคลองจำไทร ซึ่งการพัฒนาของภาครัฐได้ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติและชาวบ้านโดยตรง ไม่ว่าจะเป็น ด้านระบบนิเวศ ความมั่นคงทางด้านอาหาร ความมั่นคงทางด้านอาชีพ ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาลิ่งพัง เป็นต้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวได้กลายเป็นวิกฤตกังวลของชาวบ้าน จึงเกิดการรวมกลุ่มพูดคุยถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จนนำไปสู่การ

แลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันของชาวบ้าน และเกิดการตัดสินใจเพื่อเลือกแนวทางในการจัดการกับปัญหาที่กำลังคุกคามฐานทรัพยากรชุมชน โดยชาวบ้านเลือกวิธีการสร้างฝายมาเป็นรูปแบบในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับคลองจำไทร ซึ่งชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจช่วยกันสร้างฝายตัวแรกขึ้นในช่วง พ.ศ.2537 ซึ่งเป็นลักษณะของฝายกระสอบทรายในบริเวณใต้สะพานของพื้นที่หมู่ที่ 6 บ้านทุ่งไชน โดยฝายกระสอบทรายตัวแรก ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากการชะลอน้ำได้ประมาณ 1 ปี ฝายตัวแรกก็พังทลายลง เนื่องจากไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำที่มีความเชี่ยวกราดได้ในช่วงของฤดูน้ำหลาก แม้ฝายตัวแรกจะพังทลายลง แต่สิ่งที่ชาวบ้านได้กลับคืนมาคือ บทเรียนที่จะพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งการขับเคลื่อนดังกล่าวเป็นเสมือนก้าวแรกของการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนอย่างเต็มตัว อันทำให้ชาวบ้านเกิดความตื่นตัวในการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ไขปัญหาที่กำลังคุกคามฐานทรัพยากรชุมชนอย่างไม่หยุดหย่อน อีกทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านเห็นถึงความสำคัญของการจัดการคลองจำไทรให้กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม

เมื่อก้าวแรกของการจัดการคลองจำไทรสามารถช่วยชะลอน้ำและสามารถกักเก็บน้ำเพื่อการประโยชน์ได้ถึง 1 ปี ทำให้เวลาต่อมา ช่วง พ.ศ. 2538 - พ.ศ. 2541 ซึ่งเป็นระยะเวลา 4 ปี ชาวบ้านพยายามนำเสนอถึงผลของการสร้างฝายดังกล่าว พร้อมกับสภาพปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญ เมื่ออำเภอคลองหอยโข่งมีการจัดประชุมในวาระต่างๆ เพื่อแจ้งให้หน่วยงานภาครัฐได้ทราบถึงปัญหาและผลกระทบหลังจากการเข้ามาดำเนินโครงการด้านทรัพยากรน้ำของภาครัฐ และยังเป็น การเคลื่อนไหวเพื่อเปิดช่องทางให้หน่วยงานภาครัฐได้เข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาแนวทางที่จะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกับชุมชน และในขณะเดียวกันชาวบ้านเริ่มที่จะต่อต้านนโยบายขุดลอกคลองหรือนโยบายที่เกี่ยวกับคลอง อันที่จะส่งผลให้คลองจำไทรมีความเสื่อมโทรมไปมากกว่าเดิม แต่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านก็ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาครัฐมากนัก นอกจากความพยายามที่ชาวบ้านนำเสนอแก่ภาครัฐแล้ว ในช่วง พ.ศ. 2540 ชาวบ้านได้ร่วมกันทำฝายคันดินในบริเวณของพื้นที่ป่าช้าคลองปักกอก ซึ่งผลของการทำฝายคันดินดังกล่าวทำให้สามารถกักเก็บน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ได้ประมาณ 1 ปี ก็พังทลายลงเนื่องจากฝายคันดินไม่สามารถต้านทานความแรงของกระแสน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากได้

เมื่อความพยายามในการนำเสนอถึงสภาพปัญหาหลังจากการเข้ามาดำเนินโครงการด้านทรัพยากรน้ำของภาครัฐไม่ค่อยได้รับความสนใจและความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐมากนัก ประกอบกับสภาพปัญหาที่เริ่มทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ และส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชาวตำบลโคกม่วงไปทั้งตำบล ชาวบ้านจึงร่วมแรงร่วมใจช่วยกันสร้างฝายกระสอบทรายเพิ่มอีก 1 ตัว ในช่วง พ.ศ. 2542 ซึ่งการสร้างฝายกระสอบทรายครั้งนี้ ชาวบ้านได้ร่วมกันปลูกต้นสาครบริเวณริมคลองจำไทรเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศน์และเพื่อยึดหน้าดินไม่ให้ริมตลิ่งเกิดการพังทลาย แต่แล้วฝายกระสอบทรายตัวที่ 3 ก็พังทลายลง เนื่องจากไม่สามารถต้านทานกระแส น้ำในช่วงฤดูน้ำหลากได้ดังเดิม

จากบทเรียนการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในรูปแบบของการสร้างฝาย 3 ตัวที่ผ่านมา ถึงแม้จะไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร แต่ทุกกระบวนการเกิดจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยนำจุดด้อยและอุปสรรคต่างๆ มาเป็นฐานในการแก้ไขและยังปัญหาที่เริ่มทวีความรุนแรงและเด่นชัดขึ้นทุกวัน ทำให้เวลาต่อมา ช่วง พ.ศ. 2550 ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมกันสร้างฝายกระสอบทรายตัวที่ 4 บริเวณใต้สะพานบ้านจันในหมู่ที่ 7 พร้อมกับสร้างฝายกระสอบทรายตัวที่ 5 บริเวณหลังเมรุวัดโคกเหียงในหมู่ที่ 2 โดยฝายกระสอบทรายบริเวณหลังเมรุวัดโคกเหียง ชาวบ้านได้นำเสาหลักของโรงธรรมมาเป็นแนวกันกระสอบ เพื่อช่วยสร้างความแข็งแรงของตัวฝาย ปรากฏว่าฝายกระสอบทรายดังกล่าวสามารถกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี เนื่องจากบริเวณของพื้นที่หมู่ที่ 2 ไม่ได้มีการขุดลอกคลองของหน่วยงานภาครัฐ ทำให้พันธุ์ไม้ต่างๆ ที่อยู่ในลำคลองเป็นเสมือนด่านชะลอน้ำอีกด่านหนึ่ง เมื่อการสร้างฝายสามารถช่วยชะลอน้ำได้และชาวบ้านได้ประโยชน์จากการกักเก็บน้ำดังกล่าว ชาวบ้านจึงประสานไปยังองค์การบริหารส่วนตำบลโคกม่วง เรื่องการจัดทำฝายแบบถาวร แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการก่อสร้างได้ เนื่องจากขาดการประสานงานกับสำนักงานชลประทานซึ่งเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่

ตารางที่ 2 สรุปผลการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในระยะที่ 1 ช่วง พ.ศ.2537 - พ.ศ.2550

ช่วง ปี พ.ศ.	การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน
พ.ศ. 2537	สร้างฝายตัวแรกซึ่งเป็นลักษณะของฝายกระสอบทรายในบริเวณใต้สะพานของพื้นที่หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ ซึ่งชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากการชะลอน้ำได้ประมาณ 1 ปี ฝายตัวแรกก็พังทลายลงเนื่องจากไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำที่มีความเชี่ยวกราดได้ในช่วงของฤดูน้ำหลาก
พ.ศ. 2538 - พ.ศ. 2541	ชาวบ้านพยายามนำเสนอถึงผลของการสร้างฝายตัวแรกและสภาพปัญหาต่างๆ ที่ชุมชนกำลังเผชิญ เมื่ออำเภอคลองหอยโข่งมีการจัดประชุม พร้อมกับการต่อต้านนโยบายขุดลอกคลองหรือนโยบายที่เกี่ยวกับคลอง แต่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านก็ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาครัฐมากนัก

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วง ปี พ.ศ.	การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน
พ.ศ. 2538 - พ.ศ. 2541 (ต่อ)	ช่วง พ.ศ. 2540 ชาวบ้านร่วมกันทำฝายคันดินในบริเวณของพื้นที่ป่าช้าคลองปักกก ทำให้สามารถกักเก็บน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ได้ประมาณ 1 ปี ก็พังทลายลงเนื่องจากไม่สามารถต้านทานความแรงของกระแสน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากได้
พ.ศ. 2542	สร้างฝายกระสอบทรายตัวที่ 3 พร้อมปลูกต้นสาคุบริเวณริมคลองจำไทรเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศน์ แต่แล้วฝายกระสอบทรายตัวที่ 3 ก็พังทลายลง เนื่องจากไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากได้ดังเดิม
พ.ศ. 2550	สร้างฝายกระสอบทรายตัวที่ 4 บริเวณใต้สะพานบ้านจันในหมู่ที่ 7 และสร้างฝายกระสอบทรายตัวที่ 5 บริเวณหลังเมรุวัดโคกเหียงในหมู่ที่ 2 โดยฝายกระสอบทรายบริเวณหลังเมรุวัดโคกเหียง ชาวบ้านได้นำเสาหลักของโรงธรรมมาเป็นแนวกันกระสอบเพื่อช่วยสร้างความแข็งแรงของตัวฝาย ปรากฏว่า ฝายกระสอบทรายดังกล่าวสามารถกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี เนื่องจากบริเวณของพื้นที่หมู่ที่ 2 ไม่ได้มีการขุดลอกคลองของหน่วยงานภาครัฐ ทำให้พันธุ์ไม้ต่างๆที่อยู่ในลำคลองเป็นเสมือนด่านชะลอน้ำอีกด่านหนึ่ง

การดำเนินการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชนในระยะที่ 1 ถือได้ว่าเป็นการขับเคลื่อนพลังชุมชนในการรวมกันแก้ไขปัญหาที่คุกคามฐานทรัพยากรซึ่งเป็นแหล่งปากท้องของชุมชน ถึงแม้ว่าการดำเนินการจัดการคลองจำไทรในช่วงแรกจะไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร แต่สิ่งที่ชาวบ้านได้กลับคืนมา คือ บทเรียนและประสบการณ์ในการรวมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยยึดฐานการมีส่วนร่วมเป็นฐานหลัก ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ และนอกจากบทเรียนที่ชาวบ้านได้รับจากการลองผิดลองถูกแล้วนั้น การขับเคลื่อนโดยพลังชุมชนยังเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทรอีกด้วย จนนำไปสู่การจัดการคลองจำไทรใน

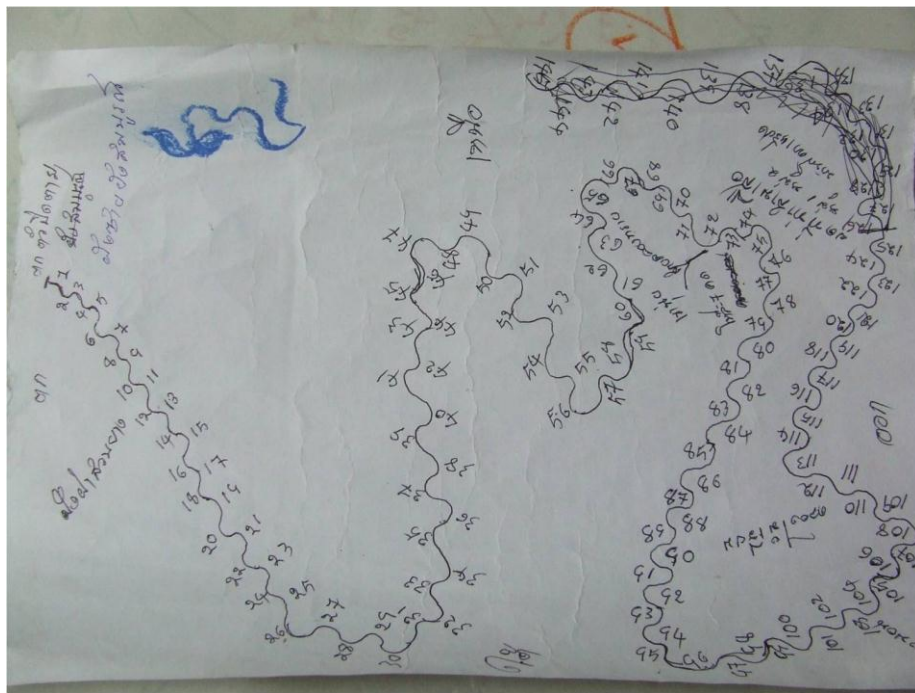
ระยะที่ 2 การดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมและการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก (ช่วง พ.ศ.2551 - พ.ศ.2554)

สืบจากเมื่อปี พ.ศ. 2551 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา) ได้เข้ามาศึกษาเกี่ยวกับป่าสาครในพื้นที่ตำบลโคกม่วง ทำให้เล็งเห็นถึงปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญ และศักยภาพของชาวบ้านในการร่วมกันจัดการทรัพยากรน้ำบนฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่นจึงได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเกิดการวิจัยชุมชนเพื่อนำข้อมูลที่ได้มาเป็นฐานในการต่อยอดการจัดการทรัพยากรชุมชนต่อไป โดยการวิจัยจะยึดชาวบ้านเป็นแกนหลักในการศึกษาวิจัยทุกขั้นตอน ซึ่งการวิจัยชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 ศึกษาคลองจำไทรในอดีตและการแก้ไขปัญหาโดยชุมชน (พ.ศ. 2551 – พ.ศ. 2552) เป็นการตั้งวงสนทนาในประเด็นของประวัติความเป็นมาของคลองจำไทร สภาพคลองจำไทรในอดีต พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ วิถีชีวิตของชุมชนที่สัมพันธ์กับสายคลอง ภูมิปัญญาในชุมชน การใช้ประโยชน์จากคลองจำไทร การจัดการน้ำในลำคลองก่อนและหลังการเข้ามาของภาครัฐ สภาพคลองจำไทรในปัจจุบัน ปัญหาที่พบหลังจากการเข้ามาดำเนินโครงการของภาครัฐ ซึ่งผลการสนทนาได้ลงมติว่า ชาวบ้านจะร่วมกันเดินสำรวจพื้นที่คลองจำไทรตลอดสาย เพื่อให้เห็นถึงสภาพคลองที่เปลี่ยนแปลงไปหลังจากเกิดการขุดลอกคลองจำไทร โดยตลอดเส้นทางชาวบ้านได้มีการจดบันทึก การถ่ายภาพ และการวาดแผนที่เดินดิน เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาเป็นฐานในการวางแผนเพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ โดยการเดินสำรวจพื้นที่ดังกล่าวชาวบ้านได้ชักจูงลูกหลานซึ่งเป็นเยาวชนในพื้นที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการร่วมเดินสำรวจ เพื่อเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกรักบ้านเกิดและหวงแหนฐานทรัพยากรของชุมชน อีกทั้งยังเป็นการสืบทอดวัฒนธรรม ความเชื่อ ความรู้ด้านสมุนไพรสู่คนรุ่นหลัง และยังเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

จากการเดินสำรวจพื้นที่คลองจำไทรของชาวบ้านร่วมกันในเขตพื้นที่ตำบลโคกม่วงตลอดสายและจากการพูดคุยกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณริมคลองจำไทรและผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นคนดั้งเดิมของพื้นที่ทำให้ทราบ สภาพคลองจำไทรในอดีตมีลักษณะคดเคี้ยวและโค้ง ซึ่งโค้งดังกล่าวชาวบ้านจะเรียกว่า “วัง” และจากการเดินสำรวจพร้อมกับคำบอกเล่าของชาวบ้านริมคลองจำไทร ทำให้ทราบว่า ตลอดเส้นทางของสายคลองจำไทรเดิมนั้นมีถึง 33 วัง ซึ่งในแต่ละวังก็จะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด รวมถึงยังคงมีตำนานความเชื่อต่างๆ แฝงอยู่ อาทิ วังหลานน้ำ ที่ในอดีตเคยใช้สำหรับพิธีบวชนาคของคนในชุมชน เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีโบสถ์สำหรับประกอบพิธี เป็นต้น จากคำบอกเล่าถึงสภาพคลองจำไทรในอดีตทำให้เห็นได้เด่นชัดถึงสภาพคลองจำไทรที่เปลี่ยนแปลงไปหลังจากการ

เข้ามาดำเนินโครงการด้านทรัพยากรน้ำของภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นการขุดลอกคลองจำไทรและการสร้างประตูเปิด-ปิดน้ำ ซึ่งส่งผลให้สภาพคลองจำไทรในบางจุดไม่เหลือสภาพคลองที่เคยอุดมสมบูรณ์อยู่แต่อย่างใด เนื่องจากคลองมีลักษณะของการขุดลอกเพื่อปรับให้มีความตรงมากที่สุดเพื่อการไหลเวียนของกระแสน้ำอย่างสะดวกรวดเร็ว แต่สิ่งที่หายไปคือ วังต่างๆ ซึ่งเคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด รวมถึงพันธุ์พืชสมุนไพรและพันธุ์ไม้ต่างๆ ก็สูญหายไปเช่นกัน อาทิ ต้นสาकु ซึ่งเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำและแหล่งรายได้ของชุมชน

ภาพที่ 7 เส้นทางการไหลของสายคลองจำไทรในอดีต

ที่มา : ถ่ายโดย สมศักดิ์ ศรีสุข

นอกจากฐานทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ถูกทำลายแล้ว วิถีชีวิตของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงเช่นกัน ซึ่งจากเดิมที่เคยยึดถืออาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ต้องปรับเปลี่ยนพื้นที่นา กลายเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราแทน เนื่องจากขาดแคลนน้ำในการทำนา แม้กระทั่งบ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในครัวเรือนก็ต้องประกอบด้วยปัญหาน้ำแห้งขอดเช่นกัน เนื่องจากระดับน้ำบ่อจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับระดับน้ำในคลองจำไทร และจากสาเหตุดังกล่าวจึงส่งผลต่อความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และหลังจากการเดินทางสำรวจคลองจำไทรตลอดสาย ชาวบ้านซึ่งเป็นกลไกขับเคลื่อนการวิจัยชุมชนได้ร่วมพูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อสรุปถึงสิ่งต่างๆ ที่พบเจอในการสำรวจคลองจำไทร ทั้งนี้ก็นำข้อมูลดังกล่าวมาใช้เป็นฐานข้อมูลหลักในการวางแผนดำเนินการจัดการคลองจำไทรต่อไป

หลังจากการเดินสำรวจพื้นที่คลองจำไทรตลอดสายแล้ว ชาวบ้านร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น ได้เดินทางเพื่อศึกษาดูงานในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ตรัง และระนอง เพื่อเปิดกระบวนทัศน์ให้กับชาวบ้านในชุมชน ซึ่งทำให้ชาวบ้านได้เห็นถึงวิถีแก้ไขปัญหามาของชุมชนอื่นๆ และยังเป็นการสร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้แก่กัน อาทิ การศึกษาดูงานในพื้นที่บ้านเกาะหยี หมู่ที่ 1 ตำบลนาโยง อำเภอโคกสะบ้า จังหวัดตรัง ซึ่งเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่มีการอนุรักษ์ป่าสาकुในชุมชน การศึกษาดังกล่าวทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนกรแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการสร้างฐานความรู้เพื่อการนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าสาकुในตำบลโคกม่วงนั่นเอง

จากการเดินสำรวจและเก็บข้อมูลคลองจำไทรตลอดสายพร้อมกับการศึกษาดูงานภายนอกชุมชนดังกล่าว ได้นำไปสู่กระบวนการสร้างฝายเพื่อจัดการน้ำในชุมชนเพิ่มอีก 5 จุด ซึ่งการสร้างฝายในครั้งนี้มีความแตกต่างไปจากการสร้างฝายในช่วง พ.ศ.2537 - พ.ศ.2550 เนื่องจากชาวบ้านได้นำอุปสรรคที่เคยประสบในอดีตประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการเดินสำรวจและความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงาน ทำให้ชาวบ้านเลือกการสร้างฝายกึ่งถาวรมาเป็นรูปแบบในการแก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นฝายที่ใช้ปูนและเสาเข็มมาเป็นวัสดุเพื่อสร้างความแข็งแรงและการกันตาค่ายสลัไปสลับมาในแต่ละชั้นของกระสอบห่อให้กับตัวฝาย โดยจะสร้างฝายเป็นจำนวน 5 จุด ในส่วนของพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ จำนวน 2 ตัว ในหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ จำนวน 2 ตัว และในหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน จำนวน 1 ตัว ซึ่งฝายดังกล่าวสามารถกักเก็บน้ำและทดน้ำจากจุดที่ 1 มายังจุดที่ 5 ได้อย่างต่อเนื่อง โดยการสร้างฝายในครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ อาทิ เทศบาลตำบลโคกม่วง กองพลพัฒนาที่ 4 ค่ายรัตนพล และกองบิน 56 เป็นต้น

ผลของการสร้างฝายกึ่งถาวร ทำให้สามารถกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี กระทั่งช่วงฤดูน้ำหลากในช่วง พ.ศ 2552 ฝายในพื้นที่ของหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ และในหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน เริ่มพังทลายลงเนื่องจากไม่สามารถต้านทานความแรงของกระแสน้ำได้ ซึ่งแตกต่างกับฝายในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ที่ยังคงสามารถกักเก็บน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ได้ เนื่องจากพื้นที่ในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ ไม่ได้เกิดการขุดลอกคลอง ทำให้พื้นที่ดังกล่าวยังคงความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด และพันธุ์ไม้เหล่านี้เอง คือ ด่านชะลอที่ธรรมชาติสร้างมาเป็นอย่างดี

ภาพที่ 8 ลักษณะฝายที่พังทลายในพื้นที่ของหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ
ที่มา : ถ่ายโดย ผู้วิจัย 9 ตุลาคม 2554

ภาพที่ 9 สภาพคลองจำไทรในพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ ซึ่งไม่ได้เกิดการขุดลอก
ที่มา : ถ่ายโดย ผู้วิจัย 9 ตุลาคม 2554

ช่วงที่ 2 การทบทวนประเมินผลการดำเนินงานและขยายพื้นที่ศึกษา (พ.ศ. 2552 – พ.ศ. 2554) เป็นการทบทวนประเมินผลการดำเนินงานในช่วงที่ 1 และเป็นการขยายพื้นที่ศึกษาสภาพคลองจำไทรขึ้นไปสู่พื้นที่ต้นน้ำในตำบลคลองหอยโข่ง เพื่อขยายขอบเขตการสำรวจและเป็นการขยายเครือข่าย โดยชาวบ้านได้ร่วมกันเดินสำรวจตั้งแต่หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ ไปจนถึงประตูเปิด-ปิดน้ำของชลประทานในพื้นที่บ้านทุ่งเลียบ หมู่ที่ 5 ตำบลคลองหอยโข่ง ซึ่งตลอดเส้นทางเดินสำรวจชาวบ้านได้จดบันทึก ถ่ายภาพ และการวาดแผนที่เดินดิน เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการแก้ไขปัญหาคลองจำไทรต่อไป และนอกจากการดำเนินสำรวจในพื้นที่ดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดเวทีสัมมนาในหัวข้อ “ย้อนอดีต เห็นปัจจุบัน มองอนาคต คลองจำไทร” โดยได้เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่งเข้าร่วมสัมมนา อาทิ ชลประทาน ศูนย์วิจัยประมงน้ำจืด กองพัฒนาที่ 4 ผู้บริการท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มอนุรักษ์คลองอยู่เกาะตำบลทุ่งลาน เป็นต้น การสัมมนาดังกล่าวก็เพื่อกระจายข้อมูลที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำวิจัย เพื่อให้ทราบถึงสภาพปัญหาที่กลุ่มนักวิจัยชาวบ้านได้พบและทิศทางการพัฒนาในอนาคต โดยมุ่งหวังให้เกิดการจัดการน้ำเป็นระบบเครือข่าย ตั้งแต่พื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ เพื่อการจัดอย่างยั่งยืน

จากเวทีสัมมนาดังกล่าว ทำให้หน่วยงานภาครัฐหันกลับมาให้ความสนใจในเรื่องการจัดการทรัพยากรบนฐานการมีส่วนร่วมชุมชนเป็นอย่างยิ่ง ทำให้เวลาต่อมา กองพัฒนาที่ 4 ได้ประสานงานกับชุมชนเกี่ยวกับการฟื้นฟูคลองจำไทร จนนำไปสู่กิจกรรมการบำบัดน้ำเสียโดยการใช้ EM บอล ในบริเวณพื้นที่วัดโคกเหรียญ ซึ่งกิจกรรมนี้เกิดจากความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับทหารที่มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน นั่นคือ เพื่อฟื้นฟูคลองจำไทรให้กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ดั้งเดิม นอกจากนี้โครงการข้างต้น กองพัฒนาที่ 4 ได้สนับสนุนกำลังพลในการเดินสำรวจพื้นที่ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำร่วมกับชุมชน เพื่อศึกษาสภาพคลองจำไทรที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนเพื่อรับทราบความต้องการและปัญหาที่ชาวบ้านประสบหลังโครงการพัฒนาของภาครัฐ การเดินสำรวจดังกล่าวได้ก่อให้เกิดโครงการสร้างฝายกั้นถาวรขึ้นเป็นจำนวน 3 จุด ในบริเวณของพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 6 บ้านพุดเตา และหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณและกำลังพลจากกองพัฒนาที่ 4 เมื่อกระบวนการสร้างฝายเสร็จสิ้นลง ชาวบ้านได้ร่วมกันทำบุญฝาย เพราะให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากร และเพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกรัก ห่วงแหนทรัพยากรของชุมชน นอกจากนี้ชาวบ้านยังร่วมกันปลูกต้นไม้ริมคลองจำไทร เพื่อป้องกันปัญหาดินพังและเพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิด และร่วมกันปล่อยพันธุ์ปลาเพื่อฟื้นคืนความสมดุลทางธรรมชาติให้กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ดั้งเดิม รวมถึงการกำหนดเขตอภัยทานโดยได้กำหนดเขตระยะ 200 เมตร เหนือฝายขึ้นไปเป็นเขตหวงห้าม และการสร้างการเรียนรู้ให้กับเยาวชนโดยการจัดค่ายเยาวชนรักษ์สิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียนที่เล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนวัดโคกเหรียญ โรงเรียนวัดโคกม่วง

โรงเรียนบ้านปลักคล้า ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษาในพื้นที่ตำบลโคกม่วง เพื่อสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและเพื่อสืบทอดการอนุรักษ์คลองจำไทรต่อไป

ตารางที่ 3 สรุปผลการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในระยะเวลาที่ 2 พ.ศ.2551 - พ.ศ.2554

ช่วง ปี พ.ศ.	การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน
พ.ศ. 2551	<p>สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา) เข้ามาศึกษาเกี่ยวกับป่าสาकुในพื้นที่ตำบลโคกม่วง ทำให้เล็งเห็นถึงปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญและศักยภาพของชาวบ้านในการร่วมกันจัดการทรัพยากรน้ำบนฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชน ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่นจึงได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเกิดการวิจัยชุมชน โดยยึดชาวบ้านเป็นแกนหลักในการศึกษาวิจัยทุกขั้นตอน ซึ่งการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ระยะ</p>
พ.ศ. 2551 – พ.ศ. 2552	<p>เกิดการวิจัยในระยะที่ 1 เป็นการตั้งวงสนทนาในประเด็นต่างๆ ของชุมชน และชาวบ้านได้ร่วมกันเดินสำรวจพื้นที่คลองจำไทรตลอดสาย เพื่อสำรวจสภาพทั่วไปของคลองจำไทร พร้อมกลับศึกษาดูงานในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ตรัง และระนอง เพื่อนำความรู้มาปรับประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหา</p> <p>สร้างฝายเพิ่มอีก 5 จุด ในส่วนของพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ จำนวน 2 ตัว ในหมู่ที่ 6 บ้านพรูเตาะ จำนวน 2 ตัว และในหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งไชน จำนวน 1 ตัว ซึ่งเป็นฝายที่ใช้ปูนและเสาเข็มมาเป็นวัสดุเพื่อสร้างความแข็งแรงและการกันตาค้ำยสลับไปสลับมาในแต่ละชั้นของกระสอบสอบให้กับตัวฝาย ซึ่งได้รับการช่วยเหลือและสนับสนุนจากเทศบาลตำบลโคกม่วง กองพลพัฒนาที่ 4 ค่ายรัตนพล และกองบิน 56</p> <p>ผลของการสร้างฝายกึ่งถาวร ทำให้สามารถกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี กระทั่งช่วงฤดูน้ำหลากในช่วง พ.ศ. 2552 ฝายในพื้นที่ของหมู่ที่ 6 บ้านพรูเตาะ และในหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งไชน เริ่มพังทลายลงเนื่องจากไม่สามารถต้านทานความแรงของกระแสน้ำได้ แต่ฝายในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ยังคงสามารถกักเก็บน้ำได้ดังเดิม</p>

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ช่วง ปี พ.ศ.	การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน
พ.ศ. 2552 – พ.ศ. 2554	<p>การวิจัยในระยะที่ 2 เป็นการทบทวนประเมินผลการดำเนินงานในระยะที่ 1 และชาวบ้านร่วมกันเดินสำรวจสภาพคลองจำไทรขึ้นไปสู่พื้นที่ต้นน้ำในตำบลคลองหอยโข่ง พร้อมกับจัดสัมมนาในหัวข้อ “ย้อนอดีต เห็นปัจจุบัน มองอนาคต คลองจำไทร”</p> <p>จากเวทีสัมมนา กองพลพัฒนาที่ 4 ได้ร่วมกับชาวบ้านจัดกิจกรรมการบำบัดน้ำเสียโดยการใช้ EM บอล ในบริเวณพื้นที่วัดโคกเหรียญ อีกทั้งยังสนับสนุนงบประมาณและกำลังพลจากกองพลพัฒนาที่ 4 ในการสร้างฝายกั้นถาวรเพิ่มอีก 3 จุด ในบริเวณพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ และหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน พร้อมทั้งทำบุญฝาย ปลูกต้นไม้ริมคลองจำไทร และร่วมกันปล่อยพันธุ์ปลาเพื่อฟื้นคืนความสมดุลทางธรรมชาติ</p>

จากการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการจัดการคลองจำไทรที่เริ่มขับเคลื่อนตั้งแต่ พ.ศ. 2537 จนถึง พ.ศ. 2554 ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจเพื่อแก้ไขปัญหาที่กำลังคุกคามฐานทรัพยากรชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งปากท้องของชุมชน แม้ตลอดเวลาที่ชาวบ้านร่วมกันแก้ไขปัญหาจะต้องประสบกับอุปสรรคต่างๆ อาทิ การไม่ค่อยได้รับความสนใจและความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐมากนักในช่วงแรกของการขับเคลื่อน แต่ชาวบ้านในตำบลโคกม่วงก็ไม่เคยหยุดความพยายามที่จะค้นหาแนวทางจัดการคลองจำไทรซึ่งเป็นคลองสายหลักของชุมชนต่อไป ซึ่งการขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชนทำให้ชุมชนสามารถลดทอนความรุนแรงของปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาของภาครัฐได้ อาทิ

ด้านระบบนิเวศ

จากการพัฒนาของภาครัฐที่เข้ามาดำเนินการจัดการคลองจำไทรในรูปแบบต่างๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศริมคลองจำไทร เมื่อชาวบ้านรวมพลังเข้าขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทร ทำให้ตลอดสองฝั่งสองเริ่มฟื้นความอุดมสมบูรณ์กลับมาดังเดิม จากพื้นที่ริมคลองที่ว่างเปล่าได้กลายเป็นพื้นที่เขียวขจี เนื่องจากชาวบ้านร่วมกันปลูกไม้ริมคลอง โดยเฉพาะต้นสาคุ เพื่อฟื้นคืนแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ พร้อมทั้งที่ชาวบ้านร่วมกันต่อต้านนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการขุดลอกคลองจำไทร การจัดการคลองจำไทรของชาวบ้านจึงสามารถฟื้นฟูระบบนิเวศคลองจำไทรได้

ปริมาณน้ำเพิ่มขึ้น

จากการพัฒนาของภาครัฐที่ส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำในคลองจำไทร อันส่งผลให้ตำบลต้องประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำ ซึ่งล้วนกระทบต่อแหล่งอาชีพของชุมชน แต่เมื่อชุมชนเริ่มขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทรโดยการสร้างเหมืองฝาย ทำให้ปริมาณน้ำในคลองจำไทรมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านจึงได้ใช้ประโยชน์จากปริมาณน้ำดังกล่าวเพื่อใช้ในการเลี้ยงสัตว์ การทำสวนผักสวนผลไม้ รวมถึงปริมาณน้ำบ่อซีเมนต์ที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในครัวเรือน ก็เพิ่มขึ้นเช่นกัน การจัดการคลองจำไทรโดยชุมชนจึงสามารถฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคลอง ซึ่งได้สูญหายไปจากชุมชน

การแก้ปัญหาตลิ่งพัง

การพัฒนาของภาครัฐที่เข้ามาดำเนินการขุดลอกคลองจำไทร อันส่งผลให้ริมคลองจำไทรเกิดการพังทลาย เนื่องจากไม่มีพันธุ์ไม้และพันธุ์พืชปกคลุมหน้าดิน แต่แล้วเมื่อชุมชนเข้ามาจัดการคลองจำไทร โดยการต่อต้านนโยบายการขุดลอกคลองจำไทร พร้อมกับฟื้นฟูระบบนิเวศริมคลอง โดยการปลูกต้นไม้และร่วมกันไม่ทำลายพันธุ์ไม้ริมคลอง ซึ่งการกระทำดังกล่าวส่งผลให้พื้นที่ริมคลองจำไทรเริ่มคืนความอุดมสมบูรณ์ เมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลาก พันธุ์ไม้ริมคลองต่างๆ จะทำหน้าที่ยึดและปกคลุมหน้าดิน การจัดการคลองจำไทรโดยชุมชนจึงสามารถแก้ปัญหาตลิ่งพังได้

สถานการณ์คลองจำไทรในปัจจุบัน

คลองจำไทรทุกวันนี้ยังคงประสบกับปัญหาทางด้านทรัพยากรธรรมชาติเฉกเช่นเดิม ไม่ว่าจะเป็น ปัญหาด้านระบบนิเวศ ความมั่นคงทางด้านอาหาร ความมั่นคงทางด้านอาชีพ ปัญหาขาดแคลนน้ำ ปัญหาตลิ่งพัง เนื่องจากการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนด้วยรูปแบบการสร้างฝายท่อน้ำไม่สามารถแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรน้ำได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากการจัดการทรัพยากรน้ำในทุกวันนี้ยังคงอยู่ภายใต้อำนาจของภาครัฐเป็นหลัก การจัดการคลองจำไทรของชาวบ้านจึงเป็นการแสดงศักยภาพด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อให้หน่วยงานภาครัฐได้เห็นถึงสภาพปัญหาที่ชุมชนต้องเผชิญมาตลอด 20 ปี ซึ่งเหตุผลที่การจัดการคลองจำไทรของชุมชนยังคงขับเคลื่อนอยู่ในปัจจุบัน เพราะตราบไต่คลองจำไทร ซึ่งเป็นคลองสายหลักของชุมชนยังขาดแคลนน้ำ วิถีชีวิต วิถีชุมชนก็ขับเคลื่อนไปข้างหน้าไม่ได้เช่นกัน

จากการพูดคุยกับนายสมศักดิ์ ศรีสุข แกนนำหลักในการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน ผู้วิจัยได้วาดแผนที่การไหลของสายคลองจำไทร จากคำบอกเล่าจากนายสมศักดิ์ ศรีสุข ดังแสดงในภาพ

จากภาพวาดจะเห็นได้ว่า สายคลองจำไทรไหลครอบคลุมพื้นที่ตำบลโคกม่วงถึง 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 3 บ้านโคกสักตก หมู่ที่ 4 บ้านโคกสักออก หมู่ที่ 5 บ้านปลักคล้า หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน และหมู่ที่ 8 บ้านโคกม่วง จากพื้นที่ทั้งหมด 9 หมู่บ้าน คลองจำไทรจึงถือเป็นคลองสายหลักของชุมชน แต่การพัฒนาภาครัฐที่ได้ดำเนินการสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีต เพื่อทดน้ำเข้าสู่หน่วยงานของภาครัฐ อาทิ กองพลพัฒนาที่ 4 ค่ายรัตนพล ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดสงขลา ศูนย์วิจัยและพัฒนาฯ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ กองบิน 56 เป็นต้น ได้ตัดผ่านทิศทางการไหลของคลองจำไทร ทำให้น้ำในคลองจำไทรไม่สามารถไหลผ่านได้ตามธรรมชาติ นอกจากนี้คลองส่งน้ำคอนกรีตยังตัดผ่านเหมืองส่งน้ำของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถผันน้ำจากคลองจำไทรเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่นาได้ดั้งเดิม ส่งผลให้พื้นที่นาขาดแคลนน้ำ อีกทั้งภาครัฐยังได้สร้างฝายทดน้ำคอนกรีตพร้อมกับประตูเปิด-ปิดน้ำ ซึ่งประตูเปิด-ปิดน้ำมีความลึกถึงท้องคลอง ทำให้น้ำที่อยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วงไม่สามารถไหลลงสู่ชุมชนได้ดั้งเดิม การจัดการคลองจำไทรของชาวบ้านทุกวันนี้ จึงเน้นการกระจายข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน โดยการจัดประชุมร่วมกับหน่วยงานของภาครัฐ เพื่อเน้นย้ำสภาพปัญหาที่ชุมชนเผชิญมาตลอด 20 ปี ให้ได้รับการดูแลแก้ไขร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

การวิจัยเรื่อง คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของภาครัฐ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลจากภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ (1) ผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน คือ แกนนำชาวบ้านในการจัดการคลองจำไทร จำนวน 6 คน และชาวบ้านผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการคลองจำไทร จำนวน 2 คน (2) ผู้ให้ข้อมูลหลักภายนอกชุมชน คือ เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา) จำนวน 1 คน และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลและเพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาข้อสรุป ผลการวิจัย พบว่า

1. สภาพคลองจำไทรในอดีต

จากการศึกษาพบว่า คลองจำไทร ที่มีต้นกำเนิดจากน้ำตกผาดำบนเทือกเขาแก้ว อันมีพรมแดนติดต่อระหว่างอำเภอคลองหอยโข่ง อำเภอสะเตาะ อำเภอรัตนภูมิ และอำเภอควนโดน จังหวัดสตูล ซึ่งคลองจำไทรจะไหลผ่านจากตำบลคลองหอยโข่ง ตำบลโคกม่วง ตำบลทุ่งลาน ตามลำดับก่อนจะไหลสู่คลองอู่ตะเภาและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา โดยเป็นระยะทางทั้งหมดประมาณ 27 กิโลเมตร สำหรับการไหลผ่านในพื้นที่ตำบลโคกม่วงจะไหลผ่านครอบคลุมถึง 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 3 บ้านโคกสักตก หมู่ที่ 4 บ้านโคกสักออก หมู่ที่ 5 บ้านปลักคล้า หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโขน และหมู่ที่ 8 บ้านโคกม่วง จากพื้นที่ทั้งหมด 9 หมู่บ้าน โดยสภาพคลองจำไทรจะมีลักษณะคดเคี้ยวและโค้งคล้ายลักษณะของงูเหลือม ซึ่งโค้งของสายคลองจะมีความลึกอันเกิดจากการกัดกร่อนของกระแสน้ำตามธรรมชาติ ทำให้กลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด โค้งน้ำดังกล่าวชาวบ้านในตำบลโคกม่วงจะเรียกว่า “วัง” ซึ่งในแต่ละวังจะมีการตั้งชื่อจากชื่อต้นไม้ใหญ่ในบริเวณนั้น อาทิ วังยาง วังพร้าวเล วังเนียน วังเลียบ วังหลุมพอ วังเหรียญ นอกจากนี้ยังมีการตั้งชื่อวังจากที่มาที่ไปของวัง อาทิ วังลาน้ำ วังความ เป็นต้น โดยตลอดสองฝั่งคลองจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์สัตว์น้ำและพันธุ์ไม้นานาชนิด อาทิ ต้นลังกาตา ต้นขี้แรด ต้นเชียด ต้นตะแบก ต้นเหม็ดซุน ต้นเต่าร้าง ต้นสาคุ ซึ่งพันธุ์ไม้แต่ละชนิดก็จะมีคุณค่าแตกต่างกันออกไป เช่น ต้นสาคุ หนึ่งในพันธุ์ไม้ที่เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอนุบาลของสัตว์น้ำ และยังเป็นหนึ่งทรัพยากรที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ตั้งแต่การใช้ประโยชน์จากลำต้นและใบ และจากความ

อุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของสายคลองจำไทร ชาวบ้านในตำบลโคกม่วงจึงพึ่งพิงคลองจำไทรเป็นฐานทรัพยากรหลักในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็น การทำนา ทำสวนผลไม้ ทำสวนผัก เป็นต้น คลองจำไทรจึงเป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำของชาวตำบลโคกม่วง

2. การพัฒนาของภาครัฐ

จากการศึกษาพบว่า ภาครัฐเริ่มเข้ามาดำเนินโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในช่วง พ.ศ. 2527 โดยการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทรและคลองส่งน้ำคอนกรีต ซึ่งการก่อสร้างดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนทิศทางการไหลของสายคลองจำไทร เพื่อผันน้ำเข้าสู่อ่างเก็บน้ำคลองจำไทร แล้วผันน้ำลงสู่คลองจำไทรสายธรรมชาติและคลองส่งน้ำคอนกรีตที่ผันน้ำเข้าสู่หน่วยงานของภาครัฐเป็นหลัก ซึ่งการสร้างคลองส่งน้ำคอนกรีตยังได้ตัดผ่านเส้นทางน้ำตามธรรมชาติและเหมืองไส้ไก่ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อผันน้ำเข้าสู่พื้นที่นา การกระทำดังกล่าวส่งผลให้พื้นที่นาขาดแคลนน้ำ เนื่องจากคลองส่งน้ำคอนกรีตที่ภาครัฐสร้างขึ้นมีความต่ำกว่าระดับพื้นดิน ส่งผลให้ชาวบ้านไม่สามารถผันน้ำเข้าสู่พื้นที่นาได้ เมื่อทุ่งนาขาดแคลนน้ำชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเริ่มที่จะทำนายน้อยลงและนำไปสู่พื้นที่นาร้างเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านบางส่วนจึงหันไปปลูกยางพาราในที่นาทดแทน ทำให้ฐานอาชีพที่เคยยึดอาชีพทำนาเป็นหลักเริ่มเปลี่ยนแปลงไป

หลังจากการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทรและคลองส่งน้ำคอนกรีตแล้วนั้น ภาครัฐได้สร้างฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำในบริเวณหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเลียบ ตำบลคลองหยอง โดยตั้งอยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วง ซึ่งการก่อสร้างดังกล่าวเป็นการกั้นสายคลองจำไทร ทำให้คลองจำไทรไม่สามารถไหลได้ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะการสร้างประตูเปิด-ปิดน้ำที่มีความลึกถึงท้องคลอง ทำให้น้ำที่อยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วงไม่สามารถไหลลงสู่ชุมชนได้ดังเดิม สภาพคลองจำไทรในพื้นที่ตำบลโคกม่วงจึงตกอยู่ในสถานการณ์แห้งแล้ง ประกอบกับเมื่อถึงกรมชลประทานผันน้ำลงสู่คลองจำไทรในปริมาณมากหรือในช่วงฤดูฝนที่มีปริมาณน้ำจำนวนมาก ทำให้ดินบริเวณริมตลิ่งที่มีสภาพไม่อุ้มน้ำก็พังทลายลง

นอกจากการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทร คลองส่งน้ำคอนกรีต และฝายทดน้ำคอนกรีตพร้อมกับประตูเปิด-ปิดน้ำแล้วนั้น ในช่วง พ.ศ.2536 ภาครัฐได้เข้ามาดำเนินโครงการขุดลอกคลองทุกสายในพื้นที่อำเภอคลองหยอง ซึ่งสายคลองจำไทร ก็ถูกภาครัฐเข้ามาดำเนินการขุดลอกเช่นกัน การขุดลอกดังกล่าวต้องการปรับสายคลองให้เกิดความตรงมากที่สุด เพื่อให้กระแสน้ำไหลเวียนได้อย่างสะดวก แต่การขุดลอกคลองจำไทรกลับส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศริมคลองจำไทรโดยตรง พันธุ์ไม้ต่างๆ ที่เคยเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านและแหล่งที่อยู่อาศัยของพันธุ์สัตว์น้ำต่างถูกทำลายจนหมดสิ้น จากสภาพคลองที่เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้เขียวชอุ่มกลายเป็นคลองที่ว่างเปล่า และเมื่อพันธุ์ไม้ที่เป็นแหล่งที่อาศัยของสัตว์น้ำถูกทำลายก็ส่งผลโดยตรงต่อปริมาณสัตว์น้ำในสายคลอง ทำให้

หลังจากการขุดลอกคลองจำไทรปริมาณสัตว์น้ำบางชนิดมีปริมาณที่ลดน้อยลง และบางชนิดก็สูญพันธุ์ไปจากสายคลองสายนี้ อาทิ ปลาตุ๊กหัวเข็บ ปลาชะโด ปลาตุ๊กลำพัน ปลาช่อนชัย ปลาบาโง๊ะ เป็นต้น

3. การจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน

เมื่อการพัฒนาของภาครัฐกลายเป็นชนวนปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและชาวบ้านโดยตรง จากในอดีตที่ยึดทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานหลักในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อการพัฒนาของภาครัฐเข้ามาพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจุดปัญหาที่เป็นชนวนของความวิตกกังวลของชาวบ้าน คือ บ่อซีเมนต์ที่ชาวบ้านขุดลงไปใต้ดิน เพื่อใช้ประโยชน์จากน้ำใต้ดิน ซึ่งปริมาณน้ำใต้ดินจะมีความเชื่อมโยงกับน้ำในคลองจำไทร น้ำใต้ดินจึงถูกกักอยู่ในบ่อซีเมนต์ดังกล่าว เมื่อชาวบ้านต้องการใช้น้ำชาวบ้านจะใช้ถังน้ำผูกกับเชือกแล้วหย่อนลงไปใบบ่อซีเมนต์เพื่อตักน้ำขึ้นมาใช้ประโยชน์ในครัวเรือน รวมถึงใช้ประโยชน์ในการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ เมื่อบ่อซีเมนต์ที่เคยมีน้ำเต็มอยู่ตลอดเวลาเริ่มไม่มีน้ำดังเดิม ชาวบ้านจึงเริ่มพูดคุยถึงประเด็นปัญหาดังกล่าว จุดนี้เองจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อค้นหาแนวทางในการยับยั้งและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับฐานทรัพยากรของชุมชนและเพื่อความอยู่รอดของชุมชนนั่นเอง ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งช่วงเวลาของการจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน ออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ช่วง พ.ศ.2537 - พ.ศ.2550 และระยะที่ 2 ช่วง พ.ศ.2551 - พ.ศ.2554 ดังนี้

ในระยะที่ 1 เป็นระยะของการดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยชาวบ้านได้รวมตัวกันเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทร ซึ่งจากการตั้งวงสนทนาปรึกษา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันของชาวบ้าน จึงเกิดการตัดสินใจเลือกวิธีการสร้างฝายมาเป็นรูปแบบในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นกับคลองจำไทร โดยชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจช่วยกันสร้างฝายตัวแรกขึ้นในช่วง พ.ศ.2537 ซึ่งเป็นฝายกระสอบทรายในบริเวณใต้สะพานในหมู่ที่ 6 บ้านทุ่งไชน ฝายกระสอบทรายตัวแรก ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากการชะลอน้ำได้ประมาณ 1 ปี ฝายตัวแรกก็พังทลายลง เนื่องจากไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำที่มีความเชี่ยวกราดได้ในช่วงของฤดูน้ำหลาก แม้ฝายตัวแรกจะพังทลายลงไป แต่สิ่งที่ชาวบ้านได้กลับมาคือ บทเรียนที่จะพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำให้ดียิ่งขึ้น และในเวลาต่อมา ช่วง พ.ศ. 2538 – พ.ศ. 2541 ซึ่งเป็นระยะเวลา 4 ปี ชาวบ้านพยายามนำเสนอปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเมื่ออำเภอลองหอยโข่งมีการจัดประชุม เพื่อขอให้ทราบถึงปัญหาและเป็นการเคลื่อนไหวให้หน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาร่วมค้นหาทางเลือกที่จะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกับชุมชน ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านเริ่มที่จะต่อต้านนโยบายขุดลอกคลองหรือนโยบายที่เกี่ยวกับคลอง อันที่จะส่งผลให้คลองมีความเสื่อมโทรมไปมากกว่าเดิม แต่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านก็ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาครัฐมากนัก นอกจากความพยายามที่ชาวบ้านนำเสนอแก่ภาครัฐแล้ว ในช่วง พ.ศ. 2540 ชาวบ้านได้ร่วมกันทำฝายคันดินในบริเวณของพื้นที่ป่าช้า

คลองปักกอก ซึ่งผลของการทำฝายคันดินดังกล่าวทำให้สามารถกักเก็บน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ได้ประมาณ 1 ปี ก็พังทลายลงเนื่องจากฝายคันดินไม่สามารถต้านทานความแรงของกระแสน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากได้ ประกอบกับสภาพปัญหาที่เริ่มทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ และส่งผลกระทบต่อการค้ารงชีวิตของชาวตำบลโคกม่วงไปทั้งตำบล ทำให้ในเวลาต่อมา ช่วง พ.ศ. 2542 ชาวบ้านสร้างฝายกระสอบทรายเพิ่มอีก 1 ตัว พร้อมกับปลูกต้นสาकु แต่แล้วฝายกระสอบทรายตัวที่ 3 ก็พังทลายลงเนื่องจากไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากได้ จากบทเรียนการจัดการทรัพยากรน้ำโดยการสร้างฝาย 2 ตัวที่ผ่านมา ถึงแม้จะไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร แต่ชาวบ้านก็พยายามสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยนำจุดด้อยและอุปสรรคต่างๆมาเป็นฐานในการแก้ไขปัญหาและยังยั้งปัญหาที่เริ่มทวีความรุนแรงและเด่นชัดขึ้นทุกวัน ทำให้ช่วง พ.ศ. 2550 ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างฝายกระสอบทรายตัวที่ 4 บริเวณใต้สะพานบ้านจันในหมู่ที่ 7 พร้อมกับสร้างฝายกระสอบทรายตัวที่ 5 บริเวณหลังเมรุวัดโคกเหียงในหมู่ที่ 2 โดยฝายกระสอบทรายบริเวณหลังเมรุวัดโคกเหียง ชาวบ้านได้ใช้เสาหลักของโรงธรรมมาเป็นแนวกันกระสอบ เพื่อช่วยสร้างความแข็งแรงของตัวฝาย ปรากฏว่าฝายกระสอบทรายดังกล่าวสามารถกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี เนื่องจากบริเวณของพื้นที่หมู่ที่ 2 ไม่ได้มีการขุดลอกคลองของหน่วยงานภาครัฐ ทำให้พันธุ์ไม้ต่างๆที่อยู่ในลำคลองเป็นเสมือนด่านชะลอน้ำอีกด้านหนึ่ง เมื่อการสร้างฝายสามารถช่วยชะลอน้ำได้ ชาวบ้านจึงประสานไปยังองค์การบริหารส่วนตำบลโคกม่วง เรื่องการจัดทำฝายแบบถาวร แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการก่อสร้างได้เนื่องจากขาดการประสานงานกับสำนักงานชลประทานซึ่งเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่

ในระยะที่ 2 เป็นระยะของการดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน และการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก สืบจากเมื่อปี พ.ศ. 2551 ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา) ได้เข้ามาศึกษาเกี่ยวกับป่าสาकुในพื้นที่ตำบลโคกม่วง ทำให้ได้เล็งเห็นถึงปัญหาและศักยภาพของชาวบ้านในการร่วมกันจัดการทรัพยากรน้ำบนฐานของการมีส่วนร่วมในชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยจึงได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเกิดการวิจัยชุมชน โดยให้ชาวบ้านเป็นแกนหลักในการวิจัย ซึ่งการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 เป็นการตั้งวงสนทนาในประเด็นปัญหาด้านทรัพยากรน้ำ ซึ่งผลการสนทนาได้ลงมติว่า ชาวบ้านจะต้องร่วมกันเดินสำรวจพื้นที่คลองจำไทรตลอดสาย เพื่อให้เห็นถึงสภาพคลองที่เปลี่ยนแปลงไปหลังจากเกิดการขุดลอก โดยตลอดเส้นทางชาวบ้านได้มีการจดบันทึก การถ่ายภาพ และการวาดแผนที่เดินดิน เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาเป็นฐานในการวางแผนเพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เหมาะสม จึงไปสู่การสร้างฝายกระสอบทรายรูปแบบใหม่ 5 จุด ในส่วนของพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ จำนวน 2 ตัว ในหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ จำนวน 2 ตัว และในหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งไชน จำนวน 1 ตัว ซึ่งฝายดังกล่าวสามารถกักเก็บน้ำและทน้ำจากจุดที่ 1 มายังจุดที่ 5 ได้อย่างต่อเนื่อง โดยการสร้างฝายในครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ อาทิ

เทศบาลตำบลโคกม่วง กองพลพัฒนาที่ 4 ค่ายรัตนพล และกองบิน 56 เป็นต้น ผลของการสร้างฝายกั้นถาวร ทำให้สามารถกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี กระทั่งช่วงฤดูน้ำหลากในช่วง พ.ศ. 2552 ฝายในพื้นที่ของหมู่ที่ 6 บ้านพุดเตาะ และในหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโนน เริ่มพังทลายลงเนื่องจากไม่สามารถต้านทานความแรงของกระแสน้ำได้ ซึ่งแตกต่างกับฝายในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ที่ยังคงสามารถกักเก็บน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ได้ เนื่องจากพื้นที่ในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ ไม่ได้เกิดการขุดลอกคลอง ทำให้พื้นที่ดังกล่าวยังคงความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด และพันธุ์ไม้เหล่านี้เอง คือ ด่านชะลอที่ธรรมชาติสร้างมาเป็นอย่างดี

ช่วงที่ 2 เป็นการทบทวนและประเมินผลการดำเนินงานในระยะที่ 1 ทำให้พบว่า รูปแบบการสร้างฝายเพื่อแก้ไขปัญหาสายคลองที่เกิดการขุดลอก จะต้องสร้างฝายในรูปแบบถาวร เพื่อให้เหมาะสมกับปริมาณน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก พร้อมกันนั้นจะต้องมีการปลูกพันธุ์ไม้ริมคลองเพื่อฟื้นฟูริมตลิ่ง และปล่อยพันธุ์ปลาเพื่อฟื้นคืนแหล่งอาหารของชุมชน ทั้งนี้จะต้องจัดตั้งกลุ่มเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูสายคลอง รวมถึงการกำหนดเขตอภัยทานและการสร้างการเรียนรู้ให้กับเยาวชนเพื่อสืบทอดการอนุรักษ์คลองจำเริญต่อไป

อภิปรายผล

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นหน้าที่หลักของคนในชุมชน เพราะเป็นผู้ซึ่งมีความใกล้ชิด ความเข้าใจในพื้นที่ที่ดีที่สุด ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะต้องคำนึงถึงวัฒนธรรมชุมชน อันแสดงออกถึงวิถีชีวิต วิถีชุมชน ผ่านระบบความคิด ความเชื่อที่มีการบ่มเพาะและสืบทอดมาอย่างยาวนาน สอดคล้องกับอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) ที่มองว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามแนววัฒนธรรมชุมชน เป็นการจัดการทรัพยากรในเชิงจิตสำนึกบนพื้นฐานการบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ที่ไม่เห็นด้วยการมองสภาพแวดล้อมธรรมชาติแบบแยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์ แต่กลับพยายามทำความเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง ซึ่งถือว่ามีปฏิสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่ โดยที่จิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชน จะทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน สอดคล้องกับราตรี ภารา (2540) ที่มองว่า วัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความสมดุลระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับระบบสังคม โดยการทำนุบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ในสภาพที่คงความเป็นธรรมชาติไว้ สิ่งเหล่านี้เองจะคอยสร้างความสามัคคีและความสัมพันธ์อันดีในชุมชน ซึ่งเป็นตัวเสริมให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด

เมื่อชาวบ้านเป็นแกนหลักในการจัดการทรัพยากร อันมีสิทธิชอบธรรมในฐานะเจ้าของชุมชน สิทธิชุมชนจึงกลายเป็นช่องทางของชุมชนที่จะทวงสิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน ซึ่งภาครัฐจะต้องยอมรับในสิทธิของชุมชนและส่งเสริมในด้านของความรู้ ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของชุมชน รวมทั้งภาครัฐจะต้องกระจายสิทธิอำนาจให้กับชุมชนอย่างแท้จริง เพราะชุมชนล้วนมีความผูกพันกับฐานทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ทั้งด้านวิถีชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ชุมชนจึงมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต สอดคล้องกับเลิศชาย ศิริชัย และคณะ (2546) ที่มองว่า ชุมชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ หากปราศจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ และเมื่อก่อตั้งชุมชนขึ้นมาแล้ว ฐานทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวก็จะกลายเป็นหลักประกันให้ชุมชนสามารถเลี้ยงดูตัวเอง ชุมชนจึงอยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติ ทำให้ชุมชนต้องพยายามปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของชาตินั้น ชาวบ้านจึงให้ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างออกไป กล่าวคือชาวบ้านไม่ได้มองทรัพยากรธรรมชาติในแง่ผลประโยชน์ที่ตนจะได้รับ แต่กลับมองในเชิงของการให้คุณค่าในลักษณะเป็นสิ่งที่อำนาจที่ตนต้องเคารพ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นถึงฐานความเชื่อของชุมชนที่แสดงว่าทุกฐานทรัพยากรล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตหรือดูแลรักษาอยู่ทั้งสิ้น สิทธิของชุมชนจึงเป็นการให้ความหมายในลักษณะของการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาในการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานของการให้สมาชิกของชุมชนต่างๆ ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกันได้มีโอกาสในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่จะนำไปสู่ความสมดุลและยั่งยืน จึงควรเกิดจากการร่วมมือระหว่างชุมชนผู้มีความใกล้ชิดและเข้าใจในพื้นที่ที่สุดกับภาครัฐ โดยการพัฒนาในโครงการที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านและชุมชน ภาครัฐจะต้องทำการสอบถามความต้องการของชุมชน เพราะหากการพัฒนาไม่ตอบสนองความต้องการของชุมชน การพัฒนาก็จะสิ้นเปลืองงบประมาณ อีกทั้งยังอาจส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและชุมชนตามมาในอนาคต พร้อมกันนั้นภาครัฐจะต้องเปิดโอกาสให้ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของโครงการ ตั้งแต่การร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมติดตามประเมินผล ดังนั้นการที่จะให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการเพียงฝ่ายเดียวนั้น นอกจากยากที่จะประสบความสำเร็จแล้วนั้น ยังอาจนำไปสู่การขยายช่องว่างและสร้างความขัดแย้งระหว่างพลังทั้งสองฝ่ายอีกด้วย

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ชุมชนควรสร้างเครือข่ายตั้งแต่ป่าต้นน้ำ กลางน้ำ ไปจนถึงปลายน้ำ เพื่อสร้างความเข้าใจในประเด็นปัญหาของสายคลองจำไทร ซึ่งเป็นการรวมพลังชุมชนเพื่อจัดการคลองจำไทรให้เกิดความสมดุลทางระบบนิเวศ และเพื่อลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต อีกทั้งยังเป็นการปลูกจิตสำนึกสาธารณะในการอนุรักษ์คลองจำไทรซึ่งเป็นฐานทรัพยากรหลักของชุมชนอีกด้วย

2. ภาครัฐควรส่งเสริมและผลักดันให้เกิดนโยบายในการฟื้นฟูคลองจำไทรตลอดสาย ตั้งแต่พื้นที่ต้นน้ำในตำบลคลองหอยโข่ง พื้นที่กลางน้ำในตำบลโคกม่วง และพื้นที่ปลายน้ำในตำบลทุ่งลาน เพื่อการทำงานอย่างเป็นระบบเครือข่าย เนื่องจากการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรน้ำไม่สามารถจะแก้ไขได้เพียงพื้นที่เดียว เพราะพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ต่างก็มีความเชื่อมโยงและพึ่งพิงพึ่งพาต่อกัน หากการจัดการคลองจำไทรทั้งระบบประสบความสำเร็จ ก็จะส่งผลให้พื้นที่ทั้งหมดสามารถพึ่งพาตนเองได้บนฐานของทรัพยากรในชุมชน อีกทั้งยังทำให้เกิดความมั่นคงทางด้านอาหารอีกด้วย และภาครัฐควรส่งเสริมกระบวนการทำงานบนฐานการมีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสชาวบ้านเข้ามาเป็นแกนหลักของกระบวนการ เพราะเป็นผู้ซึ่งมีความใกล้ชิด ความเข้าใจในพื้นที่ที่สุด อีกทั้งยังเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐโดยตรง ทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติควรเกิดขึ้นจากพลังและความต้องการของชุมชน โดยดำเนินควบคู่กับการสนับสนุนทางด้านความรู้ งบประมาณจากภาครัฐ พร้อมกันนี้ภาครัฐควรให้สิทธิแก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามข้อกำหนดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยที่ได้บัญญัติไว้

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรทำการศึกษาเกี่ยวกับ การแก้ไขปัญหาคลองจำไทรของภาครัฐ เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการจัดการคลองจำไทร อันนำไปสู่การจัดการที่สมดุลและยั่งยืน

บรรณานุกรม

- กาญจนกร สามเมือง. (2551). *ทุนทางสังคมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองยาง หมู่ 2 อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่*. ภาคนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- กิตติ ต้นไทย และคณะ. (2555). *การศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น*. สงขลา: เลคพรีนท์.
- กิตติศักดิ์ ปรกติ. (2550). *สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- โกวิท พวงงาม. 2553. *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- กฤษณา วงษาสันต์. (2542). *วิถีไทย*. กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น.
- ไกรสร เพ็งสกุล. (2551). *การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ : ศึกษากรณีลุ่มน้ำสาขาคองพะเหลียน จังหวัดตรัง*. สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 8 กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. ค้นเมื่อ 8 ตุลาคม 2556, จาก: <http://www.dwr.go.tharticle3-1-34>
- คณะนักวิจัยไต้หวันบ้านราชไศล. (2548). *ราชไศล : ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูน*. เชียงใหม่: วนิดา เพรส.
- จตุพร หล้าใจ. (2550). *กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- จตุรรัตน์ สติธิปัญญา และรุ่งศิริ เข้มตระกูล. (2552). *การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมเพื่อดำเนินงานสุขภาพ ชุมชน*. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ฉลิว บุรีภักดี และคณะ. (2545). *การวิจัยชุมชน*. นนทบุรี: เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมสโปรดักส์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ชยุติ ผลชวนปัญญา. (2543). *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนววัฒนธรรมชุมชน : กรณีศึกษาบ้านแม่สาใหม่ ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ชานรินทร์ ศรีบุญเรือง. (2550). *เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหมู่บ้านแม่ตำ อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ชมพูนุช ประจักษ์สุนทร. (2549). *การก่อตัวและกระบวนการประชาสังคม : กรณีศึกษาชุมชนศิรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช*. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- ชลตรงค์ ทองวง. (2546). *พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประชาคมอนุรักษ์เทือกเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- โชติมา เพชรอม. (2550). *ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านสบวิน ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการเมืองและการปกครอง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ญาณิกา แก้วบริสุทธิ์. (2554). *กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยว กรณีศึกษาคลองภูมิ ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา*. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ณัฐชัย ชีวะศิริ. (2544). *ความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน กรณีศึกษาบ้านท่าโป่ง ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ณัฐนรี ศรีทอง. (2551). *การเพิ่มศักยภาพภาวะความเป็นผู้นำในงานพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.
- ดิเรก เครือจินลิ. (2545). *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายผู้แม่บ้านแรก ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ตฤณ สุขนวล. (2546). *วาทกรรมการพัฒนา : ศึกษากรณีการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, นครศรีธรรมราช.
- ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์. (2554). *ชุมชนศึกษา*. กรุงเทพฯ: แอคทีฟ พรีนธ์.
- นฤมล สุขพันธ์. (2549). *วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษาธนาคารน้ำของชุมชนตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง*. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- นันทน์ภัส สืบสัมพันธ์. (2548). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริการจัดการทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ.
- บุญชู ฌ ป้อมเพชร. (2552). *ลัทธิในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน : ศึกษาเปรียบเทียบต่างประเทศกับประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

บรรณานุกรม (ต่อ)

ประภาส ปิ่นตบแต่ง และคณะ. (2549). *สถานการณ์ด้านสิทธิชุมชนกับฐานทรัพยากรในสถานการณ์สากล ปี พ.ศ. 2547-2548*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

แผนชุมชนตำบลโคกม่วง. (2557). เทศบาลตำบลโคกม่วง.

พัฒน บุษยรัตน์พันธ์. (2549). *การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: เลิฟและลิฟเพรส.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ. (2549). *ปัญหาการพัฒนาชนบทไทย*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

พงษ์ศักดิ์ คชประเสริฐ. (2548). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำอิง กรณีศึกษาตำบลแม่มาเรือ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

พงษ์สวัสดิ์ อักษรสวัสดิ์. (2550). *สิทธิการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ*. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

พลเดช ปิ่นประทีป. (2551). *ชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคม*. กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์.

มนตรี จันทวงศ์. (2552). “โครงการผันน้ำข้ามพรมแดนในภาคอีสาน : ฤาจะเติมน้ำในบ่อทรายไม่สิ้นสุด” ใน *คลังความรู้แห่งทศวรรษใหม่ วิจัยเพื่อสังคม (เอกสารรวมบทความประกอบการสัมมนาวิชาการประจำ สถาบัน เนื่องในโอกาสครบรอบ 30 ปี แห่งการก่อตั้งสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น)*. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.

ยศ สันตสมบัติ. (2543). “รัฐ ชุมชน และนโยบายการจัดการทรัพยากร : บทสำรวจองค์ความรู้” ใน *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย*. บรรณาธิการโดย อานันท์ กาญจนพันธ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช .(2550). กรุงเทพฯ: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- รัฐพล ประพรม. (2553). *แนวทางการแก้ไขผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาลุ่มน้ำคลองจำไทร อำเภอกลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา*. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- ราตรี ภารา. (2540). *ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: อักษราพัฒนา.
- เลิศชาย ศิริชัย และคณะ. (2546). *สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิชัย เทียนน้อย. (2542). *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์. (2547). *การศึกษาสังคมโดยนักสังคมศาสตร์จากประสบการณ์การวิจัยสังคมอีสาน ใน แนวคิดและวิธีวิทยาในการศึกษาสังคมชนบท*. บรรณาธิการโดย มณีมัย ทองอยู่. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2543). *ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน ใน พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย*. บรรณาธิการโดย อานันท์ กาญจนพันธุ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิโรจน์ พาที. (2554). *การกระจายอำนาจและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลตำบลในเขตอำเภอถลาง จังหวัดภูเก็ต*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขายุทธศาสตร์การพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต, ภูเก็ต.
- สนั่น ชูสกุล และคณะ. (2550). *โครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- สวรินทร์ เบ็ญเต็มอะหลี. (2554). *พลวัตสิทธิชุมชนคลองนาทับ ตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- สหัทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม. (2547). *การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- สุชาติ นวนทอง. (2555). *การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลป่าบอน อำเภอบ้านนา จังหวัดพัทลุง*. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- สุดารัตน์ รอดบุญส่ง. (2549). *การปรับตัวทางวัฒนธรรมชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนลิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- เสื่อ อภิชาติเกรียงไกร. (2543). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีพื้นที่ลุ่มน้ำลำตะคอง จังหวัดนครราชสีมา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2540). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2540-2544*. กรุงเทพฯ.
- อภิษฎา คุณาพรธรรม. (2551). *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่ายองค์กรชุมชน กรณีศึกษา กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ตใน จังหวัดตราด*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

บรรณานุกรม (ต่อ)

อมรรัตน์ รัตนาชัย. (2553). *กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าบ้านป่าคาสุขใจ ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย*. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยแม่โจ้, เชียงราย.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์ และนโยบาย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

_____. (2543). *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อากาศ ร่องเขตกร. (2545). *มิติทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, กรุงเทพฯ.

อิสราภาพ มาเรื่อน. (2550). *ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน*. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารและพัฒนาประชาคมเมืองและชนบท มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์, อุตรดิตถ์.

อำภา จันทราภาค และคณะ. (2545). *โครงการศึกษากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์บ้านป่าसान ต.เวียงกาหลง อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชน.

บุคลากรกรม

โชติรส ศรีระสันต์. (2556, 10 กันยายน). เจ้าหน้าที่ สกว. ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

ถวิล ศรประสิทธิ์. (2556, 9 สิงหาคม). แกนนำชาวบ้าน. ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

ประมวล ช้างคะโร. (2557, 10 มีนาคม). แกนนำชาวบ้าน. ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

รัฐพล ประพรม. (2556, 20 ธันวาคม). ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

สมศรี ทองคีรี. (2556, 8 ตุลาคม). แกนนำชาวบ้าน. ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

สมศักดิ์ ศรีสุข. (2556, 9 สิงหาคม). แกนนำชาวบ้าน. ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

สามารถ ใจสมัน. (2556, 8 ตุลาคม). แกนนำชาวบ้าน. ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

สัมพันธ์ ละอองจิตต์. (2556, 9 สิงหาคม). แกนนำชาวบ้าน. ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

อ่ำ นวลวิไลย์. (2557, มิถุนายน). ที่ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ภาพประกอบการศึกษาวิจัย

ภาพที่ 11 บรรยากาศการเดินสำรวจคลองจำไทรของชาวบ้าน
ที่มา : ถ่ายโดย สมศักดิ์ ศรีสุข

ภาพที่ 12 บรรยากาศการเดินสำรวจคลองจำไทรของชาวบ้านและเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น (สกว.จังหวัดสงขลา)
ที่มา : ถ่ายโดย สมศักดิ์ ศรีสุข

ภาพที่ 13 บรรยากาศการสร้างฝายกั้นถาวรของชาวบ้านร่วมกับทหารจากกองพลพัฒนาที่ 4
 ในหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ
 ที่มา : ถ่ายโดย สมศักดิ์ ศรีสุข

ภาพที่ 14 ฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์
 ที่มา : ถ่ายโดย สมศักดิ์ ศรีสุข

ภาพที่ 15 ฝ่ายกึ่งถาวรในหมู่ที่ 6 บ้านพุดเตาะ
ที่มา : ถ่ายโดย สมศักดิ์ ศรีสุข

ภาพที่ 16 ฝ่ายกึ่งถาวรในหมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน
ที่มา : ถ่ายโดย สมศักดิ์ ศรีสุข

ภาพที่ 17 บรรยากาศการปล่อยพันธุ์ปลาลงสู่คลองจำเริญ
ที่มา : ถ่ายโดย สมศักดิ์ ศรีสุข

ภาพที่ 18 เขตอภัยทาน ในหมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ
ที่มา : ถ่ายโดย ผู้วิจัย 7 มิถุนายน 2557

ภาพที่ 19 ฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 1 บ้านโคกเหรียญ
ที่มา : ถ่ายโดย ผู้วิจัย 7 มิถุนายน 2557

ภาพที่ 20 การพังทลายของฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์
ที่มา : ถ่ายโดย ผู้วิจัย 9 ตุลาคม 2554

ภาพที่ 21 การพังทลายของริมตลิ่งที่เกิดจากการกัดเซาะของกระแสน้ำในบริเวณพื้นที่ของ หมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ
ที่มา : ถ่ายโดย ผู้วิจัย 9 ตุลาคม 2554

ภาพที่ 22 การพังทลายของฝายกั้นถาวรในหมู่ที่ 6 บ้านพรุเตาะ
ที่มา : ถ่ายโดย ผู้วิจัย 7 มิถุนายน 2557

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ สกุล	นางสาวณริศรา สุขแป้น	
รหัสประจำตัวนักศึกษา	5511120002	
วุฒิการศึกษา		
วุฒิ	ชื่อสถาบัน	ปีที่สำเร็จการศึกษา
ศิลปศาสตรบัณฑิต (พัฒนาชุมชน)	มหาวิทยาลัยทักษิณ	2554

การตีพิมพ์เผยแพร่ผลงาน

ณริศรา สุขแป้น, อุทิศ สังขรัตน์. 2557. “คลองจำไทร : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน” ใน การประชุมวิชาการเสนอผลงานวิจัยระดับชาติมหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี ครั้งที่ 2 วันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 ณ อาคารมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี